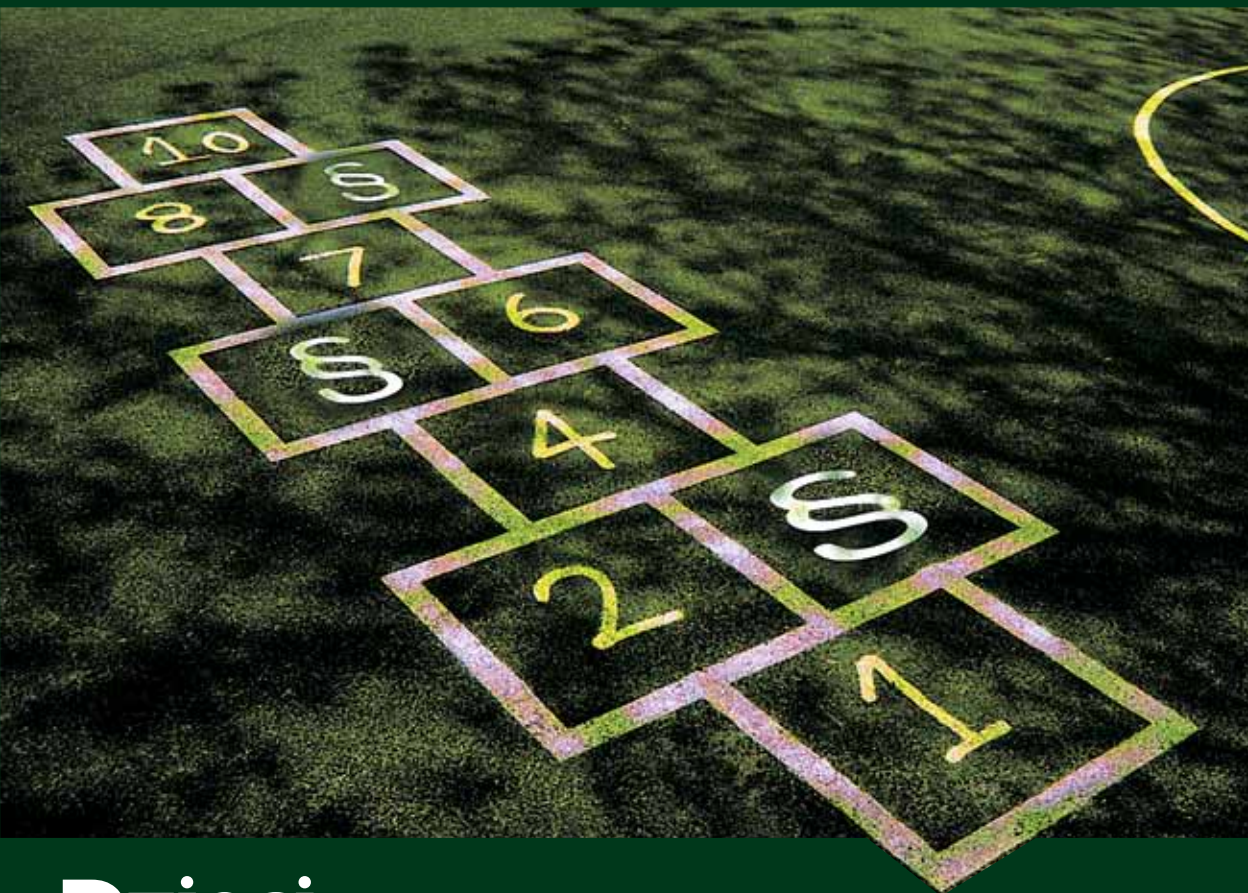

Michał Szwast, Katarzyna Wiśniewska, Marcin Wolny

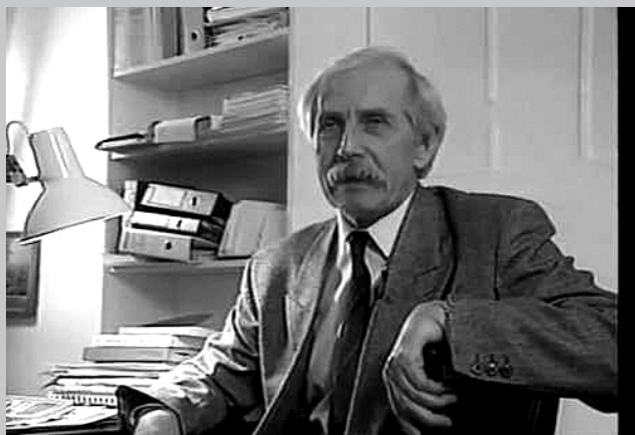

Dzieci „po drugiej stronie muru”

Raport z monitoringu
placówek dla nieletnich

HR

HELŚIŃSKA FUNDACJA PRAW CZŁOWIEKA

Stefan Starczewski (1935–2014), w latach 1978–1981 był redaktorem niezależnej „Krytyki”. Od 1980 r. należał do NSZZ „Solidarność”, od 1981 r. kierował Zespołem Oświaty i Wychowania i był szefem grupy negocjującej w sprawach oświaty.

W stanie wojennym był internowany w Białoleęce. Zainicjował powstanie i współtworzył Komitet Helsiński w Polsce. Jednocześnie był członkiem redakcji niezależnego pisma „KOS” (do 1989 r.).

W 1988 r. został członkiem Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”. Uczestniczył w obradach Okrągłego Stołu – był członkiem podzespołu ds. nauki, oświaty i postępu technicznego. W 1989 r. został wiceministrem kultury w rządzie Tadeusza Mazowieckiego, a następnie wieloletnim dyrektorem programowym Fundacji Kultury.

Odniesiony Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski.

Pamięci Stefana Starczewskiego

Dzieci

„po drugiej

stronie muru”

**Raport z monitoringu
placówek dla nieletnich**

Michał Szwałt
Katarzyna Wiśniewska
Marcin Wolny

 **HELŚINSKA FUNDACJA
PRAW CZŁOWIEKA**

Warszawa 2014

Redakcja – Michał Szwast, Katarzyna Wiśniewska, Marcin Wolny
Konsultacja naukowa – dr Adam Bodnar

Opracowanie graficzne – Jacek Brzozowski
Korekta – Alicja Szabłowska-Całka

© Copyright by Authors

ISBN: 978-83-62245-39-0

Publikacja sponsorowana ze środków programu Komisji Europejskiej “Prawa podstawowe i obywatelskie”. Publikacja odzwierciedla jedynie stanowisko jej autorów i Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za umieszczoną w niej zawartość merytoryczną.

Publikacja bezpłatna, nieprzeznaczona do sprzedaży.

Publikacja dostępna również w formacie PDF na stronie internetowej Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka www.hfhr.pl

Wydawca

Helsińska Fundacja Praw Człowieka
ul. Zgoda 11, 00-018 Warszawa
Tel. 22 556 44 40
Fax 22 556 44 50
e-mail: hfhr@hfhrpol.waw.pl
www.hfhr.pl

Streszczenie

- Centralną regulacją w zakresie odpowiedzialności prawnej nieletnich w Polsce jest ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich¹. Jej uchwalenie w 1982 r. miało na celu uregulowanie w sposób kompleksowy sytuacji tej części młodzieży, która znalazła się z różnych przyczyn na marginesie społecznym. Po przeszło 30 latach jej funkcjonowania można stwierdzić, że nie spełniła ona w całości pokładanych w niej nadziei.
- Nieletni w Polsce mogą zostać umieszczeni przez sąd w jednym z siedmiu typów placówek: zakładzie poprawczym, schronisku dla nieletnich, hostelu, policyjnej izbie dziecka, młodzieżowym ośrodku wychowawczym, szpitalu psychiatrycznym oraz domu pomocy społecznej. Znajdują się one pod nadzorem pięciu resortów rządowych: Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Ministerstwa Edukacji Narodowej, Ministerstwa Zdrowia oraz Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. W konsekwencji koordynacja i wprowadzanie zmian prawnych powoduje wiele trudności.
- Rozproszenie kompetencyjne i prawne prowadzi do braku systemowego myślenia o modelu odpowiedzialności nieletnich.
- Monitoring przeprowadzony przez Helsińską Fundację Praw Człowieka udowodnił, że funkcjonowanie placówek dla nieletnich, w dużym stopniu zależy od osoby dyrektora. Sposób funkcjonowania placówki odzwierciedla wszystkie wady i zalety osoby zarządzającej instytucją. Stopień, w jakim są przestrzegane prawa nieletnich jest również w dużej mierze zależny od kierownictwa placówki.
- Większość placówek dla nieletnich odwiedzonych w ramach monitoringu podejmuje intensywne działania resocjalizacyjne w stosunku do wychowanków.
- Warunki bytowe w większości placówek dla nieletnich były zadowalające. Większość z nich została wyremontowana w ostatnich latach. Tylko w dwóch zakładach zaobserwowano pilną konieczność podjęcia prac remontowych.

¹ Dz. U. z 2014 r., poz. 382 j.t.

- W kilku placówkach prawa i wolności nieletnich były ograniczone przez poniżej wskazane praktyki:
 - zastępowanie środka przymusu bezpośredniego w postaci umieszczenia w izbie izolacyjnej umieszczeniem w izbie przejściowej,
 - kontrolowanie rozmów telefonicznych nieletnich,
 - ograniczanie kontaktów z członkami rodzin i osobami trzecimi,
 - nieuzasadnione ograniczanie dostępu do naturalnego światła.Stosowanie powyższych praktyk powinno zostać niezwłocznie wyeliminowane w celu uczynienia zadość konstytucyjnym i międzynarodowym standardom.
- Brak wystarczającego systemu opieki następczej, w rzeczywistości prowadzi do marnowania środków przeznaczanych na resocjalizację nieletnich w czasie ich pobytu w placówkach.

Spis treści

WYKAZ NAJWAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW **11**

WSTĘP **12**

METODOLOGIA **15**

CZŁONKOWIE ZESPOŁU **18**

Nadzór merytoryczny **18**

Eksperti uczestniczący w monitoringach **19**

CZY NIELETNI SĄ POZBAWIANI WOLNOŚCI? **20**

INFORMACJE OGÓLNE

I. Regulacje prawne **25**

1. Standardy międzynarodowe **25**

Standardy Organizacji Narodów Zjednoczonych **25**

A. Konwencja o Prawach Dziecka **25**

B. Konwencją w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania **26**

C. Soft law

Minimalne Standardy Narodów Zjednoczonych Dotyczące Wymiaru Sprawiedliwości dla Nieletnich przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1985 r.

(zwane dalej Regułami Pekińskimi) **27**

D. Reguły Narodów Zjednoczonych w sprawie ochrony nieletnich pozbawionych wolności (45/113) przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w trakcie 68 sesji ogólnej 14 grudnia 1990 r. (Reguły Hawańskie) **28**

Standardy Rady Europy **30**

A. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności **30**

B. Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu **31**

C. Soft law **31**

Zalecenie CM/Rec (2008)11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zasad europejskich dotyczących kar i środków alternatywnych stosowanych wobec sprawców nieletnich **32**

2. Regulacje krajowe **32**

A. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej **32**

B. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich **35**

Nowelizacja ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 30 sierpnia 2013 r. **36**

Projekt nowelizacji ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z października 2013 r. **41**

II. Postępowanie w sprawach nieletnich **42**

Pojęcie nieletniego w polskim porządku prawnym **42**

Dobro dziecka **42**

Cel postępowania **43**

Demoralizacja **43**

Czyn karalny **43**

Obrona obligatoryjna **43**

Środki wychowawcze i poprawcze **44**

Postępowanie wykonawcze **45**

Placówki dla nieletnich **46**

Statystyka postępowań w sprawach nieletnich **46**

RAPORT Z MONITORINGU PLACÓWEK DLA NIELETNICH

I Policyjne Izby Dziecka **44**

Miejsce Policyjnych Izb Dziecka w systemie odpowiedzialności nieletnich **53**

Liczba Policyjnych Izb Dziecka **53**

Wykaz policyjnych izb dziecka **54**

Dane statystyczne **55**

Analiza szczegółowa **59**

Informacje o prawach i obowiązkach **59**

Prawo do składania skarg i wniosków **61**

Prawo do intymności **62**

Prawo do pobytu na świeżym powietrzu **63**

Zapewnienie odpowiedniej odzieży **65**

Zwiększenie ilości konstruktywnych zajęć wychowawczych **67**

Kontakt z rodziną **68**

Prawo do kontaktu z obrońcą **69**

Środki przymusu bezpośredniego **71**

Czas umieszczenia nieletniego w PID **73**

Monitoring wizyjny **74**

Dostęp do naturalnego światła **75**

Warunki bytowe **76**

Rekomendacje **77**

Dobre praktyki **79**

II Zakłady poprawcze i schroniska dla nieletnich **81**

Miejsce zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich w systemie odpowiedzialności nieletnich **83**

Liczba zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich **83**

Szczegółowe dane statystyczne **84**

Wykaz zakładów poprawczych, schronisk dla nieletnich oraz hosteli	84
Analiza szczegółowa	87
Placówki	87
Wychowankowie	87
Personel	88
Warunki bytowe	88
Higiena osobista	89
Wyżywienie	90
Edukacja	91
Działania resocjalizacyjne	92
Czas wolny	95
Opieka medyczna	97
Kontakty ze środowiskiem zewnętrznym	98
Kontakty z obrońcą	101
Dostęp do usług religijnych	101
Bezpieczeństwo	102
Monitoring	104
Środki przymusu bezpośredniego	105
Środki dyscyplinarne	105
Stosowanie izby przejściowej	106
Skargi i wnioski	108
Informacje o prawach i obowiązkach	109
Budżet placówki	110
Inne dostrzeżone problemy	110
Podsumowanie	112
Rekomendacje	113
Dobre praktyki	115
III Młodzieżowe ośrodki wychowawcze	117
Miejsce młodzieżowych ośrodków wychowawczych w systemie odpowiedzialności nieletnich	119
Młodzieżowe ośrodki wychowawcze w statystyce	119
Lista młodzieżowych ośrodków wychowawczych z podziałem na województwa i typy placówek	121
Analiza szczegółowa	126
Placówki wizytowane w ramach projektu	126
Wychowankowie	127
Personel	128
Warunki bytowe	129
Higiena osobista	129
Wyżywienie	130
Edukacja	130

Działania wychowawczo-resocjalizacyjne **132**
Czas wolny **136**
Opieka medyczna **137**
Kontakty ze środowiskiem zewnętrznym **138**
Kontakty z obrońcą **141**
Dostęp do usług religijnych **141**
Bezpieczeństwo **142**
Monitoring wizyjny **144**
Środki przymusu bezpośredniego **144**
Środki dyscyplinarne **145**
Skargi i wnioski **147**
Informacja o prawach i obowiązkach **148**
Budżet placówek **148**
Rekomendacje **150**
Dobre praktyki **153**

Wykaz najważniejszych skrótów

KPD	Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 roku
Konwencja	Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (przyjęta na posiedzeniu Komitetu Ministrów Rady Europy w dniu 4 listopada 1950 r.)
u.p.n.	Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich
Konwencja CAT	Konwencja ONZ z 10 grudnia 1984 r. w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania
Reguły Europejskie	Zalecenia CM/Rec (2008)11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zasad europejskich dotyczących kar i środków alternatywnych stosowanych wobec sprawców nieletnich (przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 5 listopada 2008 r. na 1040. zebraniu Zastępców Ministrów)
Reguły Hawańskie	Reguły Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie ochrony nieletnich pozbawionych wolności (przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych rezolucją nr 45/111 z dnia 14 grudnia 1990 r.)
Reguły Pekińskie	Minimalne Standardy Narodów Zjednoczonych Dotyczące Wymiaru Sprawiedliwości dla Nieletnich przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1985 r.
CAT	Komitet Przeciwko Torturom
ETPCz	Europejski Trybunał Praw Człowieka
TK	Trybunał Konstytucyjny
MS	Ministerstwo Sprawiedliwości
NIK	Najwyższa Izba Kontroli
ZP	zakład poprawczy
ZPiSdN	zakład poprawczy i schronisko dla nieletnich
SdN	schronisko dla nieletnich
MOAS	młodzieżowy ośrodek adaptacji społecznej
MOW	młodzieżowy ośrodek wychowawczy
PID	policyjna izba dziecka
HFPC	Helsińska Fundacja Praw Człowieka

Wstęp

Problematyka ochrony praw dziecka od dłuższego czasu jest przedmiotem zainteresowania Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka.

Niniejszy raport jest efektem dwuletniej pracy ekspertów Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka w ramach finansowanego przez Komisję Europejską programu „Dzieci pozbawione wolności: wspólny dorobek a potrzeba reformy” („Children Deprived of Liberty. Between Legacy and Reform”). Oprócz Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka uczestniczą w nim organizacje z Bułgarii (Bułgarski Komitet Helsiński), Rumunii (Center for Legal Resources, Stowarzyszenie na Rzecz Przestrzegania Praw Człowieka) oraz Węgier (Węgierski Komitet Helsiński).

Założeniem raportu jest identyfikacja problemów w funkcjonowaniu placówek dla nieletnich, prezentacja dobrych praktyk, a także przekazanie niezbędnych rekomendacji właściwym organom publicznym.

Jednym z impulsów do podjęcia działań w zakresie systemu sprawiedliwości wobec nieletnich był raport Najwyższej Izby Kontroli z 2009 r., w którym instytucja ta negatywnie oceniła funkcjonowanie systemu resocjalizacji nieletnich prowadzonego w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich. System w opinii audytorów jest niepełny i niespójny, a znaczna część zadań powierzonych skontrolowanym jednostkom była wykonywana niezgodnie z obowiązującymi przepisami prawnymi.

W opinii NIK brak spójnego systemu resocjalizacji nieletnich oraz nieprawidłowości stwierdzone w funkcjonowaniu zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich sprawiają, że pomimo wysokich wydatków ponoszonych ze środków publicznych efekty działań resocjalizacyjnych w tych placówkach nie są zadowalające. Świadczy o tym m.in. wysoki odsetek byłych wychowanków zakładów poprawczych, którzy powrócili na drogę przestępstwa. W kontrolowanych placówkach wyniósł on 58,7%. Co więcej, aż połowa ankietowanych wychowanków wizytowanych zakładów poprawczych podała m.in., że pobyt w zakładzie nie pomógł im w starciu w samodzielne życie.

W ramach projektu „Dzieci pozbawione wolności: wspólny dorobek a potrzeba reformy” eksperci HFPC przeprowadzili badania monitoringowe ponad 20 placówek dla nieletnich. Wśród nich znalazły się zakłady poprawcze, schroniska dla nieletnich, młodzieżowe ośrodki wychowawcze, policyjne izby dziecka, domy pomocy społecznej.

Nadto przedmiotem zainteresowania projektu była także sama ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. W ramach tych działań eksperci Fundacji

wzięli udział w pracach legislacyjnych nad wykonaniem wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Adamkiewicz przeciwko Polsce. Uwagi HFPC w tym zakresie były przedmiotem zainteresowania komisji parlamentarnych Sejmu oraz Senatu. Część z uwag Fundacji znalazła odzwierciedlenie w finalnym tekście ustawy.

Przedstawiciele HFPC dokonali także gruntownej analizy praktyki stosowania ustawy o postępowaniu wobec nieletnich. W ramach tych prac przeanalizowano ponad sto akt postępowania, w których wobec nieletnich stosowano środki wychowawcze i poprawcze. Rezultatem tych działań było wydanie publikacji pt. „Rzetelność postępowania w sprawach nieletnich”, w której przedstawiono m.in. wyniki przeprowadzonych badań aktowych, a także zorganizowanych na ten temat debat.

Poniższy raport przedstawia zaś podsumowanie przeprowadzonych wizyt monitoringowych. Stanowi także próbę odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób sytuacja w wizytowanych placówkach zmieniła się w ciągu czterech lat od publikacji sprawozdania Najwyższej Izby Kontroli. Próbuje także wskazać, co należy zmienić w funkcjonowaniu placówek dla nieletnich oraz w obowiązujących regulacjach prawnych.

Jednocześnie autorzy raportu starali się wyróżnić te praktyki placówek dla nieletnich, które przyczyniają się do wzmocnienia pozytywnych standardów postępowania z nieletnimi i wymagają szerszego rozpowszechnienia.

Mamy nadzieję, że niniejsze opracowanie będzie stanowiło podstawę do dalszej dyskusji nad zmianami w placówkach przeznaczonych dla nieletnich i dla całego systemu odpowiedzialności nieletnich w Polsce.

*Katarzyna Wiśniewska
Michał Szwałt
Marcin Wolny*

Metodologia

Badania monitoringowe zostały przeprowadzone w okresie od czerwca 2013 r. do września 2014 r. Przeprowadzenie monitoringu poprzedzone było wypełnieniem wielu wymogów formalnych. Na wizytację w zakładach poprawczych oraz schroniskach dla nieletnich zgodę musiał wyrazić Minister Sprawiedliwości. Zgoda Komendanta Głównego potrzebna była zaś w przypadku policyjnych izb dziecka.

Pracownicy projektu zwrócili się także o wydanie stosownych pozwoleń do Ministra Pracy i Polityki Społecznej (w zakresie zgody na wizytę w domach pomocy społecznej), Ministra Edukacji Narodowej (w odniesieniu do młodzieżowych ośrodków wychowawczych) oraz Ministra Zdrowia (w kwestii zgody na wejście do oddziałów psychiatrycznych dla nieletnich). Żaden z tych organów nie uznał się jednak za kompetentny do wydania zgody na przeprowadzenie monitoringu we wspomnianych instytucjach. Część z nich wskazała jedynie, że popiera ideały, które legły u podstaw projektu. Oznaczało to, że monitoring danego ośrodka uzależniony był w części przypadków od zgody jego dyrektora lub organu prowadzącego. W związku z powyższym zdarzały się jednostki (głównie młodzieżowe ośrodki wychowawcze), które odmówiły zgody na przeprowadzenie badania monitoringowego. Zdarzały się takie, które tłumaczyły ten fakt wielokrotnym badaniem przez inne ciała monitorujące.

W każdej z placówek przedstawiciele HFPC starali się przeprowadzić rozmowę z dyrektorem placówki, a także wybranymi nieletnimi oraz pracownikami jednostki. Każda z rozmów oparta była na ustandaryzowanej karcie obserwacji, kwestionariuszu rozmowy z dyrektorem oraz kwestionariuszu rozmowy z nieletnim. Rozmowa z nieletnimi odbywała się tylko za ich dobrowolną zgodą, bez obecności funkcjonariuszy, w niemonitorowanym pomieszczeniu.

Podczas wizyt monitoringowych szczególna uwaga została poświęcona:

- warunkom bytowym
- relacjom funkcjonariusz – nieletni
- relacjom między wychowankami
- kontaktowi ze światem zewnętrznym
- kontaktowi z obrońcą
- prawie do prywatności
- monitoringowi wizyjnemu

- środkom przymusu bezpośredniego
- opiece medycznej
- systemowi skargowemu
- systemowi kar i nagród

Z wizytacji każdej z jednostek przygotowany został szczegółowy raport, który wraz z dokumentacją fotograficzną stanowił materiał badawczy. Raport w części sprawozdawczej został przedłożony dyrektorom placówek z prośbą o ustosunkowanie się do sformułowanych wniosków. Następnym krokiem było opracowanie raportu zbiorczego, w którym syntetycznie przedstawione zostały zaobserwowane problemy związane z izolacją nieletnich.

W trakcie badań monitoringowych zespół badawczy wizytował następujące jednostki:

I. Policyjne izby dziecka

1. Policyjna Izba Dziecka w Bydgoszczy
2. Policyjna Izba Dziecka w Kielcach
3. Policyjna Izba Dziecka w Krakowie
4. Policyjna Izba Dziecka w Łodzi
5. Policyjna Izba Dziecka w Poznaniu
6. Policyjna Izba Dziecka w Warszawie

II. Schroniska dla nieletnich i zakłady poprawcze

1. Zakład Poprawczy w Białymstoku
2. Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich w Faleniczy
3. Zakład Poprawczy w Głogowie
4. Zakład Poprawczy w Grodzisku Wielkopolskim
5. Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich w Konstancynie Łódzkim
6. Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich w Koronowie
7. Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich w Poznaniu
8. Zakład Poprawczy w Szubinie
9. Zakład Poprawczy w Świdnicy
10. Schronisko dla Nieletnich Warszawa-Okęcie

III. Młodzieżowe ośrodki wychowawcze

1. Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Krakowie – Górka Narodowa
2. Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Kwidzynie
3. Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Puławach
4. Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Wielkich Drogach
5. Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Wierzbicy

6. Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy we Włocławku
7. Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Warszawie

IV. Domy pomocy społecznej

1. Dom Pomocy Społecznej w Goślicach

Członkowie zespołu

Michał Szwast – researcher projektu, absolwent Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Od kwietnia 2011 r. prawnik w programie *Monitoring procesu legislacyjnego w obszarze wymiaru sprawiedliwości* Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka. Autor kilkunastu publikacji o charakterze naukowym i publicystycznym dotyczących prawa konstytucyjnego, ustroju sądownictwa oraz praw człowieka. Aplikant adwokacki w Izbie Warszawskiej. Doktorant w Katedrze Prawa Konstytucyjnego WPiA UW.

Katarzyna Wiśniewska – koordynatorka projektu, absolwentka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 2010 r. była stypendystką programu Erasmus na Hanze University w Groningen w Holandii. W latach 2010–2012 była prawnikiem w programie *Opieka zdrowotna w polskich więzieniach – dążenie do zgodności ze standardami praw człowieka* oraz asystentką Kliniki Prawno-Medycznej. Obecnie jest prawnikiem w Programie Spraw Precedensowych HFPC oraz sekretarzem redakcji „Kwartalnika o prawach człowieka”. Jest doktorantką w Katedrze Prawa Karnego Wydziału Prawa i Administracji UJ oraz aplikantką adwokacką w Okręgowej Izbie Adwokackiej w Warszawie.

Marcin Wolny – asystent projektu, absolwent Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Aplikant adwokacki w Okręgowej Izbie Adwokackiej w Warszawie. Z Helsińską Fundacją Praw Człowieka związany od 2010 r., początkowo jako wolontariusz w Klinice „Niewinność”, a następnie asystent koordynatora tego projektu. W latach 2012–2013 prawnik w Programie Spraw Precedensowych HFPC; od maja 2013 r. jest pełniącym obowiązki koordynatora programów *Europejskie obserwatorium więzień*, a także Klinika „Niewinność”. Od 2014 r. prowadzi w ramach HFPC projekt „Choroby zakaźne w więzieniach”.

Nadzór merytoryczny:

Dr Adam Bodnar – doktor nauk prawnych, adiunkt na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, wiceprezes zarządu Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, szef działu prawnego Fundacji, ekspert Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej (FRA) oraz członek Rady Programowej Fundacji Panoptikon. Laureat nagrody Tolerancji za działalność na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu. Autor licznych publikacji z zakresu praw człowieka, prawa konstytucyjnego i europejskiego.

Eksperci uczestniczący w monitoringach:

Bogna Chmielewska – pedagog, ekspertka Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka; autorka, trenerka i koordynatorka projektów edukacyjnych związanych z prawami człowieka, demokracją, zagadnieniami społeczeństwa obywatelskiego oraz działaniami na rzecz interesu publicznego kierowanych do różnych adresatów w Polsce i za granicą, realizowanych przez HFPC oraz we współpracy z różnymi instytucjami krajowymi i zagranicznymi (m.in. CODN, CEO, OBWE, UNHCR, UNDP).

Elżbieta Czyż – magister resocjalizacji, wieloletni pracownik Komitetu Ochrony Praw Dziecka i Biura Rzecznika Praw Obywatelskich, od 1993 r. koordynatorka programu *Prawa dziecka* HFPC, autorka publikacji, badań i raportów dotyczących przestrzegania praw dziecka. Członek Zarządu HFPC i Rady Fundacji Dzieci Niczyje.

Anna Grochowska – doktorantka w Zakładzie Międzynarodowego Postępowania Karnego WPiA UW, prawniczka w Programie Spraw Precedensowych HFPC. Aplikant adwokacki w Okręgowej Radzie Adwokackiej w Warszawie.

Irmína Pacho – koordynatorka Programu Spraw Precedensowych, absolwentka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, absolwentka Centrum Prawa Angielskiego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, doktorantka Instytutu Nauk Prawnych PAN.

Piotr Kubaszewski – magister nauk prawnych, prawnik w Programie Interwencji Prawnej, ekspert z zakresu Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii.

Andrzej Kremplewski – magister nauk prawnych, pracownik Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, autor publikacji z zakresu praw osadzonych, kilkakrotny uczestnik badań monitoringowych zakładów karnych oraz instytucji resocjalizacyjnych dla nieletnich.

Danuta Przywara – magister socjologii, działaczka społeczna, członkini komisji mediacyjnej Regionu Mazowsze NSZZ „Solidarność”, współtwórca Komitetu Helsińskiego w Polsce, od 2008 r. prezes Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka.

Małgorzata Szuleka – magister nauk prawnych, w ramach współpracy Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka z Agencją Praw Podstawowych UE koordynowała szereg badań dotyczących praw dzieci.

Joanna Smętek – magister nauk prawnych, w ramach współpracy Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka z Agencją Praw Podstawowych UE koordynowała szereg badań dotyczących praw dzieci.

Czy nieletni są pozbawiani wolności?

Niniejszą publikację rozpocząć musi rozważenie, czy w kontekście nieletnich umieszczonych w zakładach poprawczych, schroniskach dla nieletnich, policyjnych izbach dziecka, a przede wszystkim młodzieżowych ośrodkach wychowawczych w ogóle dochodzi do pozbawienia wolności.

Wiele wskazuje w zakresie definiowania pozbawienia wolności zawiera bogate orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka do art. 5 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. W orzeczeniu Storck przeciwko Niemcom Trybunał przyjął, że aby doszło do pozbawienia wolności w rozumieniu Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności muszą zaistnieć dwa elementy – obiektywny i subiektywny.¹ Za ten pierwszy przyjmuje się uwięzienie jednostki na konkretnej przestrzeni. Za drugi uchodzi natomiast brak jej zgody na ten stan rzeczy. Jednocześnie Trybunał sformułował w swoim orzecznictwie szereg kryteriów, które mają pomóc w ocenie obiektywnego charakteru izolacji. Do tej grupy należą m.in. fizyczna możliwość opuszczenia miejsca pobytu, sposób nadzoru i kontroli, stopień izolacji, a także możliwość podejmowania kontaktów towarzyskich.

Oceniając zagadnienia pozbawienia wolności osoby nieletniej, należy także wziąć pod uwagę treść samej Konwencji. Zgodnie z artykułem 5 ust. 1 do pozbawienia wolności może dojść jedynie w ściśle przewidzianych przez Konwencję warunkach. Jako jeden z nich przyjmuje się pozbawienie nieletniego wolności w związku z ustanowieniem nad nim nadzoru wychowawczego (art. 5 ust. 1 lit. d Konwencji). Interpretując ten zapis w orzeczeniu D.G. przeciwko Irlandii, Trybunał stwierdził, że na państwie, które ustanawia system nadzoru wychowawczego, ciąży obowiązek stworzenia odpowiednich instytucji spełniających wymagania w sferze bezpieczeństwa i edukacji². Ewentualne braki w tym zakresie, a więc zbyt restrykcyjny system opieki nad nieletnimi lub brak nadzoru i opieki nad nimi, mogą doprowadzić do stwierdzenia przez Trybunał naruszenia art. 5 ust. 1 lit. d Konwencji.

Warto w tym zakresie przytoczyć wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie P. i S. przeciwko Polsce, w której podniesiono zarzut bezpraw-

¹ Wyrok ETPCz z 16 czerwca 2005 r. w sprawie Storck przeciw Niemcom, 61603/00, § 74.

² Wyrok ETPCz z 16 maja 2002 r. w sprawie D.G. przeciwko Irlandii, skarga nr 39474/98, § 79, a także wyrok z 14 listopada 2013 r. w sprawie Blokin przeciwko Rosji, skarga nr 47152/06, § 111.

nego przejęcia pierwszej ze skarżących spod opieki matki oraz umieszczenie jej w schronisku dla nieletnich, a następnie w szpitalu. W postępowaniu przed Trybunałem żadna ze stron nie kwestionowała faktu, iż pierwszą ze skarżących pozbawiono wolności w rozumieniu art. 5 § 1. Trybunał podkreślił, że wyczerpującą listę przypadków dopuszczalnego pozbawienia wolności, zawartą w art. 5 § 1, należy interpretować w sposób ścisły. Trybunał podkreślił, że dokonanie zatrzymania winno być zgodne zarówno z prawem krajowym, jak i z zapisami Konwencji, która ustanawia obowiązek zastosowania się do merytorycznych i proceduralnych zasad prawa krajowego oraz wymaga, aby pozbawienie wolności było zgodne z celem określonym w art. 5, jakim jest ochrona jednostki ludzkiej przed arbitralnym działaniem. W związku z tym musi istnieć związek pomiędzy zastosowaną podstawą dozwolonego pozbawienia wolności a warunkami zatrzymania.

W kwestii zgodności z zapisami Konwencji Rząd uzasadniał dokonane zatrzymanie, powołując się na nadzór wychowawczy w rozumieniu art. 5 § 1 (d). Trybunał rozpatrzył wobec tego, czy zatrzymanie to było zgodne z określonymi tam warunkami. Trybunał uznał, że w kontekście zatrzymania nieletnich określenia „nadzór wychowawczy” nie można postrzegać ściśle w kategoriach nauczania w klasie szkolnej: w kontekście młodej osoby pod opieką władzy lokalnej nadzór wychowawczy musi obejmować szereg aspektów egzekwowania władzy rodzicielskiej przez władzę lokalną, na rzecz dobra i ochrony objętej opieką osoby.

Trybunał zauważył, że Sąd Rodzinny dokonał zatrzymania pierwszej ze skarżących z uwagi na jej ciężę oraz obawy o wywieranie na nią presji do poddania się aborcji. Niemniej nadrzędnym celem decyzji o umieszczeniu pierwszej ze skarżących w schronisku było odseparowanie jej od rodziców, a w szczególności od drugiej ze skarżących, a także zapobieżenie aborcji. Trybunał jest zdania, że dokonanego zatrzymania nie można w żadnym razie postrzegać jako mającego zapewnić nadzór wychowawczy w rozumieniu art. 5 § 1 (d) Konwencji, jeżeli jego nadrzędnym celem było odwiedzenie nieletniej od poddania się zabiegowi przerwania ciąży. Trybunał jest ponadto zdania, że w razie obawy, iż aborcja zostałaby przeprowadzona wbrew woli pierwszej ze skarżących, sądy winny przynajmniej rozważyć podjęcie mniej drastycznych środków niż zamknięcie czternastolatki w schronisku dla nieletnich, w sytuacji, gdy była ona bezbronna. Nie wykazano, aby w przedmiotowej sprawie takie środki zostały rozważone. W związku z powyższym Trybunał stwierdził, że zatrzymanie pierwszej ze skarżących było niezgodne z art. 5 § 1 Konwencji.

Warto wskazać również, dlaczego umieszczenie w placówce dla nieletnich może zostać uznane za pozbawienie wolności w świetle tzw. Reguły Hawańskiej. Zgodnie z art. 12 b³, stanowi, iż pozbawienie wolności oznacza jakąkolwiek formę zatrzymania lub uwięzienia na mocy orzeczenia sądowego, administracyjnego lub wydanego przez inny organ władzy publicznej. Do detencji może dojść niezależnie od tego, czy mamy do czynienia z publiczną, czy prywatną placówką. Warunkiem koniecznym jest jednak, aby osoba nie mogła jej opuścić z własnej woli. Tożsamą definicję przyjmuje Zalecenie CM/Rec (2008)11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zasad europejskich dotyczących kar i środków alternatywnych stosowanych wobec sprawców nieletnich⁴.

Zgodnie z powyższym rozumieniem pojęcia pozbawienia wolności środki stosowane na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich tj. umieszczenie w zakładzie poprawczym, schronisku dla nieletnich, młodzieżowym ośrodku wychowawczym może być rozumiane jako pozbawienie wolności.

³ Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące ochrony nieletnich pozbawionych wolności przyjęte na mocy rezolucji 45/113 Zgromadzenia Ogólnego, 14 grudnia 1990 roku.

⁴ Zalecenie 21.5. przyjmuje, że *pozbawienie wolności oznacza wszelkie formy osadzenia na mocy decyzji organów sądowniczych lub administracyjnych w danej instytucji, której nieletniemu nie wolno opuszczać wedle swojego uznania.*

INFORMACJE OGÓLNE

I. Regulacje prawne

Problematyka nieletnich, którzy popadli w konflikt z prawem, została uregulowana w ustawie z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. Szereg standardów dotyczących postępowania z dziećmi można także odnaleźć w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Zawiera ona także szczegółowe gwarancje odnoszące się do zagadnień pozbawienia wolności jednostki, naruszanie jej nietykalności fizycznej oraz wielu innych dotyczących relacji państwo – nieletni.

Ramy instytucjonalne dla jednostek organizacyjnych, w których przebywają dzieci pozbawione wolności zostały natomiast unormowane w licznych aktach prawnych rangi podustawowej. Jednocześnie, wszystkie regulacje krajowe powinny być interpretowane z uwzględnieniem bogatego dorobku prawa międzynarodowego.

1. Standardy międzynarodowe

Akty prawa międzynarodowego ustanawiają wiele standardów, na których powinien opierać się system sprawiedliwości wobec nieletnich.

Poniżej jedynie w formie skrótowej zostaną przedstawione najważniejsze regulacje międzynarodowe, które stanowiły punkt wyjścia do przeprowadzanych monitoringów.

Standardy Organizacji Narodów Zjednoczonych

A. Konwencja o Prawach Dziecka

Jednym z najważniejszych aktów międzynarodowych jest Konwencja o Prawach Dziecka (dalej KPD). Jako dziecko KPD traktuje każdą istotę ludzką w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletniość.

KPD wprost ustanawia regułę proporcjonalnego działania względem dziecka i kierowania się jego dobrem przy wyborze środków adekwatnych do zaistniałych okoliczności, a także popełnionego naruszenia prawa. Wymienia przy tym potencjalne środki, jakie mogą być stosowane względem dzieci. Wśród nich możemy m.in. odnaleźć nadzór, probację, a także umieszczenie w rodzinie zastępczej.

Na mocy Konwencji państw-strony są również zobowiązane do zapewnienia, aby żadne dziecko nie zostało pozbawione wolności w sposób bezprawny

lub arbitralny. Aresztowanie, zatrzymanie lub uwięzienie dziecka powinno być zgodne z prawem i może być zastosowane jedynie jako środek ostateczny i na możliwie najkrótszy czas. Ponadto państwa-strony uznają prawo każdego dziecka podejrzanego, oskarżonego bądź uznanego winnym pogwałcenia prawa karnego do traktowania w sposób sprzyjający poczuciu godności i wartości dziecka, które umacnia w nim poszanowanie podstawowych praw i wolności innych osób oraz uwzględnia wiek dziecka i celowość sprzyjania jego reintegracji dla podjęcia przez nie konstruktywnej roli w społeczeństwie. Zgodnie z Komentarzami Ogólnymi nr 10 (2007) prawo krajowe powinno przewidywać odpowiednie środki umożliwiające traktowanie dzieci w toku prowadzonego przeciwko nim postępowania sądowego w sposób właściwy dla ich dobrego samopoczucia i proporcjonalne do okoliczności popełnionego czynu¹.

W raporcie z 2002 r. Komitet Praw Dziecka zalecił Polsce: pełne wdrożenie standardów wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich, w szczególności artykułów 37, 40 i 39 Konwencji, jak również Wzorcowych Reguł Minimalnych Dotyczących Wymiaru Sprawiedliwości Wobec Nieletnich i Wytycznych Narodów Zjednoczonych dot. Zapobiegania Przeszłości Nieletnich. Komitet polecił także traktowanie pozbawienia wolności jako środka ostatecznego, jak również ochronę praw dzieci pozbawionych wolności, w zakresie warunków bytowych.

W raporcie z 2009 roku Komitet natomiast wyraził zaniepokojenie pozycją i niewystarczającymi zasobami, którymi dysponuje Rzecznika Praw Dziecka.

B. Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania

Polska jest związana również Konwencją ONZ z 10 grudnia 1984 r. w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania (Dz.U. z 1989 r. Nr 63 poz. 378) (dalej: Konwencja CAT)². Jej celem jest stworzenie skutecznych środków ustawodawczych, administracyjnych, sądowych oraz innych zapobiegających stosowaniu tortur. Ponadto, nakłada na Państwa-Strony obowiązek przedstawiania co cztery lata raportów z wykonywania jej postanowień. Raporty te są przedmiotem analizy Komitetu Przeciwko Torturom (dalej: CAT) składającego się z 10 niezależnych ekspertów. W 2013 r. CAT analizował piąte i szóste sprawozdanie okresowe Polski³.

¹ Komentarz ogólny nr 10 (2007) do Konwencji o Prawach Dziecka (CRC/C/GC/10 25 April 2007).

² Polska podpisała Konwencję CAT 13 stycznia 1986 r., a ratyfikowała ją 26 lipca 1989 r.

³ Pełna dokumentacja dotycząca przeglądu okresowego Polski na podstawie CAT, w tym także tłumaczenie rekomendacji na j. polski, znajduje się na stronie: <http://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/onz-i-prawa-czlowieka/konwencje/konwencja-w-sprawie-zakazu-stosowania-tortur-oraz-innego-okrutnego-nieludzkiego-lub-ponizajacego-traktowania-albo-karana/>.

Postanowienia Konwencji i rekomendacje Komitetu powinny stanowić również punkt odniesienia przy analizie środków stosowanych wobec nieletnich. W rekomendacjach opublikowanych w listopadzie 2013 r.⁴ szczególne miejsce poświęcono możliwości stosowania przemocy przez funkcjonariuszy policji. Komitet nakazał, by Polska zapewniła, że wszystkie przypadki stosowania tortur albo znęcania się zostaną wyjaśnione szybko, efektywnie i w sposób niezależny. W każdym przypadku, gdy można racjonalnie przypuszczać, że doszło do stosowania tortur albo znęcania się, powinny być niezwłocznie i z urzędu wszczynane postępowania wyjaśniające (efektywne i bezstronne). Osoby podejrzane o stosowanie tortur albo o znęcanie się powinny być ściągane, a w przypadku skazania wymierzone kary muszą odpowiadać wadze popełnionego czynu; pokrzywdzony powinien otrzymać odpowiednie zadośćuczynienie.

C. Soft law

Minimalne Standardy Narodów Zjednoczonych Dotyczące Wymiaru Sprawiedliwości dla Nieletnich przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1985 r. (zwane dalej Regułami Pekińskimi)

Zasady, jakim powinien kierować się wymiar sprawiedliwości dla nieletnich, bardziej szczegółowo opisują przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1985 r. Minimalne Standardy Narodów Zjednoczonych Dotyczące Wymiaru Sprawiedliwości dla Nieletnich (zwane dalej Regułami Pekińskimi).

Reguły Pekińskie posługują się bardzo szeroką definicją nieletniego, uznając za niego każdą osobę, która może być pociągnięta do odpowiedzialności na innych zasadach niż dorośli. Stanowią jednak, że przy ustanowieniu granicy wieku, od którego nieletni mogą odpowiadać karne, powinno się brać pod uwagę emocjonalną, umysłową i intelektualną dojrzałość nieletnich.

W treści samych Reguł odnajdujemy wiele wytycznych, które powinny być stosowane w postępowaniu wobec nieletnich. Zgodnie z Regułą 5.1 system sprawiedliwości wobec nieletnich powinien kierować się dobrem dziecka. Każda reakcja na popełnienie przez niego czynu zabronionego musi być nacechowana zasadą proporcjonalności. System sprawiedliwości nie powinien kierować się tylko i wyłącznie wagą popełnionego czynu, lecz także okolicznościami dotyczącymi osoby sprawcy.

Reguły zalecają przy tym, aby przyznać kompetentnym władzom pewien zakres uznania w orzekaniu o sprawach nieletnich. Sprzyja to realizacji zasady

⁴ Rekomendacje dostępne są pod adresem: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2fC%2fPOL%2fCO%2f5-6&Lang=en.

proporcjonalności postępowania, a jednocześnie pozwala na podjęcie wobec nieletniego najbardziej uzasadnionych środków.

W dalszej części Reguły Pekinśkie omawiają zagadnienia wszczęcia postępowania wobec nieletniego. Ustanawiają zasadę natychmiastowego powiadomienia jego najbliższych o wszczętym postępowaniu. Jednocześnie ustanawiają preferencję środków wolnościowych, stanowiąc, że odpowiednia władza powinna jak najszybciej decydować o jego uwolnieniu. W punkcie 11 wprost stawiają na odformalizowanie postępowania wobec nieletnich. Zalecają korzystanie z alternatywnych form rozwiązywania sporów, a także prowadzenie spraw nieletnich bez uciekania się do formalnych metod postępowania i zamykania. Reguła 17.4 nakazuje ustanowić możliwość dyskontynuacji postępowania w każdym czasie. Samo postępowanie wobec nieletnich powinni prowadzić specjalnie wyszkoleni funkcjonariusze policji.

Osobny punkt został poświęcony detencji nieletnich. Reguły wprost stanowią, że środek w postaci pozbawienia nieletniego wolności powinien być używany jako ostateczność, na jak najkrótszy czas. Zalecają przy tym stosowanie środków alternatywnych wobec pozbawienia wolności. Stanowią przy tym, że nieletni w trakcie pobytu w detencji powinni być oddzieleni od dorosłych osadzonych i korzystać z tych samych praw, co dorośli więźniowie.

D. Reguły Narodów Zjednoczonych w sprawie ochrony nieletnich pozbawionych wolności (45/113) przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w trakcie 68 sesji ogólnej 14 grudnia 1990 r. (Reguły Hawańskie)

Reguły Hawańskie to podstawowy dokument Organizacji Narodów Zjednoczonych określający standardy, którym powinno odpowiadać pozbawienie wolności nieletniego. Zgodnie z ich treścią mają one zastosowanie do wszelkich form pozbawienia wolności dzieci. Można w nich znaleźć opis warunków bytowych, w jakich powinni być przetrzymywani nieletni, ich wyżywienia czy też opieki medycznej sprawowanej nad nimi. Sporo miejsca Reguły Hawańskie poświęcają także personelowi, który powinien pracować z nieletnimi.

Same reguły rozpoczynają się od ogólnego wskazania, iż pozbawienie wolności powinno być używane wobec nieletnich jako środek ostateczny. Czas jego trwania winien być zaś skrócony do niezbędnego minimum.

Następnie znaleźć w nich można zalecenie, aby władze publiczne dokładały wszelkich starań we wzmacnianiu świadomości społeczeństwa na temat opieki nad nieletnimi przebywającymi w placówkach i przygotowaniu ich na ich powrót na wolności. Szczególny nacisk powinien być położony w tym zakresie na rozwój kontaktów pomiędzy wychowankami, a lokalną społecznością.

W dalszej części Reguł Hawańskich znajduje się zapis o konieczności przestrzegania praw człowieka względem nieletnich. Warunki bytowe, w których przebywają nieletni muszą być na takim poziomie, aby nie urągały godności wychowanków. Podobnie rzecz się ma w przypadku urządzeń sanitarnych. Powinny one także respektować prywatność nieletnich.

Reguły wskazują, iż docelowo nieletni powinni przebywać w placówkach we własnych ubraniach. Odzież zakładowa powinna być dostosowana do warunków pogodowych. W żadnym wypadku nie może mieć poniżającego charakteru.

Architektura placówek dla nieletnich musi, zgodnie z regułą 32, odpowiadać potrzebom nieletnich i umożliwiać im nie tylko zachowanie niezbędnej prywatności, lecz także integrowanie się z rówieśnikami, uprawianie sportu oraz niezbędny odpoczynek.

Placówki dla nieletnich powinny zaoferować nieletnim, w miarę posiadanych możliwości, pracę i szkolenia. Każdy z wychowanków ma zaś prawo do korzystania z edukacji stosowanej do jego potrzeb i możliwości. W tym kontekście reguły precyzują jednakże, iż konieczność dalszej edukacji nie może być podstawą do przedłużenia detencji nieletniego. Nadto reguły wskazują także, iż oferowane nieletnim programy i oddziaływania powinny rozwijać ich jako członków społeczeństwa.

Obszerne fragmenty Reguł poświęcono roli komunikacji nieletniego ze światem zewnętrznym, w szczególności jego uprawnieniom do odwiedzin, pisania listów, wykonywania telefonów oraz informacji na temat tego, co dzieje się w świecie zewnętrznym.

Reguły opisują także wymogi stawiane stosowaniu środków przymusu bezpośredniego oraz środków dyscyplinarnych. Spośród tych ostatnich w jasny sposób zabraniają wszelkich tych, które byłyby okrutne, poniżające lub niehumanitarne. Zabraniają także dwukrotnego karania za to samo przewinienie.

Ostatnie reguły poświęcone są personelowi placówek dla nieletnich. Nie tylko ustanawiają one wymogi, którym powinien odpowiadać personel takich placówek. Wskazują także na konieczność jego należytego wynagradzania.

Standardy Rady Europy

A. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

Polska ratyfikowała Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (dalej: Konwencja) w dniu 19 stycznia 1993 roku. Niewątpliwie regulacje zawarte w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dla organów państwowych winny stanowić punkt odniesienia przy interpretacji krajowych regulacji dotyczących systemu odpowiedzialności nieletnich, jak również warunków panujących w placówkach dla nieletnich.

Szczególne znaczenie w tym zakresie odgrywa art. 5 d, który stanowi że 1. Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem następujących przypadków i w trybie ustalonym przez prawo, między innymi pozbawienia nieletniego wolności na podstawie zgodnego z prawem orzeczenia w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub zgodnego z prawem pozbawienia nieletniego wolności w celu postawienia go przed właściwym organem. Jak wskazuje M.A. Nowicki wiek, od którego przestaje się traktować osobę jako nieletnią, określa prawo poszczególnych państw, jednak na gruncie Konwencji pojęcie „nieletni” ma znaczenie autonomiczne. Dla celów Konwencji osoby, które nie ukończyły 18 lat, mogą być uważane za nieletnich.

Granice ingerencji w prawa i wolności nieletnich przebywających w placówkach wyznaczają w szczególności:

– art. 3 – „Nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu”.

– art. 8 – „1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji.

2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób”.

– art. 9. – „Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne”.

B. Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu

Sposób traktowania nieletnich musi być również zgodny z europejską konwencją o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, która została podpisana przez Polskę w dniu 11 lipca 1994 roku, a weszła w życie 1 lutego 1995. Zgodnie z podstawowym założeniem Konwencji „ochrona osób pozbawionych wolności przed torturami oraz nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem może być wzmocniona środkami pozasądowymi o charakterze zapobiegawczym, poprzez wizytacje”. Określony w ten sposób cel realizuje Komitet (CPT), który jest pozasądowym organem Rady Europy. Komitet to organ kontrolujący, który jest uprawniony do wizytacji każdego miejsca, w którym przebywają osoby pozbawione wolności przez władze publiczne. Przeprowadza on wizytacje okresowe oraz wizytacje ad hoc.

Delegacja CPT odwiedziła Polskę pięć razy:

- 1) 30/06/1996 – 07/12/1996
- 2) 08/05/2000 – 19/05/2000
- 3) 04/10/2004 – 15/10/2004
- 4) 26/11/2009 – 08/12/2009
- 5) 06/05/2013 – 17/06/2013

Podczas ostatniej wizyty w 2013 r. CPT odwiedziło cztery policyjne izby dziecka (PID).

- PID w Bydgoszczy
- PID w Lublinie
- PID w Szczecinie
- PID w Warszawie

We wszystkich wizytowanych placówkach warunki materialne były ocenione przez delegację jako zadowalające, zwłaszcza w zakresie powierzchni (np sypialnie dla czterech nieletnich miały powierzchnię od 18 do 28 m²), oświetlenia i wentylacji, urządzeń oraz instalacji sanitarnych, czystości oraz wyżywienia. Komitet zauważył jednak, że sypialnie miały nieco surowy wygląd (brak zdjęć, plakatów). Delegacja stwierdziła również, że nieletni byli ubrani w odzież sportową, a nie jak w poprzednich latach w pidżamy, a także z zadowoleniem odnotowała również, że przeciwnie niż podczas wizyty w 2009 r., nieletni zatrzymani we wszystkich PID mogli codziennie przebywać na świeżym powietrzu.

C. Soft law

Rada Europy określiła również warunki, jakim powinny odpowiadać postępowania sądowe w sprawach nieletnich. Zgodnie z zaleceniami Nr R (87) 20 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie reakcji społecznych

na przestępczość nieletnich Państwa Rady Europy powinny podejmować działania w celu wzmocnienia prawnej sytuacji nieletnich.

Komitet Ministrów nakłada jednak obowiązek, by stosowanie kar czy środków odbywało się w oparciu o najlepiej pojęty interes nieletnich sprawców, w zależności od ciężkości popełnionego przestępstwa (zasada proporcjonalności) oraz z uwzględnieniem wieku, fizycznego i psychicznego dobra, rozwoju, zdolności i osobistych uwarunkowań sprawcy (zasada indywidualizacji), na podstawie ewentualnych ocen i raportów psychologicznych, psychiatrycznych lub społecznych.

Zalecenie CM/Rec (2008)11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zasad europejskich dotyczących kar i środków alternatywnych stosowanych wobec sprawców nieletnich

Na mocy powyższego aktu każdy system wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich powinien stosować podejście wszechstronne i interdyscyplinarne, w sposób zintegrowany z ogólnymi inicjatywami społecznymi na rzecz nieletnich, tak aby zapewnić szeroką, holistyczną postawę wobec opieki oraz kontynuację opieki nad takimi osobami nieletnimi. Tym samym powinien być oparty na zasadzie zaangażowania społeczności i stałej opieki.

Zgodnie z powyższymi zaleceniami sprawcy nieletni, wobec których zastosowano kary lub inne środki postępowania powinni być traktowani z poszanowaniem praw człowieka. Ponadto Komitet Ministrów nałożył na Państwa obowiązek uregulowania środków stosowanych wobec nieletnich odpowiednimi przepisami prawa.

Zgodnie z postulatami Komitetu celem stosowanych środków wobec nieletnich winna być integracja ze społeczeństwem oraz przeciwdziałanie ponownemu popełnieniu czynu. Sposób ich wykonywania nie może zwiększać ich dotkliwości. Podmioty wykonujące środki względem nieletnich powinny podejmować działania dopasowane do indywidualnych potrzeb wychowanków, takie jak praca nad indywidualnym przypadkiem, pomoc jednostce (*case-work*), terapia grupowa oraz mentoring i nadzór dzienny, jak również postępowanie specjalistyczne wobec sprawców różnych kategorii.

W zaleceniach zawarto również postulat traktowania pozbawienia wolności jako środka o charakterze ostatecznym.

2. Regulacje krajowe

A. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Problematyka praw dziecka nie została szczególnie rozbudowana w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Jej analizę należy rozpocząć od treści art. 18

Konstytucji ustanawiającym zasadę, iż „małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej”. W zakresie pomocy udzielanej rodzinie szczególne miejsce zajmuje zaś dziecko.

Kluczowym przepisem dla przestrzegania praw dzieci jest art. 72 ust. 1 Konstytucji, zgodnie z którym Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Zgodnie ze zdaniem drugim tego artykułu „każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją”. Prawa te mają charakter fundamentalny, nawiązują wprost do kluczowej w polskim systemie prawnym zasady poszanowania godności ludzkiej⁵.

Nieco odmienny charakter mają dalsze uregulowania art. 72 Konstytucji. Zgodnie z art. 72 ust. 2 Konstytucji, każde dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych. Ponadto organy władzy publicznej są zobowiązane do tego, aby w toku ustalania praw dziecka wysłuchały jego zdania i w miarę możliwości uwzględniły je. Jak wskazuje doktryna, zakres obowiązków władz w kwestii pomocy dzieciom został zarysowany dosyć szeroko, tak aby zapewnić dziecku wychowanie właściwe zarówno w sensie fizycznym, jak i moralnym.⁶ Co jednak istotne, przywołane regulacje mają charakter zasad, którymi powinny kierować się w swym postępowaniu organy władzy publicznej (w tym ustawodawca). Nie można zdekodować z nich konkretnych praw podmiotowych dziecka, co skutkuje przykładowo niemożnością oparcia skargi konstytucyjnej zarzucającej wyłącznie naruszenia art. 72 Konstytucji⁷.

W doktrynie wskazuje się, że z art. 72 Konstytucji wynika uznanie „dobra dziecka” za „samoistną wartość konstytucyjną, uzupełniającą wartość szerszą, jaką jest „dobro rodziny”⁸. L. Garlicki ocenia, że „obowiązkiem ustawodawcy zwykłego jest stworzenie szczegółowych unormowań pozwalających na urzeczywistnienie dobra dziecka, a proces wykładni i stosowania wszelkich przepisów prawa musi uwzględniać obowiązek realizacji tej wartości konstytucyjnej”⁹.

Odnosząc się do zagadnienia pozbawienia wolności, należy zauważyć, że w polskiej konstytucji można odnaleźć zespół gwarancji *habeas corpus*. Zgodnie

⁵ E. Morawska, *Ochrona praw dziecka w świetle art. 72 Konstytucji RP. Uwagi na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, Kw. Pr. Pub. 2007/4/125–144.

⁶ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, LEX el/2013.

⁷ L. Garlicki, komentarz do art. 72 Konstytucji RP, uwaga 5, s. 5, [w:] L. Garlicki (red.) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III.

⁸ B. Banaszak, M. Jabłoński, [w:] *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 r.*, pod red. J. Bocia, Wrocław 1999, s. 132.

⁹ L. Garlicki, komentarz do art. 72 Konstytucji RP, uwaga 3, s. 3, [w:] L. Garlicki (red.) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III.

z art. 41 Konstytucji każdemu, w zatem także dzieciom, zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą. Pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawach (ust. 1). Każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pozbawienia. O pozbawieniu wolności należy natychmiast powiadomić niezwłocznie rodzinę lub osobę wskazaną przez pozbawionego wolności (art. 41 ust. 2 Konstytucji).

Odpowiednie gwarancje konstytucyjne dotyczą także zatrzymanych. Zgodnie z art. 41 ust. 3 Konstytucji, „każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób dla niego zrozumiały poinformowany o przyczynach zatrzymania. Powinien on być w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania przekazany do dyspozycji sądu. Zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami”. Unormowanie to należy odpowiednio stosować do procedury zatrzymania nieletniego, a następnie pozbawienia go wolności dla celów procesowych.

Kluczowym zapisem dla kwestii warunków przebywania nieletnich w instytucjach wychowawczych jest jednak art. 41 ust. 4 Konstytucji. Zgodnie z jego treścią każdy, kto jest pozbawiony wolności, ma prawo do tego, aby być traktowany w sposób humanitarny. Unormowanie to należy odczytywać wraz z treścią art. 30 Konstytucji, zgodnie z którym „przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”. W doktrynie wskazuje się, że wymóg traktowania humanitarnego obejmuje „coś więcej niż tylko zakaz tortur i zakaz traktowania okrutnego, nieludzkiego(...) i poniżającego z art. 40 (...) jest to więc termin o najszerszym zakresie”¹⁰. Przywołany autor zaznacza, że „traktowanie humanitarne to takie obchodzenie się z osobą pozbawioną wolności, które uwzględnia i respektuje pewne minimalne potrzeby każdego człowieka, odnosząc je do przeciętnych standardów danego społeczeństwa”¹¹.

Wskazówek przy dekodowaniu praw nieletnich pozbawionych wolności należy szukać również w art. 31 ust. 3 Konstytucji, dotyczącym dopuszczalnych zasad ograniczania konstytucyjnych praw i wolności. Zgodnie z przywołanym przepisem ustawy zasadniczej, „ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności

¹⁰ P. Sarnecki, komentarz do art. 41 Konstytucji RP, uwaga 17, s. 8, [w:] L. Garlicki (red.) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III.

¹¹ Tamże.

publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw”.

B. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich

Centralną regulacją w zakresie odpowiedzialności prawnej nieletnich w Polsce jest ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich¹². Jej uchwalenie w 1982 r. wiązało się z uregulowaniem w sposób kompleksowy sytuacji tej części młodzieży, która znalazła się z różnych przyczyn na marginesie społecznym. Po przeszło 30 latach jej funkcjonowania można stwierdzić, że nie spełniła w całości pokładanych w niej nadziei. Zdaniem niektórych przedstawicieli doktryny, ustawa o postępowaniu w sprawie nieletnich nie spełnia już swojej funkcji i powinna być napisana od nowa.

Dlatego coraz częściej formułowano argumenty o potrzebie uchwalenia nowej ustawy regulującej zarówno materialnoprawne, jak i procesowe zagadnienia związane z odpowiedzialnością nieletnich w Polsce. Mimo tych postulatów, jak dotąd nie opracowano nowego aktu normatywnego dotyczącego odpowiedzialności nieletnich, a jedynie zmieniano coraz mniej czytelną – w wyniku kolejnych nowelizacji – ustawę z 26 października 1982 r. Dlatego też ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich jest aktem o jednej z najmniejszych spójności i czytelności pod względem prawidłowej legislacji spośród wszystkich polskich znaczących aktów normatywnych. Skutkuje to licznymi trudnościami w jej interpretacji przez osoby, które na co dzień stosują ustawę.

Polska ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich zgodnie z intencjami jej twórców w latach 80. XX wieku miała być aktem prawnym całościowo regulującym sprawy nieletnich, którzy dopuścili się czynów zabronionych prawem karnym lub przejawiają cechy demoralizacji. To założenie od początku było niemożliwe do realizacji, jako że w zależności od trybu postępowania (opiekuńczo-wychowawczego lub poprawczego) stosowane były przepisy bardzo różniących się od siebie procedur sądowych – karnej lub cywilnej¹³. Ten dualizm procedur powodował przez wiele lat rozmaite problemy interpretacyjne¹⁴. Ustawa realizuje model opiekuńczo-wychowawczo-ochronny postępowania z nieletnimi, dopuszczając w pewnym zakresie wyjątkową możliwość stosowania kar kryminalnych wobec nieletnich sprawców czynów o randze przestępstw. Cechą charakterystyczną tej ustawy jest jednorodny sposób podejścia do nieletnich naruszających normy prawnokarne oraz tych nieletnich, którzy

¹² Dz. U. z 2014 r., poz. 382 j.t.

¹³ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, LEX 2014.

¹⁴ B. Grabowska, M. Szwasz, *Koncepcje legislacyjne w obszarze ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, w: Rzetelność postępowania w sprawach nieletnich*, Warszawa 2014.

wykazują inne przejawy demoralizacji¹⁵. O modelowym ukierunkowaniu systemu postępowania z nieletnimi w Polsce świadczą cele wskazane w preambule do ustawy:

- 1) dążenie do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich;
- 2) stwarzanie warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego;
- 3) dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa.

Przepisy ustawy stosuje się w zakresie:

- 1) zapobiegania i zwalczania demoralizacji – w stosunku do osób, które nie ukończyły lat 18;
- 2) postępowania w sprawach o czyny karalne – w stosunku do osób, które dopuścili się takiego czynu po ukończeniu lat 13, ale nie ukończyły lat 17;
- 3) wykonywania środków wychowawczych lub poprawczych – w stosunku do osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby lat 21. Przewidziane w ustawie działania podejmuje się w wypadkach, gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuści się czynu karalnego.

Ustawa od początku swojego obowiązywania nowelizowana była już kilkadziesiąt razy. Najważniejsza nowelizacja weszła w życie w styczniu 2014 r. Polegała na znaczącej zmianie modelu postępowania oraz kilkunastu innych zagadnień.

Nowelizacja ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 30 sierpnia 2013 r.

Wspomniana wyżej ustawa z dnia 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw weszła w życie częściowo w dniu 8 października 2013 r., a w największej mierze w dniu 2 stycznia 2014 r. Deklarowanym przez autora ustawy – Ministerstwo Sprawiedliwości – celem wprowadzenia zmian było dostosowanie systemu polskiego prawa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Adamkiewicz przeciwko Polsce¹⁶. W przedmiotowym wyroku Trybunał stwierdził naruszenie art. 6 § 3 (c) w powiązaniu z 6 § 1 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, a także naruszenie art. 6 § 1 Konwencji. W pierwszym przypadku naruszenie polegało na ograniczeniu prawa skarżącego do obrony (odmowa dostępu adwokata do skarżącego przez okres 6 tygodni i prowadzenie w tym

¹⁵ V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Lex 2014.

¹⁶ Wyrok ETPC z dnia 2 marca 2010 r., skarga nr 54729/00.

czasie przesłuchań, utrudnianie adwokatowi dostępu do akt postępowania przez okres 3 miesięcy). Naruszenie dyrektywy rzetelnego prowadzenia postępowania polegało z kolei na prowadzeniu zarówno postępowania wyjaśniającego, jak i w przedmiocie rozstrzygnięcia o odpowiedzialności nieletniego przez tego samego sędziego rodzinnego. Trybunał wskazał ponadto, iż pojęcie dobra nieletniego powinno być mocno związane z gwarancjami procesowymi nieletniego. Trybunał przychylił się zarówno do zarzutu uniemożliwienia realnej obrony, jak i braku obiektywizmu po stronie sądu rodzinnego rozpatrującego sprawę.

Zasadnicza zmiana dokonana wyżej wymienioną ustawą nowelizującą dotyczy modelu postępowania w sprawach nieletnich i polega co do zasady na jego ujednoczeniu. Zrezygnowano zarówno z dwóch faz postępowania – postępowania wyjaśniającego i rozpoznawczego – jak również dwóch form postępowania rozpoznawczego – postępowania opiekuńczo-wychowawczego i postępowania poprawczego. W ich miejsce wprowadzono jednolite postępowanie w sprawach nieletnich prowadzone przez sąd rodzinny przy odpowiednim stosowaniu, co do zasady, przepisów kodeksu postępowania cywilnego właściwych dla spraw opiekuńczych (art. 20 § 1 u.p.n.). Należy jednocześnie podkreślić, że nowelizacja ustawy wprowadziła do autonomicznej treści ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich niektóre z gwarancji procesowych opartych na gwarancjach oskarżonego w postępowaniu karnym. Dotyczy to przede wszystkim przyznania nieletniemu prawa do obrony, prawa do korzystania z pomocy obrońcy, prawa do odmowy składania wyjaśnień lub odpowiedzi na poszczególne pytania oraz wprowadzenia zasad tzw. obrony obligatoryjnej (art. 18a oraz art. 32c u.p.n.).

Omawiana ustawa budziła liczne kontrowersje. Natomiast najpoważniejsze zastrzeżenie – dotyczące pogorszenia w znowelizowanej ustawie prawa nieletniego do posiadania obrońcy – zostało zignorowane. Znowelizowana ustawa pogorszyła gwarancje procesowe nieletniego w zakresie prawa do obrony w znaczeniu formalnym, czyli prawa do posiadania obrońcy. Wedle poprzednio obowiązujących przepisów nieletni w postępowaniu poprawczym musiał mieć obrońcę. Przepis ten został uchylony, co wiązało się ze zniesieniem podziału postępowania rozpoznawczego na poprawcze i opiekuńczo-wychowawcze i wprowadzeniem w ich miejsce jednolitego postępowania toczącego się, co do zasady, w myśl przepisów kodeksu postępowania cywilnego właściwych dla spraw opiekuńczych.

Z dniem 2 stycznia 2014 r. wprowadzono w ujednoczonym postępowaniu w sprawach nieletnich instytucję obrony z urzędu, uzależnioną jednak od spełnienia dodatkowych przesłanek. Obrona z urzędu, zgodnie z art. 32c § 1 i 2 u.p.n., jest obligatoryjna w przypadkach:

1) jeżeli interesy nieletniego i jego rodziców albo opiekuna pozostają w sprzeczności, a nieletni nie ma obrońcy;

2) nieletni jest głuchy, niemy lub niewidomy;

3) zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy stan zdrowia psychicznego nieletniego pozwala na udział w postępowaniu lub prowadzenie obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny;

4) nieletniego umieszczono w schronisku dla nieletnich.

W tych przypadkach prezes sądu jest zobligowany ustanowić dla nieletniego obrońcę z urzędu, o ile nie ma on obrońcy z wyboru.

Natomiast w innych przypadkach nieletni może złożyć wniosek o ustanowienie obrońcy z urzędu. Prezes sądu zobowiązany jest uwzględnić wniosek, jeżeli udział obrońcy w sprawie uzna za potrzebny, a nieletni lub jego rodzice nie są w stanie ponieść kosztów wynagrodzenia obrońcy z wyboru bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny. Z powyższego wynika, że dla ustanowienia obrońcy z urzędu nie jest wystarczająca sama przesłanka niemożności pokrycia kosztów obrony z wyboru, ale jest wymagana dodatkowo zgoda prezesa sądu, uzależniona od dyskrejonalnego kryterium – przeświadczenia o potrzebie ustanowienia obrońcy.

Z porównania poprzednio obowiązujących i aktualnych przepisów wynika, że nowelizacja ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich w tym zakresie obniżyła standard prawa do obrony nieletniego. Należy nadmienić, że w zunifikowanym postępowaniu nieletni może ponosić odpowiedzialność za czyn zabroniony jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe. Odpowiedzialność za czyny karalne egzekwowana była dotychczas nierzadko w postępowaniu poprawczym, w którym, co wskazano wyżej, zapewniono obronę obligatoryjną nieletniego w każdym przypadku. Standard prawa do obrony zawarty w znowelizowanych przepisach jest także niższy w porównaniu do standardu przewidzianego w kodeksie postępowania karnego. Zgodnie bowiem z art. 78 § 1 k.p.k., oskarżony, który nie ma obrońcy z wyboru, może żądać, aby mu wyznaczono obrońcę z urzędu, jeżeli w sposób należyty wykáže, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny. Nie jest przy tym wymagana przesłanka stwierdzenia przez prezesa sądu udziału obrońcy za potrzebny.

Wątpliwości budzi także wyłączenie w postępowaniu w sprawach nieletnich stosowania kodeksu postępowania karnego i poddanie tego postępowania kodeksowi postępowania cywilnego, który jest ustawą generalnie mniej gwarancyjną dla stron postępowania niż kodeks postępowania karnego. Wyłączenie odpowiedniego stosowania kodeksu postępowania karnego skutkuje między innymi brakiem możliwości stosowania w postępowaniu

w sprawach nieletnich takich zasad postępowania karnego jak: zasada prawdy materialnej, zasada domniemania niewinności czy też zasada *in dubio pro reo*. Niekorzystnie przedstawia się także powierzenie całości postępowania w sprawach nieletnich sądom cywilnym (w obu instancjach), które nie mają doświadczenia i niezbędnych umiejętności do rozstrzygania spraw o charakterze *de facto* karnym (np. ustalenia, czy nieletni dokonał zgwałcenia lub zabójstwa).

Ustawa zmieniająca zmodyfikowała także przepisy dotyczące zarządzenia obserwacji psychiatrycznej nieletniego (art. 25a u.p.n.). Obserwacja psychiatryczna nieletniego w zakładzie leczniczym może być zarządzona przez sąd jedynie w razie zgłoszenia przez biegłych lekarzy psychiatrów takiej konieczności oraz tylko wtedy, gdy zebrane dowody wskazują na duże prawdopodobieństwo, że nieletni wykazuje wysoki stopień demoralizacji lub popełnił czyn karalny. Określono także maksymalny czas trwania obserwacji psychiatrycznej nieletniego, która nie może być dłuższa niż 4 tygodnie. Przedłużenie obserwacji jest jednak możliwe, ale jedynie na wniosek zakładu leczniczego – na czas określony niezbędny do jej zakończenia. Łączny czas trwania obserwacji w danej sprawie nie może jednak przekroczyć 6 tygodni.

W ustawie nowelizującej zaproponowano także zmianę zasad przeglądania akt sprawy przez nieletniego i jego obrońców (art. 32d u.p.n.). W stanie prawnym obowiązującym przed dniem 2 stycznia 2014 r. nieletni oraz jego obrońcy mogli przeglądać akta sprawy i robić z nich odpisy jedynie za zezwoleniem sędziego rodzinnego. Aktualnie strony oraz obrońcy i pełnomocnicy mogą przeglądać akta sprawy i robić z nich odpisy, przy czym sąd rodzinny może odmówić nieletniemu przeglądania akt i sporządzania z nich odpisów, jeżeli przemawiają za tym względy wychowawcze. Przeglądanie akt sprawy zasadniczo nie jest więc uzależnione, jak było dotychczas, od każdorazowej zgody sędziego rodzinnego.

Co więcej, opracowana przez Ministerstwo Sprawiedliwości, a uchwalona przez parlament ustawa ma za zadanie także dostosowanie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich do wniosków Rzecznika Praw Obywatelskich kierowanych do Ministra Sprawiedliwości w związku z realizacją Krajowego Mechanizmu Prewencji w policyjnych izbach dziecka, zakładach poprawczych, schroniskach dla nieletnich oraz młodzieżowych ośrodkach wychowawczych. Rzecznik Praw Obywatelskich wskazywał m.in. na brak regulacji zapobiegającej przedłużaniu pobytu nieletnich w policyjnych izbach dziecka po ogłoszeniu im postanowienia o umieszczeniu w schronisku dla nieletnich lub młodzieżowym ośrodku wychowawczym, jak również na brak regulacji w przedmiocie środ-

ków dyscyplinarnych i nagród dla nieletnich umieszczonych w schroniskach dla nieletnich i zakładach poprawczych na poziomie ustawowym. W przedmiocie drugiego z tych zagadnień orzekł również Trybunał Konstytucyjny, który uznał niezgodność z Konstytucją szeregu przepisów rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, które regulowały system środków dyscyplinarnych i nagród dla nieletnich umieszczonych w schroniskach dla nieletnich lub zakładach poprawczych¹⁷. W ocenie Trybunału system ten został określony na poziomie rozporządzenia wydanego w tym zakresie bez wyraźnego umocowania ustawowego. Co więcej, elementy objęte zakwestionowanymi przez Trybunał Konstytucyjny przepisami powinny zostać zawarte w ustawie. Ustawa nowelizująca przeniosła do ustawy i rozbudowała materię regulowaną jak dotychczas w ww. rozporządzeniu (dodany rozdział 4a ustawy).

Ponadto ustawa przewiduje obecnie określenie maksymalnego czasu pobytu nieletniego w policyjnej izbie dziecka, w przypadku ogłoszenia postanowienia o umieszczeniu w schronisku dla nieletnich lub tymczasowym umieszczeniu w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, rodzinie zastępczej zawodowej albo zakładzie psychiatrycznym (art. 32g u.p.n.). Nieletni może wówczas przebywać w policyjnej izbie dziecka przez czas niezbędny do przekazania go do właściwej placówki, nie dłużej jednak niż przez 5 dni. W policyjnej izbie dziecka można również umieścić nieletniego w trakcie samowolnego pobytu poza schroniskiem dla nieletnich, poza młodzieżowym ośrodkiem wychowawczym lub zakładem poprawczym na czas niezbędny do przekazania nieletniego do właściwego schroniska, ośrodka lub zakładu, nie dłużej jednak niż na 5 dni.

Wprowadzono także możliwość orzekania przez sąd niektórych środków wychowawczych na posiedzeniu zamiast na rozprawie.

Kolejnym zagadnieniem, z którym ustawodawca musiał się zmierzyć, uchwalając nowelizację, była kwestia stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec nieletnich umieszczonych w schroniskach dla nieletnich oraz zakładach poprawczych. Zagadnienie to stało się przedmiotem wniosku Prokuratora Generalnego do Trybunału Konstytucyjnego (sygn. K 3/12). Prokurator Generalny wniósł o uznanie, że przepis art. 95c § 1 u.p.n. jest niezgodny z art. 92 ust. 1 oraz z art. 41 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Argumentował przy tym, że stosowanie środków przymusu bezpośredniego stanowi materię ustawową, a tym samym umieszczenie tej regulacji w rozporządzeniu narusza Konstytucję.

¹⁷ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 2 października 2012 r., sygn. U 1/12.

Projekt nowelizacji ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z października 2013 r.

W okresie, gdy nowelizacja ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 30 sierpnia 2013 r. znajdowała się jeszcze w okresie *vacatio legis*, Ministerstwo Sprawiedliwości rozpoczęło prace nad kolejną nowelizacją tej ustawy. W październiku 2013 r. do konsultacji społecznych przesłany został projekt założeń projektu ustawy o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Można ocenić, że komentowany projekt nie przewidywał zmian o dużym znaczeniu dla systemu odpowiedzialności nieletnich w Polsce. Toteż rozczarował on liczne grono zarówno naukowców, jak i praktyków stosujących na co dzień ustawę, domagających się uchwalenia nowego aktu normatywnego dotyczącego problematyki odpowiedzialności nieletnich. Najistotniejsze założenia nowelizacji zakładały:

- a) deregulację wymagań kwalifikacyjnych na stanowisko dyrektora zakładu poprawczego i schroniska dla nieletnich. Projekt przewiduje, że dyrektor nie będzie musiał mieć wykształcenia pedagogicznego;
- b) uregulowanie w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich katalogu praw i obowiązków nieletnich podczas pobytu w zakładzie poprawczym i schronisku dla nieletnich. Katalog ten umieszczony był jak dotąd w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości;
- c) zmiany w zakresie nadzoru nad zakładami poprawczymi i schroniskami dla nieletnich. Projekt przewiduje scentralizowanie nadzoru w Ministerstwie Sprawiedliwości i wyeliminowanie nadzoru nad tymi placówkami wykonywanego przez prezesów sądów okręgowych.

Na podstawie projektu założeń w najbliższej przyszłości powstanie projekt aktu normatywnego, który – jak należy mieć nadzieję – także zostanie poddany konsultacjom społecznym. Zgodnie z przyjętym przez Ministerstwo Sprawiedliwości harmonogramem prac legislacyjnych ustawa ma wejść w życie 1 lipca 2015 r. Należy jednak ocenić, że jest to termin mało prawdopodobny ze względu na to, że projekt ustawy wymaga opracowania, przejścia wszystkich etapów rządowego procesu legislacyjnego, prac w Sejmie i Senacie RP, uchwalenia, podpisania przez Prezydenta RP i odpowiedniego okresu *vacatio legis*.

II. Postępowanie w sprawach nieletnich

Pojęcie nieletniego w polskim porządku prawnym

W świetle polskiego prawa nieletnim jest osoba, która nie ukończyła lat 17. Zasadą jest, że nieletni nie ponosi odpowiedzialności karnej. Art. 10 § 1 kodeksu karnego ustanawia bowiem granicę odpowiedzialności karnej na 17 lat. Wyjątek w tym zakresie przewidziany jest w art. 10 § 2 k.k., który dopuszcza pociągnięcie nieletniego do odpowiedzialności karnej, tzn. na zasadach określonych w kodeksie karnym; jeśli po ukończeniu 15., a przed ukończeniem 17. roku życia dopuścił się czynu zabronionego określonego w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 3 lub 4, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 oraz w art. 280 kodeksu karnego, czyli najcięższych przestępstw, gdy okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.

Należy wskazać, że zgodnie z art. 32 k u.p.n.: *Jeżeli w toku postępowania ujawnione zostaną okoliczności uzasadniające pociągnięcie nieletniego do odpowiedzialności na zasadach określonych w art. 10 § 2 kodeksu karnego, sąd rodzinny orzeka o przekazaniu sprawy prokuratorowi.* Wyjątek od tego przewidziany jest w art. 16 § 2, który stanowi, że w szczególnie uzasadnionych wypadkach, jeżeli czyn karalny nieletniego pozostaje w ścisłym związku z czynem osoby dorosłej, a dobro nieletniego nie stoi na przeszkodzie łącznemu prowadzeniu sprawy, prokurator wszczyna lub prowadzi śledztwo. Po ukończeniu śledztwa prokurator albo je umarza, albo przekazuje sprawę nieletniego sądowi rodzinnemu. Jeżeli łączne rozpoznanie sprawy jest konieczne, przekazuje ją z aktem oskarżenia sądowi właściwemu według przepisów kodeksu postępowania karnego, który orzeka w sprawie nieletniego z zachowaniem przepisów niniejszej ustawy. Jak wskazuje się w doktrynie, pojawiły się wątpliwości związane z tym, czy prokurator jest władny samodzielnie ocenić istnienie przesłanek umożliwiających mu łączne prowadzenie sprawy nieletniego z osobą dorosłą, czy też ocena ta powinna należeć w pierwszym rzędzie do sądu rodzinnego (art. 16 § 2 u.p.n.)¹⁸.

Dobro dziecka

Naczelną dyrektywą interpretacyjną ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich jest kierowanie się dobrem dziecka. Dyrektywa ta jest adresowana

¹⁸ P. Górecki, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Oficyna 2007, Lex nr 25799.

do wszystkich organów stosujących ustawę. Nakazuje ona kierować się w sprawie nieletniego przede wszystkim jego dobrem, zwracając przy tym uwagę na interes społeczny. Może on być jednak uwzględniony jedynie wtedy, gdy nie stoi w sprzeczności z dobrem dziecka.

Cel postępowania

Postępowanie w sprawie nieletniego ma na celu ustalenie, czy istnieją okoliczności świadczące o jego demoralizacji lub czy popełnił on czyn karalny, a także ustalenie, czy zachodzi potrzeba zastosowania wobec niego środków przewidzianych w ustawie.

Demoralizacja

Demoralizacja jest jednym z najważniejszych pojęć, którymi posługuje się ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Zgodnie z jej przepisami przewidziane w ustawie środki i działania podejmuje się nie tylko wtedy, gdy nieletni dopuścił się czynu zabronionego, lecz także wtedy, gdy wykazuje on przejawy demoralizacji. Termin demoralizacja nie został jednak w ustawie zdefiniowany.

Czyn karalny

Pod pojęciem czynu karalnego ustawa rozumie czyn zabroniony przez ustawę jako:

- a) przestępstwo lub przestępstwo skarbowe;
- b) wykroczenie określone w art. 51, art. 69, art. 74, art. 76, art. 85, art. 87, art. 119, art. 122, art. 124, art. 133 lub art. 143 kodeksu wykroczeń.

Obrona obligatoryjna

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich przyznaje nieletniemu prawo do obrony, w tym prawo do posiadania obrońcy. Jednakże zakres obrony obligatoryjnej jest ograniczony i mogą zdarzyć się sytuacje, gdy nieletni z różnych względów nie będzie mógł posiadać obrońcy. Po pierwsze, obrona nieletniego ma charakter obligatoryjny, jeżeli interesy nieletniego i jego rodziców albo opiekuna pozostają w sprzeczności, a nieletni nie ma obrońcy. Wówczas prezes sądu wyznacza nieletniemu obrońcę z urzędu. Po drugie, prezes sądu zobowiązany jest wyznaczyć nieletniemu obrońcę z urzędu, jeżeli nieletni nie ma obrońcy i jednocześnie:

- a) jest głuchy, niemy lub niewidomy;

b) zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy jego stan zdrowia psychicznego pozwala na udział w postępowaniu lub prowadzenie obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny;

c) nieletniego umieszczono w schronisku dla nieletnich.

Po trzecie, nieletni może złożyć wniosek o ustanowienie obrońcy z urzędu. Prezes sądu zobowiązany jest uwzględnić wniosek, ale tylko w przypadku, gdy uzna za potrzebny udział obrońcy w sprawie, a nieletni lub jego rodzice nie są w stanie ponieść kosztów wynagrodzenia obrońcy z wyboru bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny.

Ustawa wskazuje, że obrońca nieletniego może przedsięwziąć czynności procesowe jedynie na korzyść nieletniego, uwzględniając jego słuszny interes.

Środki wychowawcze i poprawcze

Wobec nieletniego mogą być stosowane środki wychowawcze oraz środek poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym. Kara może być orzeczona tylko w wypadkach przewidzianych w kodeksie karnym, jeżeli inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego.

Ustawa przewiduje katalog środków wychowawczych i poprawczych, które sąd może zastosować wobec nieletniego. Sąd może:

1) udzielić upomnienia;

2) zobowiązać do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach albo do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzania się w stan odurzenia;

3) ustanowić nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna;

4) ustanowić nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania udzielających poręczenia za nieletniego;

5) zastosować nadzór kuratora;

6) skierować do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją;

7) orzec zakaz prowadzenia pojazdów;

8) orzec przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karnego;

9) orzec umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym albo w rodzinie zastępczej zawodowej, która ukończyła szkolenie przygotowujące do sprawowania opieki nad nieletnim;

10) orzec umieszczenie w zakładzie poprawczym;

11) zastosować inne środki zastrzeżone w niniejszej ustawie do właściwości sądu rodzinnego, jak również zastosować środki przewidziane w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, z wyłączeniem umieszczenia w rodzinie zastępczej spokrewnionej, rodzinie zastępczej niezawodowej, rodzinnym domu dziecka, placówce wsparcia dziennego, placówce opiekuńczo-wychowawczej i regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej.

Postępowanie wykonawcze

Postępowanie wykonawcze zostaje wszczęte niezwłocznie po uprawomocnieniu się orzeczenia Sądu Rodzinnego nakładającego określone środki wychowawcze lub poprawcze.

Środki te wykonuje Sąd Rodzinny, biorąc pod uwagę to, aby wychować nieletniego na świadomego i uczciwego obywatela, a także utrwalić w nim społecznie pożądane postawy i poczucie odpowiedzialności. Postępowanie wykonawcze powinno ponadto doprowadzić do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego.

Sąd Rodzinny jest uprawniony do tego, aby zmieniać lub uchylać środki wychowawcze w każdej chwili, o ile przemawiają za tym względy wychowawcze. W szczególności może odstąpić od stosowania orzeczonego wobec nieletniego środka wychowawczego w razie podjęcia przez nieletniego nauki lub pracy.

Ponadto dysponuje możliwością warunkowego zwolnienia nieletniego z zakładu poprawczego. Taka decyzja może zostać podjęta jednakże dopiero po upływie 6 miesięcy od umieszczenia nieletniego w tego typu jednostce. W wypadku uchylania się nieletniego od nałożonych na niego obowiązków lub przejawów jego ponownej demoralizacji Sąd Rodzinny może postanowić o ponownym umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym.

Dyrektor zakładu poprawczego dysponuje możliwością umieszczenia nieletniego poza zakładem poprawczym, jeżeli pozwoliłoby to nieletniemu zdobyć odpowiedni zawód lub wykształcenie. Z tożsamyh przyczyn nieletniego można umieścić także w hostelu.

W określonych prawem przypadkach Sąd Rodzinny może zdecydować o tym, aby odstąpić od stosowania środka poprawczego i wymierzyć nielet-

niemu karę z jej nadzwyczajnym złagodzeniem. W szczególnie uzasadnionych wypadkach może nawet odstąpić od wymierzenia kary.

Placówki dla nieletnich

Zgodnie z powyższą regulacją, nieletni w Polsce mogą zostać umieszczeni przez sąd w jednym z siedmiu typów placówek:

- zakładzie poprawczym
- schronisku dla nieletnich
- hostelu
- policyjnej izbie dziecka
- młodzieżowym ośrodku wychowawczym
- szpitalu psychiatrycznym
- domu pomocy społecznej

Rola wymienionych placówek w systemie odpowiedzialności nieletnich jest różna, podobnie jak różne resorty odpowiadają za prowadzenie tych placówek i nadzór nad nimi. Za nadzór nad sześcioma rodzajami placówek odpowiada w sumie pięć resortów rządowych: Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Ministerstwo Zdrowia oraz Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.

Placówka	Organ nadzorczy
<i>Zakład poprawczy</i>	Ministerstwo Sprawiedliwości
<i>Młodzieżowy ośrodek wychowawczy</i>	Ministerstwo Edukacji Narodowej
<i>Schronisko dla nieletnich</i>	Ministerstwo Sprawiedliwości
<i>Policyjna izba dziecka</i>	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
<i>Dom pomocy społecznej</i>	Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej
<i>Szpital psychiatryczny</i>	Ministerstwo Zdrowia

Statystyka postępowań w sprawach nieletnich

Dla zobrazowania skali polskich postępowań w sprawach nieletnich warto powołać się na odpowiednie statystyki opracowane przez Ministerstwo Sprawiedliwości. W pierwszej połowie 2014 roku wszczęto łącznie 47 384 postępowań w sprawach nieletnich. Są to postępowania toczące się już według nowej procedury, która obowiązuje od stycznia 2014 r. Dla porównania w całym

2013 r. wszczęto łącznie 79 429 postępowań wyjaśniających w sprawach nieletnich, które toczyły się jeszcze wedle poprzednio obowiązującej procedury.

	Wpływ spraw do Sądów Rejonowych	
	2012	2013
Nieletni w postępowaniu wyjaśniającym:	83 151	79 429
– w związku z demoralizacją	33 811	34 596
– w związku z czynami karalnymi	49 340	44 833
Nieletni w postępowaniu wychowawczym:	54 697	51 563
– w związku z demoralizacją	25 347	25 136
– w związku z czynami karalnymi	29 350	26 427
Nieletni w postępowaniu poprawczym	830	673

Wyszczególnienie	Prawomocne orzeczenia wobec nieletnich wg czynów karalnych i płci									
	lata									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	w liczbach bezwzględnych									
Ogółem	37 727	43 535	41 682	44 397	47 293	47 046	43 174	38 876	38 477	36 227
– chłopcy	31 448	35 937	34 167	36 035	37 753	36 691	33 348	29 752	29 048	27 373
– dziewczęta	6 279	7 598	7 515	8 362	9 540	10 355	9 826	9 124	9 429	8 854
w tym:										
demoralizacja – ogółem	12 206	15 193	15 454	16 978	19 503	20 089	18 221	16 118	15 670	15 247
– chłopcy	9 145	11 285	11 498	12 438	14 115	14 229	12 895	11 434	10 811	10 485
– dziewczęta	3 061	3 908	3 956	4 540	5 388	5 860	5 326	4 684	4 859	4 762
czyny karalne – ogółem	25 521	28 342	26 228	27 419	27 790	26 957	24 953	22 758	22 807	20 980
– chłopcy	22 303	24 652	22 669	23 597	23 638	22 462	20 453	18 318	18 237	16 888
– dziewczęta	3 218	3 690	3 559	3 822	4 152	4 495	4 500	4 440	4 570	4 092

Źródło informacji: Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej Departament Strategii

RAPORT Z MONITORINGU PLACÓWEK DLA NIELETNICH

I. Policyjne Izby Dziecka

Policyjne Izby Dziecka

W ramach projektu odwiedzono:

- a) Policijną Izbę Dziecka w Bydgoszczy (województwo kujawsko-pomorskie)
- b) Policijną Izbę Dziecka w Kielcach (województwo świętokrzyskie)
- c) Policijną Izbę Dziecka w Krakowie (województwo małopolskie)
- d) Policijną Izbę Dziecka w Łodzi (województwo łódzkie)
- e) Policijną Izbę Dziecka w Poznaniu (województwo wielkopolskie)
- f) Policijną Izbę Dziecka w Warszawie (województwo mazowieckie)

Miejsce Policyjnych Izb Dziecka w systemie odpowiedzialności nieletnich

Funkcjonujące w ramach wojewódzkich Komend Policji policyjne izby dziecka są instytucjami służącymi do krótkoterminowej detencji nieletnich. Nieletni mogą być w nich umieszczeni jedynie w przypadkach opisanych w ustawie, w szczególności w razie przerwy w konwoju (na maksymalnie 24 godziny) lub na polecenie sądu (maksymalnie 48 godzin).

Na podstawie art. 32g. § 1 u.p.n., jeżeli jest to konieczne ze względu na okoliczności sprawy, policja może zatrzymać, a następnie umieścić w policyjnej izbie dziecka nieletniego, co do którego istnieje uzasadnione podejrzenie, że popełnił on czyn karalny. W takim wypadku musi zachodzić uzasadniona obawa, że będzie się on ukrywał, zacierał ślady swojego czynu albo gdy nie można ustalić jego tożsamości.

W policyjnej izbie dziecka można również umieścić nieletniego w trakcie samowolnego pobytu poza schroniskiem dla nieletnich, młodzieżowym ośrodkiem wychowawczym lub zakładem poprawczym na czas niezbędny do przekazania nieletniego właściwemu zakładowi, nie dłużej jednak niż na 5 dni.

Zwierzchni nadzór nad policyjnymi izbami dziecka sprawuje minister właściwy do spraw wewnętrznych. Policyjne izby dziecka tworzą i znoszą komendanci wojewódzcy oraz Komendant Stołeczny Policji w porozumieniu z Komendantem Głównym Policji.

Liczba Policyjnych Izb Dziecka

Do 1 października 2013 r. na terenie kraju funkcjonowało 29 policyjnych izb dziecka, które łącznie dysponowały 543 miejscami dla nieletnich. Najwięcej placówek znajdowało się w województwach: śląskim – 4, dolnośląskim – 3 oraz

mazowieckim – 3. Po wskazanej dacie liczba policyjnych izb dziecka spadła i wynosi obecnie 19.

Wykaz policyjnych izb dziecka:

Województwo dolnośląskie

1. PID Wałbrzych
2. PID Wrocław

Województwo kujawsko-pomorskie

3. PID Bydgoszcz

Województwo lubelskie

4. PID Lublin

Województwo lubuskie

5. PID Gorzów Wlkp.

Województwo łódzkie

6. PID Łódź

Województwo małopolskie

7. PID Kraków

Województwo mazowieckie

8. PID Warszawa

Województwo opolskie

9. PID Opole

Województwo podkarpackie

10. PID Rzeszów

Województwo podlaskie

11. PID Białystok

Województwo pomorskie

12. PID Gdańsk

Województwo śląskie

13. PID Katowice
14. PID Bielsko-Biała

Województwo świętokrzyskie

15. PID Kielce

Województwo warmińsko-mazurskie

16. PID Olsztyn

Województwo wielkopolskie

17. PID Poznań

Województwo zachodniopomorskie

18. PID Szczecin
19. PID Koszalin

Dane statystyczne

Policyjne izby dziecka			
Lata	Liczba nieletnich przebywających w policyjnych izbach dziecka w poszczególnych latach	Liczba chłopców	Liczba dziewcząt
2012	8583	7179	1404
2013	8501	6909	1592
I-VI 2014	3773	3065	708

Liczba nieletnich			
Policyjna izba dziecka	Łączna	Liczba chłopców	Liczba dziewcząt
Legnica			
2012	140	121	19
2013	179	145	34
I-VI 2014	zamknięta	zamknięta	zamknięta
Wałbrzych			
2012	290	257	33
2013	250	220	30
I-VI 2014	130	108	22
Wrocław			
2012	440	357	83
2013	659	514	145
I-VI 2014	319	246	73
Bydgoszcz			
2012	161	144	17
2013	503	403	100
I-VI 2014	256	211	45
Lublin			
2012	414	336	78
2013	357	281	76
I-VI 2014	143	116	27
Gorzów Wlkp.			
2012	243	219	24
2013	194	160	34
I-VI 2014	105	93	12

Liczba nieletnich			
Policyjna izba dziecka	Łączna	Liczba chłopców	Liczba dziewcząt
Zielona Góra			
2012	0	0	0
2013	0	0	0
I-VI 2014	zamknięta	zamknięta	zamknięta
Łódź			
2012	442	379	63
2013	446	387	59
I-VI 2014	190	156	34
Kraków			
2012	390	304	86
2013	381	294	87
I-VI 2014	226	181	45
Tarnów			
2012	104	82	22
2013	0	0	0
I-VI 2014	zamknięta	zamknięta	zamknięta
Radom			
2012	199	167	32
2013	73	64	9
I-VI 2014	zamknięta	zamknięta	zamknięta
Płock			
2012	104	90	14
2013	102	85	17
I-VI 2014	zamknięta	zamknięta	zamknięta
Warszawa			
2012	1101	839	262
2013	1027	815	212
I-VI 2014	463	362	101
Opole			
2012	218	187	31
2013	203	175	28
I-VI 2014	84	64	20
Rzeszów			

Liczba nieletnich			
Policyjna izba dziecka	Łączna	Liczba chłopców	Liczba dziewcząt
2012	178	128	50
2013	209	158	51
I-VI 2014	103	76	27
Białystok			
2012	221	188	33
2013	307	243	64
I-VI 2014	148	122	26
Gdańsk			
2012	326	281	45
2013	347	289	58
I-VI 2014	216	179	37
Słupsk			
2012	50	43	7
2013	21	20	1
I-VI 2014	zamknięta	zamknięta	zamknięta
Katowice			
2012	848	733	115
2013	908	772	136
I-VI 2014	542	464	78
Będzin			
2012	303	257	46
2013	339	270	69
I-VI 2014	zamknięta	zamknięta	zamknięta
Bielsko-Biała			
2012	516	442	74
2013	267	216	51
I-VI 2014	127	102	25
Częstochowa			
2012	309	273	36
2013	158	130	28
I-VI 2014	zamknięta	zamknięta	zamknięta
Kielce			
2012	191	175	16

Liczba nieletnich			
Policyjna izba dziecka	Łączna	Liczba chłopców	Liczba dziewcząt
2013	287	253	34
I-VI 2014	152	136	16
Elbląg			
2012	183	146	37
2013	126	107	19
I-VI 2014	zamknięta	zamknięta	zamknięta
Olsztyn			
2012	328	270	58
2013	297	236	61
I-VI 2014	130	100	30
Poznań			
2012	235	198	37
2013	381	302	79
I-VI 2014	209	174	35
Ostrów Wlkp.			
2012	164	150	14
2013	121	108	13
I-VI 2014	zamknięta	zamknięta	zamknięta
Koszalin			
2012	121	109	12
2013	29	20	9
I-VI 2014	108	85	23
Szczecin			
2012	364	304	60
2013	330	242	88
I-VI 2014	122	90	32

Analiza szczegółowa

Połowa odwiedzanych policyjnych izb dziecka mieściła się na obszarze komend Policji. Reszta zlokalizowana była w dzielnicach mieszkaniowych. Należy podkreślić, że żadna z odwiedzanych jednostek nie znajdowała się w obiekcie specjalnie wybudowanym do tego celu. Pojemność odwiedzanych obiektów różniła się: od 12 miejsc w PID w Bydgoszczy do 28 w Warszawie. Większość nieletnich była zatrzymana z powodu niepamięci do zakładu poprawczego lub opuszczenia bez zezwolenia młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Znaczną grupę stanowili też nieletni w związku z popełnieniem czynu przeciwko mieniu. Kolejną grupę stanowili nieletni zatrzymani w związku z popełnieniem czynu przeciwko zdrowiu i życiu. W policyjnych izbach dziecka przebywali też nieletni w związku z przerwą w konwoju.

Informacje o prawach i obowiązkach

Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące Ochrony Nieletnich Pozbawionych Wolności¹⁹ wymagają, by przy przyjęciu do jednostki wszyscy wychowankowie otrzymali kopię zasad i pisemny opis swoich praw i obowiązków przygotowany w zrozumiałym dla nich języku. Tym nieletnim, którzy są analfabetami, informacje powinny być przekazywane w sposób umożliwiający pełne zrozumienie.

Zgodnie z Regulaminem pobytu w izbie²⁰ nieletni powinien być poinformowany o swoich prawach i obowiązkach w formie rozmowy zaraz po przyjęciu do izby. Kierownik izby lub upoważniona przez niego osoba niezwłocznie po przyjęciu nieletniego do izby przeprowadza z nim rozmowę, podczas której zapoznaje go z prawami i obowiązkami, rozkładem zajęć oraz regulaminem izby, co nieletni potwierdza własnoręcznym podpisem (§ 1 ust. 2). Wydaje się, że treść regulaminu może nie być w pełni zrozumiała dla nieletniego (dobrym przykładem może być występujący w regulaminach obowiązek przestrzegania zasad współżycia społecznego – § 9 ust. 1 pkt 4 regulaminu). Z treści przepisu można wnioskować, że ustawodawca zdaje sobie z tego sprawę i nakłada na kierowników obowiązek informowania nieletniego w formie rozmowy. Z rozmów przeprowadzonych z nieletnimi podczas wizytacji wynika jednak, że najczęściej realizacja tego obowiązku polega na przedłożeniu nieletniemu odpowiednich zapisów regulaminu. W związku z brakiem pozytywnej praktyki

¹⁹ Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące Ochrony Nieletnich Pozbawionych Wolności przyjęte w dniu 14 grudnia 1990 r., United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty.

²⁰ Załącznik nr 12, Regulamin pobytu w izbie, do Rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 czerwca 2012 r. w sprawie pomieszczeń przeznaczonych dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia, pokoi przejściowych, tymczasowych pomieszczeń przejściowych i policyjnych izb dziecka, regulaminu pobytu w tych pomieszczeniach, pokojach i izbach oraz sposobu postępowania z zapisami obrazu z tych pomieszczeń, pokoi i izb.

w tym zakresie należy postulować, by taka informacja nie była jedynie tekstem aktu normatywnego, lecz by informacje te były przekazywane w sposób przystępny dla nieletnich, w języku i formie odpowiednich ze względu na wiek i stan świadomości prawnej nieletniego. W takiej formie zasady określające prawa i obowiązki nieletnich powinny być też umieszczone na terenie izby.

Zgodnie z § 40 rozporządzenia z 2012 r. kopię regulaminu oraz wykaz instytucji stojących na straży praw nieletnich umieszcza się w sypialniach dla nieletnich, świetlicy, pokoju izolacyjnymi izolacje sanitarnej, w sposób uniemożliwiający ich zniszczenie lub dokonanie przy ich pomocy zamachu na zdrowie człowieka.

Przeprowadzone wizytacje wskazały, że wyżej przedstawiony obowiązek realizowany jest w różny sposób. W PID w Warszawie kierownik izby wskazał, że nieletni jest informowany o swoich prawach i obowiązkach przy przyjęciu do izby, co stwierdza własnoręcznym podpisem. Kierownik ocenił, że nieletni w każdym czasie jest także na swoje żądanie informowany przez wychowawcę o swoich prawach i obowiązkach. Zespół wizytacyjny nie dostrzegł jednak podczas swojej wizyty informacji o prawach i obowiązkach nieletniego umieszczonej w widocznym miejscu. Spostrzeżenie to zostało zakwestionowane w korespondencji z przedmiotową izbą. W piśmie z dnia 29 lipca 2014 r. zastępca naczelnika Wydziału Konwojowego KSP wskazał, że regulaminy określające prawa i obowiązki nieletnich są dostępne w języku polskim, angielskim, niemieckim, rosyjskim w świetlicy, sypialniach i u dyżurnego. W widocznym miejscu była umieszczona za to tablica z adresami i numerami telefonów, pod które może zwrócić się nieletni, m. in. do RPO, HFPC.

W PID w Łodzi informacja o prawach i obowiązkach nieletniego umieszczona była w jednej z sypialni za kratą o drobnych oczkach. Znacząco utrudniało to nieletniemu zapoznanie się z poszczególnymi zapisami.

W PID w Bydgoszczy zgodnie z uzyskanymi informacjami nieletni informowany jest o przysługujących mu prawach i obowiązkach podczas przyjęcia. Wówczas otrzymuje do przeczytania regulamin oraz informację o monitoringu wizyjnym umieszczonym na terenie jednostki. Regulamin jest ponadto wywieszony w dyżurce, a także (razem z adresami instytucji, do których może się zwrócić nieletni) w izolacji oraz sypialniach. Dokumenty umieszczone były za przezroczystą, trudną do zniszczenia szybą, co ułatwiało nieletniemu zapoznanie się z nimi.

W PID w Krakowie prawa i obowiązki nieletniego spisane są w formie regulaminu pobytu w izbie znajdującego się w świetlicy i każdej sypialni. Każdy nieletni zapoznawany jest również z ogólnymi zasadami zachowania w izbie, sposobem korzystania z pokoju sanitarnego oraz korzystania z sypialni. Informacje te są dostępne w formie pisemnej. Zostały napisane prostym językiem,

zrozumiałym dla nieletniego. Informacje o prawach i obowiązkach nieletni czerpią również z zajęć o charakterze organizacyjno-porządkowym, w których uczestniczy każda nowo przyjęta osoba.

Prawo do składania skarg i wniosków

Zgodnie z Regułą nr 121 Zaleceń CM/Rec(2008)11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie europejskich reguł dla młodocianych przestępców objętych sankcjami lub środkami alternatywnymi²¹ procedury składania próśb i skarg w przypadku nieletnich powinny być proste i efektywne. Decyzje dotyczące takich wniosków lub skarg powinny być podejmowane niezwłocznie. Jeżeli skarga lub wniosek zostaną odrzucone, to przyczyny negatywnej decyzji powinny być dostarczone nieletniemu. Nieletni lub w stosownych przypadkach rodzic lub opiekun prawny mają prawo do odwołania się do niezależnego i bezstronnego organu od wydanej decyzji.

Zgodnie z § 8 pkt 8 regulaminu nieletni ma możliwość składania próśb, skarg i wniosków do kierownika izby lub wyznaczonego przez niego policjanta.

W skutecznym i sprawnym systemie rozpoznawania skarg pochodzących od nieletnich dostrzec należy środek przeciwdziałania naruszeniom ich praw, jak również przejaw transparentności działania placówki. W związku z powyższym nieletnim należy umożliwić składanie skarg w sposób niezakłócony i anonimowy. Istotne jest, by nieletni wiedział, że istnieje taka możliwość, jak również by miał świadomość, że skarga nie zostanie wykorzystana przeciwko niemu. Dotychczasowy sposób przyjmowany w wielu jednostkach polegający na wpisywaniu skargi w zeszyte – pod poprzedzającymi skargami – nie jest efektywny i transparentny. Skargi powinny być możliwe do wniesienia na oddzielnych arkuszach w sposób uniemożliwiający zapoznanie się z ich treścią przez osoby inne niż adresat skargi (np. nieletnich występujących w późniejszym czasie ze skargą). Wydaje się, że najodpowiedniejsze jest stworzenie specjalnej urny umieszczonej w ogólnodostępnym miejscu, w której nieletni mogliby umieszczać skargi i wnioski. Dla kierownika izby byłaby to również informacja, jakie zmiany w izbie powinny zostać wdrożone. Warte podkreślenia jest to, iż urna tego rodzaju powinna znajdować się poza zasięgiem monitoringu wizyjnego.

W związku z tym postuluje się zmianę § 8 pkt 8 regulaminu poprzez nadanie mu brzmienia: *możliwość składania próśb, skarg i wniosków do kierownika izby lub wyznaczonego przez niego policjanta, także w nieobecności innych osób, jak również skargi anonimowej.*

²¹ Zalecenie CM/Rec (2008)11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zasad europejskich dotyczących kar i środków alternatywnych stosowanych wobec sprawców nieletnich (przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 5 listopada 2008 r. na 1040. zebraniu Zastępców Ministrów).

W PID w Poznaniu zeszyt do skarg i wniosków dostępny był w dyżurce. Jednak w dniu wizytacji nie było w nim żadnych adnotacji. Nie można wykluczyć, że powodem takiej sytuacji jest fakt, że nieletni wpisu skargi dokonuje w dyżurce, w obecności funkcjonariusza. Również w PID w Warszawie nieletni mogą składać skargi do księgi skarg. Zgodnie z informacją kierownika do tej pory skargi w tej jednostce również nie były składane. W PID w Łodzi w czasie wizytacji nie odnotowano specjalnej księgi ani skrzynki na skargi. W PID w Kielcach wnioski i prośby nieletni składają w formie ustnej i dotyczą one przeróżnych spraw, które nie zawsze zasługują na uwzględnienie, np. pomalowanie na wskazany kolor ścian izby. Na funkcjonowanie kieleckiej PID nie było dotąd żadnej skargi. Zdarzały się natomiast skargi złożone na funkcjonariuszy doprowadzających nieletniego. Nie znalazły one jednak potwierdzenia. We wspomnianej izbie brak było miejsca na anonimowe złożenie skargi przez umieszczone w niej osoby. W PID w Krakowie nieletni mieli prawo do składania skarg, wniosków i prośb do kierownika PID w czasie codziennego porannego apelu. Skargi te wnoszone były stosunkowo rzadko, w przeciwieństwie do wniosków i prośb o np. kontakt z rodziną.

Prawo do intymności

Zgodnie z Regułą nr 65.2CM Komitetu Ministrów²²: *Nieletni powinni mieć dostęp do pomieszczeń sanitarnych, które są higieniczne i respektują prywatność.*

Należy również wskazać, że zgodnie z orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka czynniki takie jak spełnienie wymogów sanitarnych czy też możliwość korzystania z kąpek sanitarnych z zachowaniem prywatności decydują między innymi o tym, czy został przekroczony stopień dolegliwości wynikający z samego faktu pozbawienia wolności. Jak podkreślił Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie Peers przeciwko Grecji (wyrok z dnia 19 kwietnia 2001 r.; skarga nr 28524/95), otwarte kąpki sanitarne stanowią naruszenie art. 3 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Warto w tym miejscu wskazać na wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich w związku z wytycznymi Nr 3/2011 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 4 października 2011 r. w sprawie wymagań technicznych i ochronnych dla pawilonów zakwaterowania osadzonych²³. Przewidywały one możliwość instalowania w celach mieszkalnych wizjerów umożliwiających wgląd z korytarza do kąpka sanitarnego. W opinii Rzecznika prowadzenie obserwacji przez

²² Zalecenie CM/Rec (2008)11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zasad europejskich dotyczących kar i środków alternatywnych stosowanych wobec sprawców nieletnich (przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 5 listopada 2008 r. na 1040. zebraniu Zastępców Ministrów).

²³ Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 25 marca 2013 do Dyrektora Generalnego Służby Więziennej, nr RPO – 700317-II/12.

wizjer skazanego korzystającego z kąpielni sanitarnego narusza jego prawo do humanitarnego traktowania i poszanowania godności osobistej. Z tego względu stosowanie takiej formy kontroli zachowania osadzonego powinno być zakazane.

W związku z powyższym obserwowane w wizytowanych placówkach braki w zakresie zapewnienia intymności i prywatności powinny być wyeliminowane poprzez instalację zasłon lub odgródzenie murkiem miejsc przeznaczonych do kąpieli lub toalet od reszty pomieszczenia, a także zlikwidowanie monitoringu wizyjnego. Obecnie brak szczegółowych przepisów w zakresie zachowania prywatności podczas kąpieli (rozporządzenie MSW z dnia 4 czerwca 2012 r. w § 33 stanowi jedynie, że jednym z elementów izby jest *pokój sanitarny służący do utrzymania higieny osobistej, w tym umywalnie, natryski i toalety*). Takie braki mogą jednak naruszać prawo do poszanowania godności osobistej. Zasadne wydaje się prawne uregulowanie tych kwestii.

W PID w Warszawie zarówno prysznic, jak i toaleta nie są wyposażone w drzwi i są widoczne z perspektywy pomieszczenia. I chociaż kierownik PID deklaruje, że do łazienki nieletni wpuszczani są pojedynczo, stan ten jest bardzo niepokojący. W PID w Łodzi natryski umieszczone są w jednym pomieszczeniu, bez przepierzeń. Kierownik deklaruje, że nieletni wpuszczani są do natrysków pojedynczo. Jednak jeden z natrysków znajduje się w zasięgu obserwacji przez kamerę monitoringu wizyjnego. Chociaż funkcjonariusze zapewniają, że kamera rejestruje wyłącznie obraz od kolan osoby kąpiącej się do podłogi, obserwacja obrazu kamery w dyżurce przez zespół monitorujący wykazała, że niższe osoby widoczne są również od pasa w dół.

W PID w Poznaniu w prysznicach nie ma zasłon, co prawda od drzwi łazienki osoby pod prysznicem nie widać, ale może to wywoływać u nieletniego poczucie braku intymności.

Prawo do pobytu na świeżym powietrzu

Zgodnie z Regulami Narodów Zjednoczonych dotyczącymi Ochrony Nieletnich Pozbawionych Wolności²⁴ każdy nieletni powinien mieć prawo do codziennych ćwiczeń na świeżym powietrzu, kiedy tylko pogoda na to pozwala. Odpowiednie zajęcia wychowania fizycznego i rekreacyjne powinny być przewidziane. Ośrodki powinny zapewnić, by każdy nieletni mógł uczestniczyć w dostępnych programach wychowania fizycznego.

Należy podkreślić, że zalecenia te są zbieżne ze wskazówkami Europejskie-

²⁴ Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące Ochrony Nieletnich Pozbawionych Wolności **przyjęte w dniu 14 grudnia 1990, United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Their Liberty.**

go Komitetu do Spraw Zapobiegania Torturom, zgodnie z którymi powinny zostać podjęte wysiłki w celu zapewnienia codziennych ćwiczeń na powietrzu osobom znajdującym się przez dłuższy czas (tj. 24 godz. i dłużej) w policyjnych izbach (§36(2005) 3).

Stosownie do § 8 ust. 1 pkt 10 Regulaminu nieletniemu zapewnia się możliwość korzystania z zajęć ruchowych na świeżym powietrzu przez minimum 1 godzinę dziennie, w przypadku przebywania w izbie ponad 24 godziny. Ponadto zgodnie z § 33 Rozporządzenia w skład izby powinno wchodzić miejsce do rekreacji nieletnich na świeżym powietrzu, wydzielone, zabezpieczone w sposób uniemożliwiający nieletniemu ucieczkę oraz kontaktowanie się z osobami postronnymi, w szczególności zamknięte ogrodzenie o wysokości co najmniej 3 m.

Dostęp do świeżego powietrza okazał się problemem w niektórych z monitorowanych izb. Co więcej, zagadnienie to było często bagatelizowane przez kadrę wizytowanych jednostek, która powoływała się na krótki okres pobytu nieletnich w jednostce. Należy jednak wskazać, że pobyt w jednostce bez możliwości przebywania na świeżym powietrzu, szczególnie w miesiącach letnich, dla młodego człowieka może być bardzo dolegliwy.

W Policyjnej Izbie Dziecka w Łodzi betonowy spacerniak o przybliżonych wymiarach 5 na 13 metrów znajdował się na zewnątrz budynku. Wedle informacji pochodzących od personelu placówki z uwagi na konieczność remontu nie był użytkowany. Kierownik placówki nie był jednakże w stanie wskazać daty planowanego remontu. Spacerniak otoczony jest wysokim, około czterometrowym betonowym murem i zwieńczony drutem kolczastym. Na jego terenie nie ma roślin, ławki czy boiska. Kierownik PID ocenił, że nawet gdy spacerniak nie był wyłączony z użytkowania, to nieletni umieszczeni w izbie nie chcieli z niego korzystać. W konsekwencji w chwili monitoringu nieletni umieszczeni w izbie nie mieli w ogóle możliwości przebywania na świeżym powietrzu.

Nieletni nie mogli korzystać także z pola spacerowego wydzielonego na terenie Policyjnej Izby Dziecka w Poznaniu. Zgodnie z informacjami przekazanymi przez personel tej izby wiązało się to z jej niedostatecznym zabezpieczeniem przed uciezkami. Sytuację pogarsza umiejscowienie placówki w sąsiedztwie zabudowy jednorodzinnej, co przy ewentualnej ucieczce może stanowić ryzyko dla osób trzecich. Funkcjonariusze poznańskiej izby nie chcą zaś wyprowadzać nieletnich w kajdankach. Według informacji przekazanych przez kierownika placówki remont pola spacerowego miał się zacząć 15 września 2013 r.²⁵ W jej ocenie pobyt nieletnich w izbie jest na tyle krótki, iż zwykle nie przekracza

²⁵ W momencie publikacji Raportu otrzymaliśmy informację, że PID zabezpieczyła plac do rekreacji nieletnich na świeżym powietrzu.

24 godzin. Brak spacerów nie stanowi więc dla nieletnich nadmiernej dolegliwości.

W PID w Kielcach na zewnątrz budynku znajduje się plac spacerowy z boiskiem do badmintonu lub siatkówki. Plac wykorzystywany jest przez wydział konwojowy także na potrzeby innych osób zatrzymanych lub konwojowanych. W środy nie może być wykorzystywany przez izbę, bowiem korzysta z niego wydział konwojowy.

Na tyłach PID w Warszawie znajduje się betonowe boisko do siatkówki ogrodzone około pięciometrowym murem zwieńczonym metalową siatką i drutem kolczastym. Założenie drutu kolczastego było efektem ucieczki dwóch nieletnich przez mur w 2003 r. Należy docenić starania pracowników PID w Warszawie w zakresie powstania muralu na boisku, ukazującego różnice pomiędzy przestępczym a normalnym światem. W konsekwencji tej aktywności mało przyjazne miejsce nabrało miłszego charakteru.

W PID w Bydgoszczy na zewnątrz budynku znajduje się plac spacerowy. Otoczony jest wysokim, około czterometrowym betonowym murem z drutem kolczastym na szczycie. Nieletni mogą korzystać ze spacerniaka codziennie, do 2 godzin. Zimą dostają kurtki (izba posiada na wyposażeniu dwie). Plac spacerowy wyposażony jest w kosz do koszykówki. Można na nim również grać w badmintonu. Wyglądem także przypomina raczej spacerniak aresztu śledczego niż izby przeznaczonej dla dzieci.

Zapewnienie odpowiedniej odzieży

Zgodnie z Regułą nr 66 Zaleceń CM/Rec (2008)11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zasad europejskich dotyczących kar i środków alternatywnych stosowanych wobec sprawców nieletnich²⁶ nieletni mogą nosić własne ubrania pod warunkiem, że są one odpowiednie. W przypadku nieletnich, którzy nie dysponują wystarczającą ilością odpowiedniej odzieży, ubrania zostaną zapewnione przez instytucję. Za odpowiednią uznaje się odzież, która nie przyczynia do upokorzenia lub poniżenia danej osoby oraz która jest dopasowana do warunków klimatycznych i nie stanowi ryzyka z punktu widzenia bezpieczeństwa lub ochrony danej osoby.

Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom w raporcie z wizytacji w 2009 r. zalecił, aby nieletni umieszczeni w policyjnych izbach dziecka otrzymywali odpowiednią do pory dnia i roku odzież, właściwą także do spędzania czasu na świeżym powietrzu (pkt 41 CTP/Inf (2011) 20).

²⁶ Zalecenia CM/Rec (2008)11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zasad europejskich dotyczących kar i środków alternatywnych stosowanych wobec sprawców nieletnich (przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 5 listopada 2008 r. na 1040. zebraniu Zastępców Ministrów).

Zgodnie z § 7 pkt 1 Regulaminu na czas pobytu w izbie nieletni otrzymuje nieodpłatnie odzież, bieliznę i obuwie odpowiednie do pory dnia i roku, o ile własna odzież nieletniego nie nadaje się do użytku lub jeśli jej używanie jest niedopuszczalne ze względów higienicznych. Decyzję w tym zakresie podejmuje kierownik izby lub wyznaczona przez niego osoba.

Krajowy Mechanizm Prewencji w raporcie za 2013 r. zwracał uwagę, że praktyka polegająca na odbieraniu odzieży automatycznie wszystkim nieletnim jest zbyt daleko idąca²⁷.

Zespół monitorujący policyjne izby dziecka zwracał uwagę na rodzaj odzieży oferowanej nieletnim, a także stopień jej zużycia. Przeprowadzone wizytacje uwydatniły, że nie zawsze jest odpowiednia. W szczególności brak ubrań przeznaczonych wyłącznie dla dziewcząt. Niektóre z oferowanych dresów miały zaś jaskrawe kolory przypominające odzież dla tzw. osadzonych niebezpiecznych w zakładach karnych. Taka sytuacja może stanowić przejaw poniżającego traktowania.

W wizytowanych izbach nieletni nie mogli korzystać ze swojej odzieży. W PID w Krakowie funkcjonariusze deklarowali, że gdy stan odzieży jest odpowiedni, to nieletni mogą w niej pozostać, jednakże wskazywali, że zazwyczaj konieczne jest korzystanie z odzieży przydzielanej przez izbę.

W PID w Warszawie nieletnich wyposaża się w jednokolorowe, „duże” ubrania przypominające ubrania dla więźniów niebezpiecznych w zakładach karnych²⁸. W ocenie zespołu monitorującego taka praktyka może stanowić przejaw stygmatyzacji i poniżającego traktowania wychowanków. Należy podnieść postulat zastąpienia obecnych ubrań spodniami dresowymi i bawełnianymi koszulkami w mniej wyróżniających kolorach lub zezwolić nieletnim na noszenie ich własnych ubrań.

Zastrzeżenia zespołu monitorującego wzbudził również stan odzieży pozostającej w dyspozycji Policyjnej Izby Dziecka w Poznaniu. Wydaje się, że z uwagi na stopień zużycia wymaga wymiany.

Policyjna Izba Dziecka w Kielcach umożliwia swoim wychowankom pozostanie w ich własnych ubraniach. Kierownik placówki najczęściej zaleca jednak przebranie nieletnich z uwagi na zły stopień czystości noszonych przez nich ubrań. Wskazała przy tym, że będące na wyposażeniu placówki buty tenisówki zastąpiono kłapkami plastikowymi, ponieważ zdarzały się próby połknięcia metalowych okuwek. Jak zapewniła kierownik izby, piżamy wymieniane są sukcesywnie. Wszystkie ubrania w izbie są uniwersalne dla obu płci.

²⁷ Raport z działalności Krajowego Mechanizmu Prewencji w 2013 r., s. 106.

²⁸ W korespondencji z dnia 19 lipca 2014 r. wynika, że w PID w Warszawie umożliwia się nieletnim noszenie własnej, czystej odzieży dostarczonej przez rodziców.

Z deklaracji funkcjonariuszy wynika, iż nieletni w PID w Bydgoszczy mogą pozostać w swoich ubraniach, o ile są one czyste. Jeżeli nie, otrzymują od personelu izby dresy, piżamę.

W PID w Krakowie chłopcom i dziewczętom zapewniany jest ten sam rodzaj odzieży wierzchniej oraz obuwia. W okresie letnim wychowanek jest ubrany w: T-shirt i bokserki, w okresie zimowym w T-shirt i spodnie dresowe. Nieletni w zależności od miejsca wykonywanych czynności noszą klapki bądź tenisówki, które mają obowiązek dezynfekować przy użyciu płynu znajdującego się w korytarzu. Wychowankom zapewnia się również piżamę i bieliznę. W ostatnim okresie placówka zakupiła staniki dla dziewcząt.

Zwiększenie ilości konstruktywnych zajęć wychowawczych

Osoby wizytujące jednostki zwracały uwagę na rodzaj, jakość oraz ilość zajęć wychowawczych oferowanych nieletnim przebywającym w policyjnych izbach dziecka. Wnioski z obserwacji wskazują, że mają one najczęściej przypadkowy charakter i zależą od zainteresowań oraz kreatywności konkretnego funkcjonariusza pracującego w danym dniu w izbie. Zwracali na to uwagę sami nieletni, z którymi wizytujący rozmawiali podczas monitoringów. W ich ocenie zajęcia oferowane w policyjnych izbach dziecka mają najczęściej nudny charakter. Ograniczają się do oglądania telewizji lub pisania wypracowań. Dlatego też konieczne wydaje się wprowadzenie pomocy naukowych w rodzaju podręczników lub szkoleń, które ułatwiłyby funkcjonariuszom pracę z nieletnimi, dając im inspirację do prowadzenia zajęć.

Warto w tym miejscu zauważyć, że Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom już w raporcie z 2011 r. zalecał, aby władze polskie podjęły kroki w celu zorganizowania programu konstruktywnych zajęć dla zatrzymanych dzieci. W ocenie komitetu nacisk powinien być położony na zajęcia edukacyjne (§ 44(2005)3).

Zajęcia dla wychowanków PID w Łodzi przybierają najczęściej formę oglądania filmów, w których porusza się problematykę przeciwdziałania uzależnieniom lub propaguje się zasady kulturalnego kibicowania. Zdarza się także, że nieletni piszą dyktanda lub wypracowania na zadany temat (są one następnie omawiane z wychowawcą). Poza tym nieletni mogą grać w tenisa stołowego, czytać książki oraz oglądać telewizję. Nie mają możliwości wyjścia na świeże powietrze. Nie mają także dostępu do prasy. Zajęcia wychowawcze w PID polegają m.in. na oglądaniu programów tematycznych. Izba dba o to, aby wychowawcy mieli przygotowane konspekty zajęć. Ponadto wychowawcy prowadzą rozmowy z nieletnimi, m.in. na temat szkodliwości używek, ćwiczą z nimi czyta-

nie ze zrozumieniem, rysują, piszą teksty hip-hopowe. Często zdarza się także, że wychowawcy oglądają wspólnie z nieletnimi transmisje z wydarzeń sportowych.

Warte wyróżnienia są zajęcia wychowawcze organizowane przez PID w Poznaniu. Wychowankowie placówki pod okiem funkcjonariusza policji będącego z wykształcenia ratownikiem medycznym uczą się tam udzielać pierwszej pomocy. Wyposażenie tamtejszej izby w fantomy do zajęć pozwala zachować praktyczny aspekt tych zajęć.

Zdaniem funkcjonariuszy pracujących w PID w Bydgoszczy policjanci muszą dokładać wielu starań, aby zainteresować nieletnich zajęciami wychowawczymi. Zwykle nie wszyscy nieletni chcą w nich uczestniczyć. W ocenie funkcjonariuszy dzieci niezbyt chętnie angażują się w zajęcia prowadzone w dużych grupach. Preferują ćwiczenia w małych grupach lub indywidualne. Zajęcia prowadzone w jednostce dotyczą przede wszystkim tematów związanych z odpowiedzialnością prawną, szkodliwością używek i przeciwdziałaniem nałogom.

Kontakt z rodziną

Pobyty w policyjnej izbie dziecka może stanowić dla nieletniego trudne doświadczenie. Świadomość posiadania bliskich, możliwość utrzymywania z nimi kontaktu jest niezwykle ważna. Niewątpliwie może wpłynąć korzystnie na dalsze funkcjonowanie dziecka w PID.

Zgodnie z § 8 ust. 1 pkt 9 Regulaminu pobytu w izbie nieletni ma prawo do odwiedzin rodziców, obrońcy lub opiekuna – za zgodą sądu, kierownika izby lub policjanta prowadzącego sprawę.

Krajowy Mechanizm Prewencji podkreślił w swoim raporcie z 2013 r., że rodzice nieletniego byli powiadamiani średnio w przeciągu 3 do 5 godzin od chwili jego zatrzymania. Zdaniem KMP powyższy obowiązek powinien być realizowany od samego początku zatrzymania. Mechanizm wskazuje przy tym, że niezwłoczna realizacja może podlegać pewnym wyjątkom, jednakże powinny być one jasno określone i ściśle ograniczone w czasie, a korzystanie z nich powinno znaleźć swoje odzwierciedlenie w dokumentacji (np. pisemne odnotowywanie wszelkich opóźnień w powiadomieniu z podaniem powodów).

Nieletni, którzy zostają przyjęci do Policyjnej Izby Dziecka w Warszawie, mają prawo do zawiadomienia osób najbliższych o tym fakcie – dyżurny funkcjonariusz dzwoni do tych osób. W ocenie kierownika placówki nieletni rzadko korzystają z tego uprawnienia. W warszawskiej PID nie ma natomiast przeszkód, aby członkowie rodziny odwiedzili nieletnich w izbie. Kierownik przyznaje jednak, że rodzice rzadko interesują się dziećmi umieszczonymi w jego izbie.

W PID w Łodzi istnieje możliwość odwiedzenia nieletnich przez rodzinę. Najczęściej potrzebna jest do tego zgoda sądu (w stosunku do tych nieletnich, którzy zostali zatrzymani w związku z popełnieniem czynu karalnego). Wizyta trwa zwykle nie dłużej niż 30 minut. W ocenie kierownika placówki w 60 procentach przypadków rodzice wcale nie interesują się faktem umieszczenia nieletniego w izbie.

W PID w Kielcach rodzina może odwiedzać nieletnich za zgodą sądu. Wizyty odbywają się w specjalnym pokoju widzeń. W ocenie kierownictwa placówki rodzice przeważnie nie interesują się faktem umieszczenia ich dziecka w izbie. Wyjątkiem są rodzice, których dziecko trafia tam pierwszy raz i bardzo przeżywa tę sytuację. Tacy rodzice wykazują zainteresowanie, przeżywają zaistniałą sytuację razem z dzieckiem i często je odwiedzają. Izba w takich wypadkach dąży do objęcia nieletniego szczególnym nadzorem.

W PID w Poznaniu zgodnie z informacją przedłożoną dnia 24 lipca 2014 r. żadne normy prawne nie zobowiązują do umożliwienia kontaktu telefonicznego. Jednocześnie w ocenie Zastępcy Naczelnika Wydziału Konwojowego KWP w Poznaniu obecność funkcjonariusza podczas rozmów telefonicznych oraz widzeń wynika z art. 9 pkt. 1 Zarządzenia nr 134 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 października 2012 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań w policyjnej izbie dziecka. Zgodnie z nim *policjantom pełniącym służbę w izbie zabrania się pozostawienia bez nadzoru nieletnich umieszczonych w izbie.*

Prawo do kontaktu z obrońcą

Zgodnie z Zaleceniami CM/Rec (2008)11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zasad europejskich dotyczących kar i środków alternatywnych stosowanych wobec sprawców nieletnich, nieletnim i ich rodzicom lub opiekunom prawnym przysługuje prawo do korzystania z pomocy prawnej i doradztwa prawnego we wszystkich kwestiach związanych z nałożeniem i realizacją kar lub środków alternatywnych. Kompetentne władze i służby powinny zapewnić nieletnim odpowiednie możliwości uzyskania skutecznej i poufnej porady i pomocy prawnej, w tym nieograniczonego dostępu do nienadzorowanych kontaktów z prawnikami. Państwo zobowiązane jest zapewnić darmową pomoc prawną nieletnim, ich rodzicom lub opiekunom prawnym, jeżeli zachodzi taka potrzeba z punktu widzenia ochrony interesu sprawiedliwości.

W trakcie badania monitoringowego uwydatniła się niska świadomość nieletnich co do możliwości korzystania z pomocy obrońcy. Wydaje się, że poważnym problemem jest decyzja ustawodawcy o niewprowadzaniu obrony obligatoryjnej w przypadku nieletnich podejrzanych o popełnienie czynu karalnego.

Zgodnie z art. 32g § 3. u.p.n. zatrzymanego nieletniego informuje się natychmiast o przyczynach zatrzymania oraz przysługujących mu prawach, w tym o prawie do skorzystania z pomocy adwokata, prawie do odmowy składania wyjaśnień lub odpowiedzi na poszczególne pytania i prawie złożenia zażalenia na czynności naruszające jego prawa. Organ zatrzymujący nieletniego jest zobowiązany do jego niezwłocznego przesłuchania. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich gwarantuje zaś, że nieletniemu na jego żądanie powinno się umożliwić nawiązanie kontaktu z rodzicem, opiekunem lub adwokatem.

Zgodnie z § 8 ust. 1 pkt 9 Regulaminu pobytu w izbie nieletni ma prawo do odwiedzin obrońcy, o czym powinien zostać poinformowany przy przyjęciu do izby.

Wydaje się, że okres pobytu w PID jest również decydujący z punktu widzenia sytuacji procesowej nieletniego podejrzanego o popełnienie czynu karalnego. Warto więc, by nie tylko informować nieletniego o tym prawie, ale również umożliwić niezakłócony kontakt z obrońcą poprzez stworzenie pomieszczenia do tego przystosowanego. W monitorowanych izbach brak specjalnie wydzielonych do tego celu pomieszczeń, które zapewniałyby poczucie poufności i komfort rozmowy z obrońcą. W wizytowanych izbach funkcjonariusze zwracali uwagę na możliwość przeprowadzenia takiej rozmowy w pokoju kierownika izby, pokoju odwiedzin, czy – co najbardziej niepokojące – przy stoliku w dyżurce.

Zdaniem kierownika Policyjnej Izby Dziecka w Warszawie przypadki kontaktu nieletniego z adwokatem po zatrzymaniu są sporadyczne. W jego ocenie wynika to głównie z wysokich kosztów wynagrodzenia adwokata. Rozmowa z adwokatem odbywa się w wydzielonym pokoju przeznaczonym do odwiedzin, który gwarantuje zachowanie prywatności.

Podobna sytuacja ma miejsce w łódzkiej izbie. W ocenie kierownika tej placówki przypadki wizyt obrońców u nieletnich umieszczonych w izbie są sporadyczne. Zdarza się to około 2–3 razy każdego roku. Kierownik ocenia, że rodziny nie są w stanie pokryć kosztów zatrudnienia obrońcy. W izbie tej rozmowa nieletniego z obrońcą odbywa się w pokoju wychowawców. Należy wskazać, że nie jest to odpowiednie do takiej rozmowy pomieszczenie, nie zapewnia koniecznej dyskrecji ze względu na oddzielenie szybą od świetlicy.

W PID w Poznaniu w związku z brakiem w praktyce tego typu wizyt nie ma w izbie specjalnego pomieszczenia.

Z kolei w całej historii bydgoskiej izby były tylko dwa przypadki kontaktu obrońcy z nieletnim.

W PID w Krakowie w ostatnim czasie odnotowano jeden przypadek rozmowy nieletniego z obrońcą. Zgodnie z wolą sądu rozmowa odbyła się w obec-

ności kierownika PID. W izbie tej podobne rozmowy odbywają się w pokoju kierownika. Zastanawiające jest to, że za pokój rozmów z obrońcą nie służy niemonitorowany pokój znajdujący się przy świetlicy, w którym mają miejsce rozmowy wewnętrzne, np. z lekarzem. Kierownik zaznaczył, że obrońca i rodzina nie mają dostępu do pomieszczeń znajdujących się w PID z wyjątkiem pokoju dyżurnego i pokoju kierownika – ma to zapobiegać niebezpiecznym zachowaniom, w tym wnoszeniu różnych przedmiotów na teren izby. W ocenie kierownika PID w Krakowie nieletni mają wiedzę o przysługującym im prawie do kontaktu z obrońcą. Mogą ją czerpać przede wszystkim z regulaminu pobytu w izbie, który znajduje się w każdej sypialni i w świetlicy.

Środki przymusu bezpośredniego

Kierownicy wizytowanych jednostek podkreślali, że w ostatnich latach w stosunku do nieletnich nie stosowano środków przymusu bezpośredniego.

Dopuszczalność stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec nieletnich przyjętych do policyjnych izb dziecka wynika z ustawy o Policji. W art. 16a tego aktu prawnego przewidziano (przez odwołanie do ustawy z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej) katalog sytuacji, w których mogą być użyte środki przymusu bezpośredniego wobec nieletnich przyjętych do izby, oraz katalog dopuszczalnych środków. W omawianych instytucjach środków przymusu bezpośredniego można użyć w następujących sytuacjach:

- a) wyegzekwowanie wymaganego prawem zachowania zgodnie z wydanym przez uprawnionego poleceniem;
- b) odparcie bezpośredniego, bezprawnego zamachu na życie, zdrowie lub wolność uprawnionego lub innej osoby;
- c) przeciwdziałanie czynnościom zmierzającym bezpośrednio do zamachu na życie, zdrowie lub wolność uprawnionego lub innej osoby;
- d) przeciwdziałanie niszczeniu mienia;
- e) ujęcie osoby, udaremnienia jej ucieczki lub pościgu za tą osobą;
- f) zatrzymanie osoby, udaremnienia jej ucieczki lub pościgu za tą osobą;
- g) pokonanie biernego oporu;
- h) pokonanie czynnego oporu;
- i) przeciwdziałanie czynnościom zmierzającym do autoagresji.

W tych sytuacjach funkcjonariusze izby mogą użyć następujących środków: siły fizycznej w postaci technik transportowych, obrony, ataku, obezwładnienia, kajdanek zakładanych na ręce albo na nogi, kaftana bezpieczeństwa, pasa obezwładniającego, kasku zabezpieczającego, pałki służbowej, ręcznych mio-

taczy substancji obездwładniających, przedmiotów przeznaczonych do obездwładniania za pomocą energii elektrycznej (tzw. paralizatorów).

Przedmiotowy katalog ustalony został w wyniku wejścia w życie z dniem 5 czerwca 2013 r. ustawy o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej. W kwestii katalogu środków przymusu bezpośredniego, jakie mogą być użyte wobec nieletnich przebywających w policyjnych izbach dziecka, można podnieść jeden istotny zarzut. Możliwość stosowania paralizatorów wobec osób poniżej 18. roku życia w policyjnych izbach dziecka jest sprzeczne z wymogami konstytucyjnych zasad, a w szczególności z punktu widzenia wymogu konieczności i proporcjonalności. W tym zakresie trzeba zwrócić uwagę na rekomendacje, które Komitet Przeciwko Torturom wydał niedawno po wysłuchaniu sprawozdania polskiego rządu z wykonywania Konwencji w Sprawie Zakazu Stosowania Tortur²⁹. W rekomendacji nr 15 Komitet Przeciwko Torturom podkreślił, że pozostaje zaniepokojony, że użycie paralizatorów może pozostawać w sprzeczności z postanowieniami Konwencji, a w niektórych przypadkach może nawet spowodować śmierć. Co szczególnie istotne, Komitet Przeciwko Torturom wskazał, że paralizatory elektryczne nie powinny być stosowane wobec dzieci oraz nie powinny znajdować się na wyposażeniu strażników w więzieniach i innych miejscach pozbawienia wolności. Z tych względów przepis art. 16a ustawy o Policji pozostaje w sprzeczności z wyżej wskazanymi rekomendacjami powstałymi na bazie interpretacji polskich rozwiązań prawnych w kontekście zgodności z przywołaną Konwencją.

Warto także podnieść, że zarówno służba więzienna w jednostkach penitencjarnych, jak i służba ochrony w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich nie mogą używać paralizatorów elektrycznych. Rozwiązanie przyjęte w policyjnych izbach dziecka pozostaje zatem niespójne z rozwiązaniami przyjętymi w innych miejscach pozbawienia wolności.

W kieleckiej PID nie było przypadków stosowania wobec nieletnich środków przymusu bezpośredniego. Zdaniem kierownik izby w jej placówce nie ma takiej potrzeby. Lepszą i skuteczniejszą formą uspokojenia agresywnego nieletniego jest rozmowa, nawet jeżeli miałaby być bardzo długa.

Tożsame stanowisko wyrażono w PID w Łodzi – jej kierownik wskazał, że w przeciągu ostatnich kilku lat nie było przypadków stosowania wobec nieletnich środków przymusu bezpośredniego. Lepszą formą uspokojenia agresywnego nieletniego jest w jego ocenie rozmowa i uspokojenie go.

Również w PID w Poznaniu środki przymusu bezpośredniego nie są stosowane. PID posiada na stanie pas obездwładniający, a obecnie złożono zamówie-

²⁹ Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Poland <http://www.refworld.org/publisher,CAT,,,537f14e84,0.html> (5.11.2014).

nie na kask zabezpieczający. Dotychczas nie zdarzyły się przypadki autoagresji nieletnich. Zwykle personelowi udawało się rozmową przekonać podopiecznego do podporządkowania się poleceniom funkcjonariuszy.

Również w bydgoskiej PID nie było przypadków stosowania wobec nieletnich środków przymusu bezpośredniego. W ocenie pracujących w tej izbie funkcjonariuszy jak do tej pory nie było takiej potrzeby.

Czas umieszczenia nieletniego w PID

Zgodnie z art. 32g § 7 u.p.n. zatrzymanego nieletniego należy natychmiast zwolnić i przekazać rodzicom albo opiekunowi, jeżeli ustanie przyczyna zatrzymania, poleci to sąd rodzinny, nie zostanie dochowany termin powiadomienia sądu rodzinnego o detencji nieletniego lub czterdziestoośmiogodzinny termin do ogłoszenia postanowienia o umieszczeniu nieletniego w schronisku dla nieletnich lub tymczasowym umieszczeniu w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, rodzinie zastępczej zawodowej albo w zakładzie leczniczym.

W razie ogłoszenia nieletniemu wspomnianego postanowienia może on przebywać w PID do czasu umieszczenia go w jednej ze wspomnianych placówek, nie dłużej jednak niż przez dalszych 5 dni.

W policyjnej izbie dziecka można także umieścić nieletniego w trakcie jego samowolnego pobytu poza schroniskiem dla nieletnich, młodzieżowym ośrodkiem wychowawczym lub zakładem poprawczym na czas niezbędny do przekazania nieletniego do właściwego schroniska, ośrodka lub zakładu, nie dłużej jednak niż na 5 dni.

Kierownik PID w Warszawie nie dysponował statystykami, które wskazywałyby na średni czas umieszczenia nieletniego w warszawskiej placówce. Wedle informacji podanych przez kierownika większość wychowanków opuszcza PID po 48 godzinach od zatrzymania. Dotyczy to przede wszystkim nieletnich zatrzymanych w związku z podejrzeniem o popełnienie czynu karalnego. W sierpniu 2012 r. jeden z nieletnich przebywał w niej 15 dni ze względu na oczekiwanie na przydzielenie miejsca w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. W roku 2013 dwóch nieletnich przebywało tu po 18 dni. Kierownik podniósł, że w jego placówce nie zdarzyły się przypadki zatrzymywania nieletnich w PID z przekroczeniem dopuszczalnego ustawowo czasu zatrzymania.

W 2013 roku w łódzkiej PID kilkukrotnie nieletni przebywali w izbie przez okres dłuższy niż przyjęty ustawowy limit – odpowiednio 6, 8 i 9 dni. Było to związane z nieotrzymaniem na czas postanowienia o umieszczeniu wychowanka w konkretnym schronisku.

W PID w Poznaniu zdarzało się, że władze młodzieżowych ośrodków wychowawczych prosiły o przedłużenie czasu na odebranie uciekiniera (mają na to

48 godzin), ale po interwencji funkcjonariuszy PID i poinformowaniu sądu rodzinnego odbierały swoich wychowanków w terminie. W ocenie kierownictwa izby wychowankowie na określenie schroniska dla nieletnich, do którego mają zostać odesłani, czekają najczęściej kilka dni.

Władze PID w Kielcach twierdzą, iż dokładają wszelkich starań, aby nieletni przebywał w izbie jak najkrócej. Zdaniem kierownik izby średni czas pobytu wynosi mniej niż 5 dni. W związku z tym w przypadku nieletnich, którzy popełnili czyn karalny, PID w Kielcach monitoruje czynności policyjne, interweniuje w Ministerstwie Sprawiedliwości. Natomiast w przypadku samowolnego pobytu poza schroniskiem dla nieletnich lub zakładem poprawczym funkcjonariusze jednostki interweniują stosunkowo wcześniej, aby nie dopuścić do przekroczenia terminu ustawowego. Zdaniem władz izby w kieleckiej jednostce żaden nieletni nigdy nie przebywał dłużej niż 5–6 dni. Kierownik izby chwali przy tym sprawne funkcjonowanie sądów z obszaru województwa świętokrzyskiego, zwłaszcza sądu starachowickiego i kieleckiego.

PID w Bydgoszczy monitoruje czas przebywania nieletnich w izbie. Funkcjonariusze starają się przy tym, aby dziecko przebywało w izbie najkrócej, jak to możliwe. Zdaniem rozmówców najtrudniejsza sytuacja jest z pobytym pięciodniowym związanym z postanowieniem sądu. Sąd postanawia o umieszczeniu w ośrodku, a wydział edukacji musi znaleźć odpowiednią placówkę. W tym miejscu często pojawia się kłopot, ponieważ wydział nie pracuje w soboty i niedziele. Rozmówcy przywołali jedną sytuację, kiedy to nie wskazano odpowiedniej placówki w terminie. Nieletniego zwolniono wtedy z izby. Czekał na wydanie postanowienia w domu.

Kierownik PID w Krakowie wskazał, że w ostatnim roku 10 osób przebywało w placówce powyższej 5 dni. Jedna z nich spędziła w niej aż 9 dni. Zdaniem kierownictwa izby w jednostce nie dochodzi do przekroczenia terminów ustawowych detencji nieletnich w PID. W każdym przypadku, gdy zbliża się ustawowy termin, izba otrzymuje informację z sądu o podjętej decyzji.

Monitoring wizyjny

Kwestia używania monitoringu w policyjnych izbach dziecka została uregulowana w ustawie z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. z 2011 poz. 287 nr 1687). Szczegółowe zasady stosowania kamer telewizyj przemysłowej doprecyzowane zostały w rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych z 4 czerwca 2012 r. w sprawie pomieszczeń przeznaczonych dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia, pokoi przejściowych, tymczasowych pomieszczeń przejściowych i policyjnych izb dziecka, regulaminu pobytu w tych

pomieszczeniach, pokojach i izbach oraz sposobu postępowania z zapisami obrazu z tych pomieszczeń, pokoi i izb.

Jak pokazują przeprowadzone monitoringi, brakuje jednolitej praktyki w zakresie monitorowania policyjnych izb dziecka.

W PID w Warszawie wszystkie pomieszczenia z wyjątkiem łazienek są objęte stałym monitoringiem wizyjnym. Kierownik placówki utrzymywał zaś, że nieletnich informuje się stosowaniu monitoringu wizyjnego przy przyjęciu do izby.

W PID w Łodzi monitoring wizyjny zainstalowany jest w sypialniach oraz na korytarzach. Obejmuje swym zasięgiem również natryski.

W poznańskiej Policyjnej Izbie Dziecka elektronicznie monitorowane są świetlice, korytarze oraz pole spacerowe. Monitoringiem nie są objęte łazienki oraz sypialnie. W tych ostatnich kontrola odbywa się co pół godziny przez wizjer, czasem przez otwarte drzwi. Nieletni są o tym fakcie wcześniej informowani.

Monitoring wizyjny w kieleckiej PID zainstalowany jest we wszystkich pomieszczeniach z wyjątkiem łazienek oraz pokoju pełniącego funkcję przebieralni. Objęty jest nim także plac spacerowy. Zapis z monitoringu funkcjonuje zaś w obiegu zamkniętym. Nie ma do niego dostępu dla osób spoza izby. Dziecko jest informowane o monitoringu wizyjnym podczas przyjęcia do izby; podpisuje wówczas tzw. kartę zapoznania. Ponadto informacja o monitoringu znajduje się na drzwiach oraz wewnątrz każdego pomieszczenia, które jest objęte jego zakresem.

W PID w Bydgoszczy monitoring wizyjny obejmuje swoim zakresem cały teren wokół izby, korytarze, świetlicę, izolatkę i sypialnie. Monitorowane nie są jedynie toalety oraz pokój do badań lekarskich. Informację o monitoringu wizyjnym umieszczonym na terenie jednostki nieletni otrzymuje podczas przyjęcia.

W krakowskiej izbie monitoringiem wizyjnym objęte są: sypialnie, świetlica, wejście do PID, teren wokół budynku, pole spacerowe i korytarz.

Dostęp do naturalnego światła

W PID w Łodzi uwagę zespołu monitorującego zwróciły nieprzezroczyste szyby w oknach. Kierownik wyjaśnił, iż uniemożliwiają one osobom z zewnątrz kontakt z nieletnimi umieszczonymi w izbie. Zapobiega to m.in. utrudnianiu postępowania przygotowawczego.

Podobne rozwiązanie przyjęto w PID w Krakowie. Jednakże z uwagi na to, iż placówka ta znajduje się na terenie Komendy Wojewódzkiej Policji, dostęp do niej jest znacznie ograniczony. Wydaje się więc, że przyjęte rozwiązania są zbyt daleko idące.

W pozostałych izbach przyjęte rozwiązania architektoniczne dawały nieletnim dostęp do światła dziennego.

Warunki bytowe

Warunki w poszczególnych policyjnych izbach dziecka różnią się między sobą. Niewątpliwie jest to pochodną warunków lokalowych, w których funkcjonują te placówki.

W PID w Kielcach generalny remont odbył się w 2009 roku. Budynek i jego otoczenie są bardzo zadbane i czyste. Do tego stopnia, iż pozytywnie wyróżnia się on na tle pozostałych placówek. Słowa uznania wyrazić należy za dobór kolorystyki wewnątrz placówki. Użyte kolory są dostosowane do dzieci – dominują barwy pastelowe i jasne. Izba sprawia przez to przytulne i przyjazne wrażenie.

PID w Łodzi mieści się w dwupiętrowej, przedwojennej willi, która jest objęta opieką konserwatora zabytków. Generalny remont placówki odbył się w 2009 roku (remont elewacji zewnętrznej i wewnątrz, wymiana wyposażenia łazienek, instalacja monitoringu wizyjnego). W trakcie wizytacji placówka miała schludny i czysty wygląd.

Poznańska Policyjna Izba Dziecka została ulokowana w starym dwupiętrowym budynku. Wraz z nim zajmowała niewielką ok. 300-metrową działkę. W ocenie zespołu monitorującego cały obiekt jest w złym stanie technicznym, wymaga remontu i wymiany wyposażenia. Z tego powodu, a także z uwagi na bliskość zabudowań jednorodzinnych Komenda Wojewódzka Policji w Poznaniu raz jeszcze powinna rozważyć ulokowanie poznańskiej PID w innych pomieszczeniach. Co istotne, obecnie pomimo trudnych warunków lokalowych nie można mieć zastrzeżeń do czystości panującej w placówce.

PID w Warszawie zajmuje trzypiętrową kamienicę wzniesioną w okresie dwudziestolecia międzywojennego, umieszczoną pomiędzy innymi kamienicami o przeznaczeniu mieszkalnym.

Nie można mieć zastrzeżeń do poziomu czystości panującej w PID w Bydgoszczy. Wygląd izby mógłby jednak zostać poprawiony w trakcie najbliższych prac remontowych. Obecnie przeważają w niej smutne, białoszare kolory. Wrażenie to wzmacniają nieprzezroczyste, mleczne szyby wszystkich okien. Wnętrze wcale nie sprawia wrażenia, że jest przeznaczone dla dzieci. Przeciwnie, wygląda jak wnętrze pomieszczenia dla osób zatrzymanych.

Rekomendacje

<p>Z przeprowadzonych monitoringów wynika, że niektórzy nieletni przebywali w policyjnych izbach dziecka nawet 15 czy 18 dni ze względu na oczekiwanie na skierowanie do młodzieżowego ośrodka wychowawczego lub schroniska dla nieletnich. Praktyka przetrzymywania nieletnich w izbach przez tak długi czas pozostaje w sprzeczności z obowiązującym stanem prawnym i wymaga zmian. Policyjne izby dziecka nie są przystosowane zarówno pod względem wyposażenia, jak i kadry do tak długotrwałego pobytu nieletnich. Co więcej, zbyt długi pobyt w policyjnej izbie dziecka może zostać uznany za naruszenie wymogu proporcjonalności ograniczenia wolności osobistej nieletnich, szczególnie w sytuacji, gdy wystarczające jest stosowanie wobec nich jedynie środków o charakterze wychowawczym.</p>	<p>Czas pobytu w policyjnych izbach dziecka</p>
<p>Nieletni powinni mieć dostęp do pomocy prawnej już na wczesnym etapie postępowania. Konieczne wydaje się podjęcie środków w celu zapewnienia urzędzistnienia tego prawa.</p>	<p>Pomoc prawna</p>
<p>Uwagę zwraca brak świadomości nieletnich w zakresie możliwości korzystania z pomocy obrońcy w postępowaniu w sprawach nieletnich. Problemem jest brak obrony obligatoryjnej po nowelizacji ze stycznia 2014 r. Zgodnie z § 8 ust. 9 Regulaminu pobytu w izbie nieletni ma prawo do odwiedzin obrońcy. O takim uprawnieniu powinien zostać poinformowany przy przyjęciu do izby. Należy postulować wprowadzenie w izbach wymogu posiadania pomieszczenia do kontaktu z obrońcą celem zapewnienia przestrzegania praw procesowych zatrzymanego nieletniego i tajemnicy obrończej.</p>	<p>Kontakt z obrońcą</p>
<p>W PID powinny zostać umieszczone w miejscu widocznym i łatwo dostępnym informacje dotyczące praw i obowiązków nieletniego zarówno związanych z pobytym w izbie, jak i postępowaniem w sprawach nieletnich. Informacje takie powinny być napisane jasnym, zrozumiałym dla dziecka językiem – nie powinny ograniczać się do powielenia zapisów regulaminu czy ustawy. Wydaje się, że okres pobytu w PID jest decydujący z punktu widzenia świadomości prawnej nieletnich i dlatego realizacja powyższych zaleceń ma szczególne znaczenie.</p>	<p>Informacja o prawach i obowiązkach</p>
<p>Zmianie powinien ulec sposób składania skarg przez nieletnich umieszczonych w izbie. Dotychczasowy sposób polegający na pisaniu skarg w przeznaczonym do tego zeszytcie, pod poprzedzającymi skargami, nie jest efektywny i transparentny. W istocie nie gwarantuje on realizacji prawa do skargi. Skargi powinny być możliwe do wniesienia na oddzielnych arkuszach w sposób uniemożliwiający zapoznanie się z ich treścią przez osoby inne niż adresat skargi (np. przez nieletnich występujących w późniejszym czasie ze skargą). Powinna zostać również umożliwiona realizacja prawa do złożenia skargi bez obecności innych osób.</p>	<p>Prawo do skarg i wniosków</p>

<p>Konieczna jest wymiana odzieży, w którą wyposaża się nieletnich przebywających w izbach. Zaprzestania wymaga praktyka wyposażania nieletnich w odzież o jaskrawych kolorach, przypominającą ubrania dla tzw. osadzonych niebezpiecznych. Tego rodzaju odzież może być uznana za przejaw stygmatyzacji i poniżającego traktowania. Należy podnieść postulat stopniowego zastępowania obecnie używanej odzieży ubraniami o bardziej stonowanych kolorach. Praktyka pokazuje także, że w większości izb nieletnim automatycznie wydawana jest izbowa odzież. Rozważenia wymaga możliwość noszenia przez nieletnich ich własnych ubrań, o ile ich stan na to pozwala. Należy postulować także rozróżnienie odzieży ze względu na płeć nieletniego. Izby powinny zastanowić się nad zakupem odzieży odpowiedniej dla dziewcząt. Nie wydaje się bowiem, aby konieczność ubierania się w odzież o charakterze uniwersalnym była dla nieletnich (a zwłaszcza dla dziewcząt) komfortowa. Z całą pewnością dostosowanie ubrań do płci ten komfort by zwiększyło.</p>	<p>Odzież</p>
<p>Modernizacji wymagają pola spacerowe, by urzeczywistnić prawo nieletnich do pobytu na świeżym powietrzu. Obecny stan spacerniaków w większości wizytowanych izb uniemożliwia realizację tego prawa. Konieczne jest podjęcie wysiłków mających na celu dostosowanie spacerniaków do potrzeb nieletnich. Ponadto pola spacerowe powinny mieć przyjazny dla nieletnich wygląd, a nie przypominać pola spacerowego w jednostkach penitencjarnych dla dorosłych.</p>	<p>Prawo do pobytu na świeżym powietrzu</p>
<p>W niektórych izbach nieletni nie mają dostępu do naturalnego światła ze względu na powódni użycia mlecznych szyb. Powinno się zaprzestania zaprzestać takiej praktyki, szczególnie w jednostkach, które znajdują się w znacznej odległości od budynków mieszkalnych oraz ulic.</p>	<p>Dostęp do naturalnego światła</p>
<p>Konieczne jest zagwarantowanie prawa do prywatności podczas korzystania z pokoi sanitarnych, co w wizytowanych placówkach nie było regułą.</p>	<p>Prawo do intymności</p>
<p>Warto kontynuować pracę funkcjonariuszy ze środowiskiem lokalnym i zwiększaniem prewencyjnej roli policji. Wydaje się, że funkcjonariusze PID mający doświadczenie w pracy z nieletnimi mogliby nawiązać skuteczny kontakt z dziećmi.</p>	<p>Działalność prewencyjna policji</p>
<p>Warto prowadzić szkolenia realizowane przez funkcjonariuszy policji z PID dla funkcjonariuszy pracujących w innych jednostkach.</p>	<p>Działalność edukacyjna</p>
<p>Z rozmów z kadrą zatrudnioną w izbach wynika, że część rekomendacji formułowanych przez Krajowy Mechanizm Prewencji nie jest wdrażana. Funkcjonariusze niejednokrotnie wskazywali, że nie zgadzają się z oceną dokonaną przez Krajowy Mechanizm Prewencji i że niektóre z postulatów nie zostały wdrożone. W związku z tym wydaje się zasadne zwiększenie kontroli wdrażania zaleceń KMP na poziomie centralnym przez Komendę Główną Policji.</p>	<p>Wdrażanie zaleceń Krajowego Mechanizmu Prewencji</p>

Dobre praktyki

<p>Warunki bytowe</p> <p>W izbach w Kielcach oraz Krakowie zwraca uwagę przyjazny wygląd pomieszczeń. Kolorystyka wyraźnie koresponduje z przeznaczeniem jednostki. PID w Kielcach została umieszczona w odremontowanym budynku. Jej stan wyraźnie wyróżnia się na tle pozostałych wizytowanych jednostek. Zarówno toalety, natryski, jak i sypialnie sprawiają wrażenie świeżo odremontowanych.</p>	<p>PID Kielce PID Kraków</p>
<p>Kontakt z funkcjonariuszami</p> <p>W PID w Bydgoszczy funkcjonariusz policji pełniący funkcję wychowawcy ubrany jest w odzież cywilną. Taka praktyka powinna zostać upowszechniona. Z całą pewnością poprzez zmniejszenie dystansu i stresu związanego z pobytem w jednostce ułatwia się kontakt nieletniego z funkcjonariuszem.</p>	<p>PID Bydgoszcz</p>
<p>Poczekalnia dla rodziców oraz obrońców</p> <p>Na parterze placówki znajduje się poczekalnia dla rodzin oraz obrońców odwiedzających umieszczonych w PID nieletnich. W poczekalni wyłożono wiele materiałów drukowanych o tematyce antyuzależnieniowej i prawno-człowieczej. Zorganizowano w niej również kąciak zabaw dla małych dzieci, które przychodzą do placówki z rodzicami.</p>	<p>PID Warszawa</p>
<p>Pokój do terapii</p> <p>W PID w Warszawie funkcjonuje pokój do terapii przeciwuзależnieniowej „Candis”, gdzie w wybrane dni tygodnia przyjmują terapeuci.</p>	<p>PID Warszawa</p>
<p>Oferta zajęć</p> <p>W PID w Poznaniu organizowane są zajęcia wychowawcze z udzielania pierwszej pomocy (wśród personelu jest funkcjonariusz będący ratownikiem medycznym). Na wyposażeniu izby znajdują się fantomy, co sprawia, że zajęcia mają wymiar praktyczny. Zgodnie z informacjami przekazanymi przez funkcjonariuszy policji nieletni uznają zajęcia za bardzo ciekawe.</p>	<p>PID Poznań</p>
<p>Zajęcia o charakterze prewencyjnym</p> <p>Kierownik izby w Kielcach wskazała na dużą ilość zajęć prowadzonych z dziećmi z zewnątrz. Wcześniej takie zajęcia odbywały się na terenie PID. Obecnie jednak z uwagi na wytyczne KGP, aby nie wpuszczać do jednostek osób z zewnątrz, zajęcia te odbywają się w szkołach. Funkcjonariusze pracujący w policyjnych izbach dziecka mają duże doświadczenie w pracy z dziećmi i w związku z tym łatwiej jest im nawiązać kontakt z nieletnimi i prowadzić działania o charakterze prewencyjnym.</p>	<p>PID Kielce PID Kraków</p>
<p>Zajęcia dla dyżurnych</p> <p>Kierownik PID w Krakowie przeprowadza szkolenia w związku ze zmianami w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, nowymi wymaganiami formalnymi protokołów zatrzymania nieletnich dla funkcjonariuszy z jednostek na terenie Małopolski.</p>	<p>PID Kraków</p>

<p>Dostęp do świeżego powietrza</p> <p>Zgodnie z porządkiem dnia w PID w Krakowie nieletni mają zapewnione dwie godziny dziennie na świeżym powietrzu. Wygląd pola spacerowego zdecydowanie się wyróżnia na tle pozostałych jednostek.</p>	<p>PID Kraków</p>
<p>Zasady zachowania w PID</p> <p>W PID w Krakowie spisano prostym językiem ogólne zasady zachowania się w izbie, sposób korzystania z pokoju sanitarnego oraz korzystania z sypialni.</p>	<p>PID Kraków</p>

II. Zakłady poprawcze i schroniska dla nieletnich

Miejsce zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich w systemie odpowiedzialności nieletnich

Najsurowszą z konsekwencji, jakie mogą spotkać nieletniego popełniającego czyn karalny, jest umieszczenie w zakładzie poprawczym. Środek taki może być stosowany tylko wobec osób, które ukończyły 13 lat, a nie skończyły jeszcze 18 roku życia. Można je stosować jedynie wtedy, gdy przemawia za tym wysoki stopień demoralizacji nieletniego, okoliczności oraz charakter czynu. W takim wypadku, konieczne jest jeszcze, aby inne środki stosowane wobec nieletniego okazały się nieskuteczne.

Schroniska dla nieletnich są zaś instytucjami przeznaczonymi do tymczasowej detencji nieletnich, podejrzanych o dokonanie czynu karalnego. W takich wypadkach okoliczności, charakter czynu, stopień demoralizacji nieletniego oraz nieskuteczność dotychczasowych środków wychowawczych muszą przemawiać za przyszłym umieszczeniem w zakładzie poprawczym.

Hostele dla nieletnich stanowią formę usamodzielniania się nieletnich i przygotowania ich do zwolnienia z zakładu poprawczego. Hostel zapewnia im całodobową opiekę wychowawczą oraz daje możliwość czasowego zamieszkania. Wychowankowie przebywający w hostelu są zobowiązani do pokrywania części kosztów swojego utrzymania.

Podstawę działania zakładów poprawczych, schronisk dla nieletnich oraz hosteli stanowi przede wszystkim ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Szczegółowe zasady ich funkcjonowania zostały unormowane w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych oraz schronisk dla nieletnich, a także rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości w sprawie trybu przyjmowania i zwalniania nieletnich z hosteli, warunków pobytu nieletnich w hostelu oraz sposobu wykonywania nadzoru nad nieletnimi umieszczonymi w hostelach.

Nadzór nad działalnością zakładów poprawczych, schronisk dla nieletnich oraz hosteli sprawuje Ministerstwo Sprawiedliwości.

Liczba zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich

W Polsce funkcjonują obecnie trzydzieści dwa zakłady dla nieletnich. Spośród tej liczby cztery stanowią samodzielne schroniska dla nieletnich, jednaście łączy w swoim funkcjonowaniu instytucję zakładu poprawczego i schroniska dla nieletnich. Pozostałe siedemnaście operuje jedynie jako zakład poprawczy³⁰.

W liczbie tej dominują placówki męskie. Spośród trzydziestu dwóch obecnie działających placówek jedynie cztery przeznaczone są dla dziewcząt.

³⁰ <http://ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/zaklady-poprawcze-schroniska-dla-nieletnich/> (strona dostępna 5 września 2014 r.)

Ogólna pojemność zakładów poprawczych oraz schronisk dla nieletnich sięga 1769 miejsc. 1569 z nich przeznaczona jest dla chłopców, 190 zaś dla dziewcząt. Zdecydowana większość miejsc, bo aż 72 procent funkcjonuje w ramach zakładów poprawczych. W schroniskach dla nieletnich może przebywać 492 wychowanków (w tym 60 miejsc dla dziewcząt). W hostelach dla nieletnich funkcjonują obecnie 24 miejsca. Wszystkie z nich przeznaczone są dla chłopców.

W 2013 r. w zakładach poprawczych przebywało 902 nieletnich, w tym 103 dziewczęta. W tym samym okresie w schroniskach dla nieletnich przebywało 269 osób, w tym 30 dziewcząt. W hostelach dla nieletnich było zaś umieszczonych 12 osób.

Szczegółowe dane statystyczne

Rok	Zakłady poprawcze		Zakłady poprawcze dla dziewcząt		Zakłady poprawcze dla chłopców	
	Liczba miejsc	Liczba nieletnich	Liczba miejsc	Liczba nieletnich	Liczba miejsc	Liczba nieletnich
2013	1277	902	130	103	1147	799
I. poł. 2014 r.	1277	925	130	110	1147	815

Rok	Schroniska dla nieletnich		Schroniska dla nieletnich dla dziewcząt		Schroniska dla nieletnich dla chłopców	
	Liczba miejsc	Liczba nieletnich	Liczba miejsc	Liczba nieletnich	Liczba miejsc	Liczba nieletnich
2013	492	269	60		432	239
I. poł. 2014 r.	492	276	60		432	244

Rok	Hostele		Hostele dla dziewcząt		Hostele dla chłopców	
	Liczba miejsc	Liczba nieletnich	Liczba miejsc	Liczba nieletnich	Liczba miejsc	Liczba nieletnich
2013	24	12	–		24	12
I. poł. 2014 r.	24	13	–		24	13

Wykaz zakładów poprawczych, schronisk dla nieletnich oraz hosteli

Województwo dolnośląskie

1. ZPiSdN w Świdnicy
2. ZPiSdN w Głogowie
3. ZP w Sadowicach
4. ZP w Jerzmanicach Zdroju

Województwo kujawsko-pomorskie

- 5. MOAS w Szubinie (ZP Szubin)
- 6. ZP w Kcyni
- 7. ZP w Koronowie (dla dziewcząt)

Województwo lubelskie

- 8. SdN w Dominowie

Województwo łódzkie

- 9. ZPiSdN w Konstantynowie Łódzkim

Województwo małopolskie

- 10. ZP w Tarnowie

Województwo mazowieckie

- 11. MOAS w Studzieńcu (ZP Studzieniec)
- 12. ZPiSdN w Laskowcu
- 13. SdN w Warszawie – Okęciu
- 14. ZPiSdN w Warszawie-Falenicy (dla dziewcząt)
- 15. ZPiSdN w Mrozach (dla dziewcząt)

Województwo podkarpackie

- 16. ZP Tarnów

Województwo podlaskie

- 17. ZP w Białymstoku

Województwo pomorskie

- 18. ZP w Gdańsku
- 19. SdN w Chojnicach

Województwo śląskie

- 20. ZP w Pszczynie Łące
- 21. ZPiSdN w Raciborzu
- 22. ZPiSdN w Zawierciu (dla dziewcząt)

Województwo świętokrzyskie

- 23. ZP w Ostrowcu Świętokrzyskim
- 24. SdN w Gackach

Województwo warmińsko-mazurskie

- 25. ZP Barczewo

Województwo wielkopolskie

- 26. ZP w Poznaniu
- 27. ZP w Grodzisku Wielkopolskim
- 28. ZP w Trzemesznie
- 29. ZP w Witkowie

Województwo zachodniopomorskie

- 30. Młodzieżowy Ośrodek Adaptacyjno Społeczny w Koszalinie (ZP Koszalin)
- 31. SdN w Szczecinie

Zakłady poprawcze, schroniska dla nieletnich i policyjne izby dziecka w Polsce

Legenda:

- (1) Liczba zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich w województwie
- 👮 Policyjna Izba Dziecka
- 🔴 Zakład poprawczy (dla chłopców)
- 🟡 Zakład poprawczy i schronisko dla nieletnich (dla chłopców)
- 🟢 Zakład poprawczy i schronisko dla nieletnich (dla dziewcząt)
- 🟣 Schronisko dla nieletnich (dla chłopców)

Opracowano na podstawie mapy dostępnej na stronie Ośrodka Rozwoju Edukacji, www.ore.edu.pl

Analiza szczegółowa

Placówki

Przedstawiciele Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka w ramach prowadzonych badań monitoringowych odwiedzili 9 placówek resocjalizacyjnych dla nieletnich. Trzy z nich stanowiły samodzielne zakłady poprawcze³¹, jedna pełniła wyłącznie rolę schroniska dla nieletnich³², pięć zaś łączyło w sobie funkcję zakładu poprawczego i schroniska dla nieletnich³³.

Zdecydowana większość wizytowanych placówek miała charakter zakładów półotwartych. Do wyjątków należały Zakłady Poprawcze w Grodzisku Wielkopolskim oraz Młodzieżowy Ośrodek Adaptacji Społecznej w Szubinie. Pierwsza z wizytowanych jednostek miała charakter placówki o wzmożonym nadzorze wychowawczym, w której umieszczani są nieletni sprawiający znaczne problemy wychowawcze. Zakład Poprawczy w Szubinie należał z kolei do kategorii zakładów otwartych. Wszystkie wizytowane schroniska dla nieletnich miały charakter schronisk zwykłych. Dwie spośród dziewięciu odwiedzonych placówek przeznaczone były dla dziewcząt³⁴.

Średnia wielkość placówki oscylowała wokół 60 miejsc. Do najmniejszych jednostek należał ZP w Grodzisku Wielkopolskim, który dysponował jedynie 24 miejscami. Spowodowane było to charakterem wspomnianej placówki. Największą z wizytowanych jednostek zaś jest ZPiSdN w Świdnicy, które wraz z hotelem liczy aż 104 miejsca.

Znaczna część wizytowanych placówek nie była jednak w pełni zaludniona. Stan liczbowy wychowanków sięgał zwykle 70% liczby miejsc. Wiązało się to z wyłączeniem niektórych grup z użytkowania. Na taki stan rzeczy, jak wskazywali dyrektorzy placówek, znaczny wpływ miała polityka sądów rodzinnych, które w ostatnich latach dużo rzadziej kierują nieletnich popełniających czyn karalny do zakładów poprawczych.

Wychowankowie

Zdecydowana większość nieletnich z wizytowanych placówek została tam umieszczona ze względu na popełnienie czynu karalnego skierowanego przeciwko mieniu. Zdarzali się jednak tacy, którzy przebywali w placówce resocjali-

³¹ ZP Poznań, ZP Grodzisk Wielkopolski, ZP Szubin, ZP Białystok.

³² SdN Warszawa-Okęcie.

³³ ZPiSdN Warszawa-Falenica, ZPiSdN Świdnica, ZPiSdN Głogów, ZPiSdN Konstantynów Łódzki, ZPiSdN Koronowo.

³⁴ ZPiSdN Koronowo, ZPiSdN Warszawa-Falenica.

zacyjnej w związku z popełnieniem czynu karalnego przeciwko wolności seksualnej lub zdrowiu i życiu.

W ocenie dyrektorów placówek średni czas przebywania nieletnich w zakładzie poprawczym wynosił około 2,5 roku.³⁵ Zdarzają się jednak tacy nieletni, którzy przebywają w zakładzie poprawczym kilka lat, a także tacy, którzy uzyskują warunkowe przedterminowe zwolnienie po kilku miesiącach pobytu.

Zdaniem kierujących placówkami średnia wieku wychowanków oscyluje wokół 17 lat. Wyższa jest jedynie w ZP w Grodzisku Wielkopolskim. W trakcie wizytacji przedstawiciele HFPC rozmawiali jednak z wychowankami, którzy mieli 13 i 20 lat.

Poza dwoma przypadkami, w monitorowanych placówkach nie było wychowanków, którzy byłiby cudzoziemcami.

Personel

W niemal wszystkich wizytowanych placówkach liczba pracowników (w przeliczeniu na pełne etaty) przekraczała liczbę wychowanków. Zwykle połowę zatrudnionej kadry stanowi personel pedagogiczny. Co warto podkreślić, jedynie wyjątkowo kadra placówki nie dysponowała wyższym wykształceniem resocjalizacyjnym. W ocenie dyrektorów wizytowanych schronisk i zakładów nie było problemów ze skompletowaniem personelu, z wyjątkiem nauczycieli warsztatów, którzy oprócz wykształcenia kierunkowego powinni również ukończyć studia resocjalizacyjne.

Z rozmów z dyrekcją wizytowanych jednostek wynika, iż funkcjonowały w nich fundusze na dokształcanie pracowników. Są one przez nich chętnie wykorzystywane.

Warunki bytowe

Wszystkie wizytowane placówki utrzymane były należyтым stanie. Większość z nich przeszła w ostatnich latach remonty. W żadnej z nich zespół monitorujący nie zaobserwował przejawów nienależytego utrzymania pomieszczeń.

Większość dyrektorów, z którymi przeprowadzono rozmowy, wskazywała jednak na konieczność przeprowadzenia dalszych inwestycji, które polepszyłyby warunki bytowe nieletnich, a także jakość i efekty pracy resocjalizacyjnej.

Grupy mieszkalne udostępniane nieletnim miały schludny i zadbane charakter. Sypialnie były na ogół widne i dobrze utrzymane. Ich pojemność liczyła od 2 do 5 osób. Na wyposażeniu sypialni znajdowały się przy tym szafki na rzeczy osobiste wychowanków.

³⁵ Średni czas pobytu w schronisku dla nieletnich to około 5 miesięcy.

W niektórych placówkach wychowankowie trzymali w sypialniach oraz świetlicach kwiaty oraz niewielkie zwierzęta.

Wizytowane placówki różniły się polityką w zakresie palenia tytoniu przez wychowanków. Przykładowo w ZPiSdN w Warszawie-Falenicy nieletnie osadzone tam dziewczęta, bez względu na wiek, były uprawnione do korzystania z wyrobów tytoniowych. W ZP Szubin do palenia uprawnieni byli jedynie pełnoletni wychowankowie. W ZPiSdN w Koronowie palić nie mogły nie tylko wszystkie wychowanki, lecz także personel placówki. W poznańskim zakładzie poprawczym nie było ograniczeń co do palenia papierosów. Zakład stosował jednak zachęty (np. możliwość korzystania z siłowni) w stosunku do nieletnich, którzy nie palili tytoniu. Z podobnego założenia wyszedł ZPiSdN w Świdnicy, który podwyższał kieszonkowe tym wychowankom, którzy nie palili. Co ciekawe, w zakładzie tym całkowity zakaz palenia tytoniu obowiązywał jedynie w grupach schroniska. W pomieszczeniach zakładu poprawczego nie wolno było palić jedynie wychowankom niepełnoletnim.

Higiena osobista

Europejskie Reguły w zaleceniu 65.2 stanowią, że *nieletni powinni mieć dostęp do pomieszczeń sanitarnych, które są higieniczne i respektują prywatność*. Zalecenie 65.3 stwierdza zaś, że *nieletnim powinno się zapewnić, w miarę możliwości, przynajmniej raz dziennie dostęp do prysznica lub kąpieli*.

W każdej z wizytowanych jednostek znajdowały się wydzielone pomieszczenia przeznaczone na łaźnie. Na ogół wchodziły one w skład grup mieszkalnych. Zdarzało się jednak tak, iż w placówce funkcjonowała jedna wspólna łaźnia.

Stan urządzeń sanitarnych w wizytowanych placówkach należy ocenić jako dobry. Wyjątkiem była wspólna łaźnia urządzona w ZP w Poznaniu. Na jej ścianach widoczny był grzyb, a prysznice miały urwane sitka. Jednakże, zgodnie z zapewnieniami dyrekcji, łaźnia miała przejść gruntowny remont.

Nieletni korzystający z urządzeń sanitarnych na ogół dysponowali prawem do prywatności. Prysznice były od siebie oddzielone przegrodami, w kabinie wisiała także zasłonka, którą nieletni mogli odgrodzić się od reszty łazienki. Wyjątek stanowiły łaźnie umieszczone w piwnicy ZP w Konstantynowie Łódzkim. W jednym pomieszczeniu znajdowało się tam 12 natrysków nieoddzielonych od siebie żadnymi przegrodami lub zasłonami. Z podobnym stanem rzeczy można było się spotkać w SdN w Warszawie-Okęciu. Funkcjonujące tam natryski nie były oddzielone przegrodami lub zasłonkami. Dodatkowo część z nich znajdowała się przy przezroczystym oknie wychodzącym na pobliski fort. Sytuację pogorszały zasłonięte jedynie w połowie drzwi do pomieszczeń łaźni.

Wątpliwości zespołu wizytującego wzbudził także układ architektoniczny toalet ulokowanych w pomieszczeniach warsztatów SdN w Warszawie-Okęciu. Ulokowane tam toalety były zabudowane jedynie do połowy, przez co osoby z nich korzystające mogły się wzajemnie obserwować. W jednej z nich brakowało zaś drzwi. Dla kontrastu znajdująca się w tym samym pomieszczeniu toaleta dla personelu zabudowana była w całej wysokości.

W ocenie przedstawicieli HFPC wymienione powyżej rozwiązania architektoniczne narażały wychowanków placówek korzystających z urządzeń sanitarnych na uczucie braku prywatności.

W wizytowanych placówkach zasadą było, iż nieletni mieli możliwość nielimitowanego korzystania z pryszniców. Dyrekcja jednostek nie ograniczała im częstotliwości kąpieli lub czasu jej trwania. Wyjątek stanowiły jednostki w Głogowie oraz Konstancynie Łódzkiej. W tej pierwszej dyrektor placówki ustanowił zasady korzystania z kąpieli, który limitował czas korzystania z natrysku do 3 minut. Reguły te wprowadzone najprawdopodobniej z uwagi na redukcję kosztów zostały zdaniem dyrektora ZPiSdN w Głogowie usunięte po wizycie zespołu monitorującego. Jednocześnie dyrektor placówki zapewnił, iż nie były one używane od kilku lat.

Z kolei w ZP w Konstancynie Łódzkiej nieletni mogli korzystać z kąpieli trzy dni w tygodniu. Wychowankowie nie mieli przy tym prawa do dodatkowej kąpieli po wysiłku fizycznym lub pracy brudzącej.

Wyżywienie

We wszystkich odwiedzonych placówkach nieletnim podawano co najmniej trzy posiłki. W niektórych jednostkach zapewniano im dodatkowo drugie śniadanie lub podwieczorek. Często także istniała możliwość dokładki. Popularnym pomysłem było organizowanie zajęć kulinarnych, w ramach których nieletni sami gotowali z produktów przygotowanych przez jednostkę.

W wizytowanych placówkach stawka żywieniowa wahała się od 9 do 11 zł³⁶. Niektórzy z dyrektorów wskazywali, iż jest ona niedostateczna i wymaga podniesienia, że niekiedy brakuje im pieniędzy na to, aby zakupić dla wychowanków świeże owoce. Podnosili przy tym argument, iż jedzenie jest ostatnią z rzeczy, na których powinno się oszczędzać.

Sami wychowankowie na ogół dobrze oceniali oferowane im wyżywienie. Zdarzali się jednak tacy, którzy krytykowali wielkość oferowanych im porcji, ich smak oraz monotoność.

³⁶ Stanowi więc około 200% kwoty przeznaczonej na wyżywienie osadzonego w jednostce penitencjarnej.

Edukacja

W każdej z odwiedzonych placówek zapewnione było nauczanie na etapie gimnazjum. Większość prowadziła także zasadniczą szkołę zawodową. Jedyne w wybranych jednostkach prowadzono szkołę podstawową (ZPiSdN w Warszawie-Falenicy, SdN w Warszawie-Okęciu, ZPiSdN w Koronowie).

Zgodnie z zapewnieniami dyrektorów dyplomy nigdy nie nosiły adnotacji, iż wydane zostały przez szkołę funkcjonującą w ramach zakładu poprawczego lub schroniska dla nieletnich.

Każda z wizytowanych szkół wyposażona była w pomoce dydaktyczne, w tym sprzęt audiowizualny.

Każdorazowo wychowankom dano możliwość kształcenia zawodowego. Niekiedy odbywało się ono na etapie szkoły zawodowej lub w ramach przygotowania zawodowego (dla wychowanków uczęszczających do szkoły podstawowej i gimnazjum). Wśród oferowanych kierunków wykształcenia znaleźć można było takie, jak stolarz, ślusarz, spawacz, malarz, tpeciarz, budowlaniec, elektryk, monter instalacji sanitarnych. W zakładach poprawczych dla dziewcząt oferowano wykształcenie w zawodach fryzjerki, krawcowej i kucharki.

Budynki warsztatów wyposażone były na ogół poprawnie. Bywały jednak takie, które wyposażone były w nowoczesne maszyny. Regułą było wyposażenie pomieszczeń warsztatów w instrukcje dotyczące użytkowanych tam maszyn. Jedyne w jednym z zakładów w pomieszczeniach warsztatów, poza jedną salą, nie umieszczono instrukcji BHP określających bezpieczne zasady korzystania ze sprzętu.

W niektórych placówkach, jak np. ZP Poznań, ZPiSdN w Warszawie-Falenicy, ZP Szubin, ZP Białystok czy ZPiSdN w Świdnicy, dopuszczono możliwość odbywania nauki przez nieletnich w szkołach pozazakładowych.

Nadto nieletni w placówkach resocjalizacyjnych spotykają się z bogatą ofertą kursów szkoleniowych, w przeważającej mierze finansowanych ze środków Unii Europejskiej. Do najpopularniejszych z nich należą kursy na prawo jazdy, operatora wózka widłowego, glazurnika, kucharza. W zakładach dziewczęcych oferowane były kursy opieki dziecka, cukiernika.

Wychowankowie na ogół pozytywnie oceniali zajęcia odbywające się w ramach warsztatów szkolnych. Część z nich zdobyłą w trakcie zajęć wiedzę uznając za przydatną w przyszłości. Inni zaś wskazywali, że choć warsztaty są interesujące, nie wiążą oni swojej przyszłości z umiejętnościami zdobytymi podczas zajęć.

W niektórych schroniskach dla nieletnich za duży problem uznawano zjawisko zwalniania nieletnich ze schroniska w trakcie roku szkolnego. Znacząco

utrudniało to ukończenie określonego poziomu nauki i w praktyce sprowadzało się do zmarnowania przez wychowanka placówki kilku miesięcy edukacji.

Innym z występujących problemów był brak zdiagnozowania nieletnich pod kątem trudnień w nauce spowodowanych np. dysleksją lub dysgrafią. Posiadanie zaświadczenia o takich trudnieniach skutkuje m.in. dłuższym czasem zdawania egzaminu gimnazjalnego lub możliwością pisania go na komputerze.

Tymczasem zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 18 września 2008 r. w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych orzeczenie o potrzebie indywidualnego nauczania dla dzieci i młodzieży, z powodu np. dysleksji lub dysgrafii wydawane jest na wniosek rodziców lub opiekunów prawnych dziecka. Oznacza to, że władze jednostki resocjalizacyjnej nie mają możliwości samodzielnego ubiegania się o wydanie takiego orzeczenia. Jest to istotny problem, gdy kontakt z rodzicem nieletniego jest utrudniony lub nie istnieje w ogóle.

Działania resocjalizacyjne

Wszystkie wizytowane zakłady poprawcze prowadziły intensywne działania resocjalizacyjne wobec wychowanków. W ich ramach nieletni mogą korzystać z oferty terapeutycznej, kół zainteresowań, wycieczek, wyjazdów. Z tych ostatnich elementów mogli korzystać jedynie wtedy, gdy osiągnęli dobre wyniki w nauce.

Działania terapeutyczne w wizytowanych jednostkach były podejmowane przede wszystkim w ramach funkcjonujących w placówkach zespołów diagnostycznych i diagnostyczno-korekcyjnych. W ich skład przeważnie wchodził psychologowie oraz pedagodzy. Niekiedy znajdował się w nich także terapeuta, a także seksuolog (w jednej jednostce).

W każdej z wizytowanych placówek zatrudnieni byli psycholodzy. To właśnie ich nieletni wskazywali najczęściej jako osoby, do których mogą zwrócić się o pomoc. Nadto w dwóch z wizytowanych jednostek funkcjonowała instytucja patronatu. W ZPiSdN w Koronowie był on ukształtowany w ten sposób, że każda wychowanka wybierała sobie sama jedną osobę z kadry kierowniczej, zespołu diagnostycznego, psychologa lub pedagoga (poza wychowawcami), która następnie zostawała jej patronem. Do obowiązków patrona należało przeprowadzanie indywidualnych rozmów z wychowanką, jej rodzicami, mediacja w konfliktowych sytuacjach. Niekiedy patroni pomagali wychowankom nawet po opuszczeniu zakładu. Na podobnych zasadach system patronatu zbudowany był także w ZPiSdN w Świdnicy.

Wychowankowie zakładów poprawczych na ogół posiadali opracowany indywidualny plan terapeutyczny, w którym opisywano stawiane wobec nich wymogi, a także niekiedy przewidywany termin warunkowego przedterminowego zwolnienia. Wszyscy dyrektorzy deklarowali, iż jest on ewaluowany, a jego wykonanie ma wpływ na sytuację wychowanka. Twierdzenie to znalazło częściowe pokrycie w wywiadach z wychowankami.

Wśród zajęć terapeutycznych oferowanych przez jednostki można było znaleźć m.in. terapie uzależnień, arteterapie, dogoterapie, terapie radzenia sobie z agresją. ZP Poznań i ZPiSdN w Świdnicy w zakresie terapii uzależnień współpracowały z lokalnymi środowiskami skupionymi wokół ruchu AA.

W kilku zakładach funkcjonowały oddzielne pomieszczenia przeznaczone do terapii. Nie było to jednak regułą. W takim wypadku zajęcia terapeutyczne odbywały się w świetlicach lub aulach.

W kilku placówkach popularną formą terapii było powierzenie nieletnim zwierząt. Przykładowo wychowankowie ZP w Grodzisku Wielkopolskim opiekowali się dwoma psami oraz ptakami. Podobna sytuacja miała miejsce w ZPiSdN w Głogowie. Z kolei w ZPiSdN w Świdnicy oraz ZP w Białymstoku wychowankowie mieli pod swoją pieczę rybki oraz kilka gryzoni.

W wizytowanych jednostkach nieodłącznym etapem działań resocjalizacyjnych było podtrzymywanie kontaktów nieletnich ze światem zewnętrznym, a także przygotowanie ich do opuszczenia zakładu poprawczego. W tym celu wychowankowie placówki korzystali z przepustek, urlopów, a także instytucji opisanej w art. 90 u.p.n. możliwości czasowego umieszczenia nieletniego poza zakładem poprawczym. Ten ostatni środek był często używany jako ostatni sprawdzian dla nieletniego przed wystąpieniem przez zakład poprawczy o jego warunkowe przedterminowe zwolnienie. Taka przepustka może być każdorazowo cofnięta, gdy zachowanie nieletniego nie odpowiada normom.

Z taką praktyką zespół monitorujący spotkał się choćby w ZPiSdN w Warszawie-Falenicy. W jednostce tej przedterminowo zwalnianych było rocznie od 4 do 5 dziewcząt. Każda przed wystąpieniem przez zakład poprawczy z wnioskiem o warunkowe przedterminowe zwolnienie musiała pomyślnie przejść sprawdzian w postaci skorzystania z instytucji unormowanej w art. 90 u.p.n. Kolejnym etapem była konsultacja z radą pedagogiczną. Gdy i ona przebiegała pozytywnie, dyrekcja sporządzała wniosek o warunkowe przedterminowe zwolnienie.

Częstą formą oddziaływania wychowawczego było także udzielenie nieletnim urlopu lub przepustki. Metoda ta była szczególnie chętnie wykorzystywana w ZP w Poznaniu. Z deklaracji dyrekcji wynikało, iż jednostka ta udzieliła nieletnim w 2012 r. około 1000 urlopów i przepustek.

W niektórych jednostkach zespół monitorujący spotkał się z praktykami pozwalającymi na zbliżenie nieletniego do życia na zewnątrz. W ZP w Szubinie funkcjonowały Oddzielne Pomieszczenia Mieszkalne (OPM). Stanowiły one formę zaznajomienia wychowanków placówki z warunkami panującymi na wolności. OPM składały się kuchni, dwóch sypialni oraz łazienki i były odseparowane od terenu grup mieszkalnych.

Podobne funkcje spełnia hostel, który funkcjonuje w ramach ZPiSdN w Świdnicy. Stanowi on oddalony od zakładu poprawczego o kilka kilometrów dom jednorodzinny, w którym pod opieką wychowawcy przebywa kilku obecnych wychowanków placówki. Uczą się oni i pracują poza terenem hostelu. Częściowo muszą także pokrywać swoje koszty utrzymania.

Również w ZP w Białymstoku na terenie placówki ulokowana była oddzielna willa, w której mieszkali wychowankowie wykazujący się najlepszym zachowaniem. Składała się ona z dwóch mieszkań z kilkoma sypialniami, kuchnią oraz łazienką. Mieszkający w niej wychowankowie przy przyjęciu do willi podpisali kontrakt z dyrektorem placówki, określające ich prawa i obowiązki w trakcie pobytu w jej pomieszczeniach. Między innymi pomiędzy godzinami 6 a 10 mieli prawo opuszczać teren zakładu bez zgody wychowawcy. Co ważne, wychowankowie mieszkający w willi mieli obowiązek częściowego pokrywania kosztów swojego utrzymania. Gdy nie mieli takiej możliwości odpracowywali to wykonując pracę na rzecz zakładu poprawczego.

Działania resocjalizacyjne wielokrotnie łączyły się także z wolontariatem. W ich ramach wychowankowie zakładów poprawczych brali udział w finałach Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, pomagali dzieciom chorym na nowotwory, walczyli z zagrożeniem powodziowym, remontowali klatki schodowe sąsiadującym z zakładem wspólnotom mieszkaniowym, strzygli pensjonariuszy domu pomocy społecznej czy wykonywali prace na rzecz gminy. Popularną formą działań resocjalizacyjnych było podejmowanie współpracy z ośrodkami zajmującymi się osobami niepełnosprawnymi. Nadto jednostki organizowały także festyny z okazji Dnia Dziecka oraz zajęcia dla młodzieży gimnazjalnej.

W ZP w Poznaniu funkcjonowała spółdzielnia socjalna „Herakles” świadcząca usługi remontowo-budowlane oraz porządkowe. Zatrudnieni w niej wychowankowie mieli dzięki temu okazję do nabycia doświadczenia, a także zarobienia pieniędzy. W ramach podpisanej ze spółdzielnią umowy otrzymywali oni 30% przysługującego im wynagrodzenia. Pozostała suma trafiała na ich indywidualne konto i była wypłacana w dniu opuszczenia przez nich zakładu poprawczego. Wyjątek stanowiło pierwsze wynagrodzenie, które wychowanek mógł wydać na własne potrzeby.

W dwóch z wizytowanych placówek (ZPiSdN w Warszawie-Falenicy oraz ZP w Poznaniu) przedstawiciele HFPC spotkali się z organizowaniem zajęć dotyczących rodzicielstwa. W ich ramach nieletni otrzymywali elektroniczne lalki, którymi następnie musieli opiekować się przez określony czas.

We wszystkich wizytowanych jednostkach odbywają się akademie, uroczystości z okazji Dnia Matki czy też jasełka. Dyrekcja placówek stara się, aby każdorazowo brali w nich udział rodzice.

Monitorowane jednostki często współpracowały z organizacjami pozarządowymi. Przykładowo ZP Poznań, ZP Grodzisk i ZPiSdN w Falenicy korzystały z pomocy fundacji i stowarzyszeń zajmujących się wspieraniem usamodzielniania się wychowanków, a także pomocą w bieżącej działalności resocjalizacyjnej. W ich skład najczęściej wchodziłi byli oraz obecni pracownicy wspomnianych placówek.

Czas wolny

We wszystkich wizytowanych placówkach w skład grup mieszkalnych wchodziły świetlice, a także niekiedy pokoje przeznaczone do nauki. Ich wyposażenie ocenić należy jako bardzo dobre. Wychowankowie mieli możliwość obejrzenia telewizji lub filmu na DVD, grania na konsoli do gier (w części jednostek), a także korzystania ze sprzętu grającego. W pomieszczeniach grup znaleźć można było także stoły do ping ponga, piłkarzyki, gry planszowe, a także komputery. W wizytowanych jednostkach nieletni korzystali z Internetu przeważnie w trakcie zajęć szkolnych. W czasie wolnym korzystanie z zasobów globalnej sieci odbywało się zwykle pod nadzorem wychowawcy.

Dyrekcja jednostek dbała także o rozwijanie zainteresowań wychowanków. W zdecydowanej większości z jednostek prężnie działały koła zainteresowań. Ich wybór, dzięki wszechstronnym zainteresowaniom kadry pedagogicznej, był bardzo szeroki. W wizytowanych placówkach działały koła teatralne, plastyczne, filmowe, fotograficzne, garncarskie, sportowe, turystyczne, harcerskie oraz religijne.

Władze jednostek penitencjarnych starały się zajmować wychowankom czas także w inny sposób. W ZP w Głogowie funkcjonowała minisala kinowa wyposażona w bardzo duży telewizor i system nagłaśniający. W ZP w Grodzisku Wielkopolskim dyrekcja placówki stworzyła dla wychowanków w jednej ze świetlic ministudio nagrań. W ZP w Szubinie istniała zaś sala bilardowa. Stoły do bilardu znajdowały się także w każdej z grup mieszkalnych ZPiSdN w Głogowie.

Do dyspozycji wychowanków pozostawała również bogata infrastruktura sportowa. Jej stan należy ocenić jako poprawny. Najlepszą infrastrukturą sportową mógł pochwalić się ZPiSdN w Głogowie. Nakładów inwestycyjnych w tej

dziedzinie wymagały za to SdN w Warszawie-Okęciu, ZPiSdN w Świdnicy oraz Koronowie.

We wszystkich wizytowanych jednostkach nieletni mogli korzystać z boisk do piłki nożnej oraz koszykówki. W niektórych z nich funkcjonowało także boisko do siatkówki. W odwiedzanych ośrodkach były także sale gimnastyczne. W ZPiSdN w Warszawie-Falenicy, ZP w Grodzisku Wielkopolskim oraz ZP Głogów nieletni mogli korzystać także z kortów tenisowych. Nadto w niektórych jednostkach (jak choćby ZPiSdN w Warszawie-Falenicy, SdN w Warszawie-Okęciu oraz ZPiSdN w Świdnicy) nieletni mieli do dyspozycji również basen rekreacyjny.

Większość placówek wyposażono w siłownię. Możliwość korzystania z nich przez nieletnich była jednak uzależniona od polityki dyirekcji w tym zakresie. Przykładowo dyirekcja ZP w Poznaniu dawała możliwość korzystania z siłowni tylko wychowankom, którzy osiągnęli dobre wyniki w nauce i nie palili papierosów. Z podobnego założenia wychodziła dyirekcja ZP w Grodzisku Wielkopolskim, która traktowała korzystanie z siłowni jako formę nagrody.

Na terenie zakładów znajdowały się także obiekty małej architektury służące do urządzania ognisk i grilli. Z takimi rozwiązaniami zespół monitorujący spotkał się choćby w ZP w Grodzisku Wielkopolskim, ZPiSdN w Głogowie oraz ZPiSdN w Warszawie-Falenicy.

Zgodnie z Regulami Hawańskimi nieletni mają prawo do spędzania codziennie odpowiedniej ilości wolnego czasu na świeżym powietrzu, o ile pozwala na to pogoda (Zalecenie 47). Inny z aktów prawnych, o charakterze soft law, wskazuje zaś na konieczność zapewnienia wychowankom minimum jednej godziny dziennie na świeżym powietrzu (zalecenie 81 Europejskich Regul).

Z rozmów z nieletnimi wynikało, iż forma spędzania przez nich wolnego czasu zależała od jednostki resocjalizacyjnej, w której przebywali. W ZPiSdN w Konstancynie Łódzkiej nieletni wskazywali, iż czas wolny spędzają przede wszystkim w świetlicy. Z zajęć na świeżym powietrzu mogli korzystać jedynie 2–3 razy w tygodniu. Skarżyli się przy tym, iż mimo letniej pory i wakacji nie umożliwia im się częstsze wyjścia na świeże powietrze.

W trakcie rozmów z przedstawicielami HFPC wychowankowie ZP Szubin zwracali uwagę na zbyt małą ilość czasu wolnego do własnej dyspozycji. W ich ocenie zajęcia zorganizowane w grupie I (przeznaczonej dla wychowanków o najgorszym zachowaniu) wypełniają im cały dzień, zostawiając 20–30 minut do własnej dyspozycji. Dodatkowo skarżyli się, że w trakcie przerw między zajęciami muszą przebywać w świetlicy (sypialnie są w tym czasie zamknięte). Jak sugerowali, w innych grupach w trakcie przerwy wychowankowie mogą przebywać we własnych sypialniach.

Należy w tym miejscu wspomnieć, że przywoływane powyżej jedno z założeń Organizacji Narodów Zjednoczonych ujętych w Regułach Hawańskich stanowi, iż „każdy nieletni powinien mieć prawo do codziennego spędzania wolnego czasu. Okres ten może być przeznaczony, jeżeli nieletni sobie tego życzy, na zajęcia związane ze sztuką i rzemiosłem”.

Opieka medyczna

W wizytowanych placówkach regułą było poddawanie nowo przybyłych nieletnich badaniu lekarskiemu. Odbywało się ono najczęściej w dniu przybycia wychowanka do placówki, niekiedy do badania dochodziło na drugi dzień. Wyjątek stanowiło ZPiSdN w Koronowie, w którym nowo przybyłe nieletnie poddawane były badaniu przez pielęgniarkę, która sprawdzała czystość ich ciała. Wychowanki mogły skorzystać z konsultacji lekarskiej dopiero w czwartek, a więc w dniu, w którym w placówce przyjmował lekarz.

W tym miejscu należy zauważyć, iż zgodnie z zaleceniem 62.5 Reguł Europejskich „nieletni po przyjęciu do jednostki powinien zostać poddany, tak szybko jak to możliwe, badaniu medycznemu”.

W każdej z wizytowanych jednostek znajdował się gabinet lekarski, a także izba chorych. W niektórych funkcjonował także gabinet stomatologiczny. We wszystkich jednostkach wyposażenie pomieszczeń medycznych wyglądało na czyste i zadbane.

W odwiedzonych placówkach nieletni mieli stały dostęp do podstawowej opieki medycznej. W skład stałego personelu medycznego wchodziły zwykle lekarz oraz dwie pielęgniarki. W niektórych placówkach zatrudniano także lekarzy specjalistów. Przykładowo w ZP w Grodzisku Wielkopolskim zatrudnieni byli psychiatra oraz stomatolog, a w ZPiSdN w Koronowie ginekolog.

Zakres dostępu do lekarzy specjalistów różni się w zależności od placówki. Niektórzy z dyrektorów wskazywali, iż wykupują świadczenia medyczne w prywatnych przychodniach. Inni wskazywali, iż starają się korzystać jedynie z publicznej służby zdrowia. W przypadku kolejek starają się za pośrednictwem swojego personelu medycznego zapewnić szybszy dostęp do lekarza specjalisty. ZP w Poznaniu współpracował z miejscową Akademią Medyczną w celu zapewnienia wychowankom odpowiednich świadczeń.

W większości placówek zdarzyli się wychowankowie, którzy cierpieli na świerzb. Zdarzały się także pojedyncze przypadki wychowanków chorych na choroby weneryczne oraz żółtaczkę. Co do zasady w ostatnich latach nie było przypadków nieletnich chorych na HIV. Taka sytuacja zdarzyła się jedynie w ZPiSdN w Głogowie. W jego wykryciu pomogły dobrowolne i ano-

nimowe testy, które wychowankowie mogli sobie wykonać dzięki akcji zakładu.

W wizytowanych placówkach nieletni chętnie korzystali ze świadczeń medycznych. W opinii pielęgniarki z Zakładu Poprawczego w Głogowie dziennie udzielała ona około 30 porad medycznych. Nieletni chętnie korzystali także z pomocy medycznych w Zakładzie Poprawczym w Poznaniu. W 2012 r. udzielono w nim 4600 świadczeń.

W wypadkach nagłych zachorowań dyrekcja wizytowanych jednostek przede wszystkim polegała na opinii personelu medycznego. Jeżeli uznał on, iż zachodzi konieczność hospitalizacji wychowanka, wieziono go do szpitala lub wzywano pogotowie ratunkowe.

Leki były wydawane przede wszystkim przez personel medyczny. Bywało jednak, że w porze nocnej powinność ta spada na wychowawców lub strażników. W takim wypadku leki były jednak przygotowywane przez personel medyczny.

Summa summarum z rozmów z wychowankami wyłania się pozytywny obraz sprawowanej opieki medycznej. Uważają oni, że jest dla nich stale dostępna. Niektórzy skarżyli się jednak na zbyt częste zbywanie ich potrzeb i leczenie ich jedynie środkami przeciwbólowymi.

W wizytowanych placówkach w ostatnich latach był tylko jeden przypadek śmierci wychowanka. Nastąpiła ona w związku z samobójstwem wychowanka przebywającego w izbie przejściowej.

Kontakty ze środowiskiem zewnętrznym

Zgodnie z Regulami Hawańskimi „każdemu nieletniemu zapewnia się prawo do regularnych i częstych odwiedzin (...) w warunkach, które gwarantują prywatność” (Zalecenie 60).

We wszystkich objętych monitoringiem placówkach odwiedziny odbywały się zwykle w sobotę lub w niedzielę o wyznaczonych porach. Dyrektorzy jednostek zgodnie deklarowali jednak, że rodzice mogą odwiedzać swoje dzieci także w inne dni tygodnia, zwłaszcza jeżeli przyjeżdżają z daleka. Niektórzy z dyrektorów preferowali w takich wypadkach telefoniczne zaanonsowanie wizyty i odbycie jej poza godzinami poświęconymi na naukę i warsztaty.

Znaczącym utrudnieniem w odwiedzinach rodziny był brak rejonizacji placówek. We wszystkich wizytowanych miejscach zdarzali się wychowankowie pochodzący z całej Polski. W niektórych jednostkach, jak np. ZPiSdN w Konstantynowie Łódzkim czy ZPiSdN w Głogowie nieletni pochodzili przeważnie z terenu, na którym znajdowała się jednostka. Z kolei w placówkach dziewczęcych,

a także ZP Grodzisk oraz ZP Poznań zdecydowana większość wychowanków była spoza województwa. Dyrektor tej ostatniej placówki wskazał przy tym, iż taka praktyka z punktu widzenia resocjalizacyjnego ma pozytywny wpływ na wychowanków. Pozwala odseparować ich od środowiska, w którym dopuścili się czynu zabronionego.

Często spotykaną praktyką była konieczność uzyskania zgody dyrektora placówki na widzenie z osobami spoza rodziny, a więc odwrócenie zasady przyjętej w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, zgodnie z którą dyrekcja ma prawo ograniczyć lub zakazać nieletniemu kontaktów z określonymi osobami ze względu m.in. na ich negatywny wpływ na wychowanka. Władze jednostek argumentowały taki stan rzeczy koniecznością odseparowania nieletnich od osób, które mogą mieć na nich zły wpływ. Dodatkowo w większości zakładów poprawczych odwiedziny osób trzecich były uzależnione od dobrego sprawowania wychowanka (tak było np. w ZP w Szubinie). Jak słusznie zauważa Krajowy Mechanizm Prewencji w swoim raporcie za 2013 r., taka praktyka nie znajduje odzwierciedlenia w obowiązującym stanie prawnym³⁷.

W ZPiSdN w Świdnicy funkcjonował pokój gościnny, w którym rodzic mógł przenocować po podróży. Podobna możliwość istniała dla osób odwiedzających nieletnich w ZP w Poznaniu oraz ZPiSdN w Warszawie-Falenicy.

Widzenia odbywały się najczęściej w zakładowych stołówkach bez obecności personelu placówki. Wyjątek stanowił ZPiSdN w Koronowie, w którym widzenia każdorazowo odbywały się na monitorowanej stołówce w obecności przedstawiciela kadry placówki.

Jak już pisano w niniejszym materiale, zgodnie z Regulami Hawańskimi „każdemu nieletniemu zapewnia się prawo do regularnych i częstych odwiedzin (...) w warunkach, które gwarantują prywatność” (Zalecenie 60). Dlatego też dyrekcja ww. placówki powinna rozważyć, czy rzeczywiście istnieje konieczność odbywania widzeń w obecności pracownika jednostki.

Warto przy tym wspomnieć, iż w innych zakładach poprawczych widzenia odbywały się zwykle w pomieszczeniach objętych systemem monitoringu wizyjnego.

Na uwagę zasługuje rozwiązanie przyjęte w ZP w Grodzisku Wielkopolskim. W jednostce tej spotkania z odwiedzającymi odbywały się w specjalnie przygotowanym pomieszczeniu. Osoba odwiedzająca miała dostęp do kuchni, w której mogła zrobić sobie herbatę lub kawę. Podobnym pomieszczeniem dysponowało również SdN w Warszawie-Okęciu.

³⁷ Raport Rzecznika Praw Obywatelskich z działalności Krajowego Mechanizmu Prewencji w roku 2013, Warszawa 2014, str. 79.

W każdej z wizytowanych placówek nieletni mieli możliwość korzystania z telefonów. Jej zakres różnił się jednak w zależności od jednostki. Przykładowo w ZPiSdN w Koronowie obowiązywał system stopni z zachowania. Zgodnie z informacjami przekazanymi przez wychowanki kontakty z rodziną możliwe były dopiero od 1 stopnia zachowania, ze znajomymi zaś od stopnia 3. Nieletni, którzy posiadali zerowy stopień zachowania, nie mieli prawa do korzystania z telefonu.

Tymczasem zgodnie z art. 66 § 4 u.p.n. dyrektor zakładu lub schroniska może ograniczyć lub zakazać kontakty nieletniego z osobami spoza zakładu, schroniska dla nieletnich wyłącznie w przypadku, gdy kontakt stwarzałby zagrożenie dla porządku prawnego, bezpieczeństwa zakładu, schroniska bądź wpłynąć niekorzystnie na przebieg toczącego się postępowania karnego lub proces resocjalizacji nieletniego. W obowiązujących przepisach brak zatem kompetencji do apriorycznego ograniczania kontaktów nieletniego z rodziną oraz osobami trzecimi. Brak także podstaw do różnicowania statusu rodziny i osób trzecich.

W wizytowanych jednostkach telefon na ogół znajdował się w pomieszczeniach grupy wychowawczej. Bywało także tak, iż w placówce zamontowany był samoinkasujący aparat telefoniczny (w niektórych jednostkach dyrektorzy wskazywali, że przedsiębiorstwa telekomunikacyjne nie chcą montować takich urządzeń). Rozmowa telefoniczna na koszt zakładu poprawczego lub schroniska była zaś jedną z popularniejszych form nagradzania.

Spośród wizytowanych instytucji jedynie ZP w Poznaniu oraz ZP w Szubinie pozwalały wychowankom na posiadanie telefonu komórkowego. W zakładach tych telefon musiał być jednak w porze nocnej zdawany do depozytu .

Wychowankowie placówek w Świdnicy, Głogowie oraz Koronowie w trakcie rozmów z przedstawicielami HFPC uskarżali się na to, iż część ich rozmów była kontrolowana przez wychowawców, niekiedy za pomocą drugiego telefonu lub trybu głośnomówiącego. Do takiej praktyki przyznała się także część dyrektorów odwiedzonych instytucji. Tymczasem art. 49 Konstytucji RP zapewnia wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się. Ich ograniczenie mogą nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nie przyznaje takiej kompetencji wizytowanym placówkom.

Odwiedzone instytucje przykładały dużą wagę do poprawy kontaktów pomiędzy rodzicami oraz nieletnimi, a także do zainteresowania rodziców sytuacją ich dzieci. Jednakże jak wskazują dyrektorzy placówek, jedynie połowa rodziców przejawia zaciekanie losem swoich dzieci.

ZPiSdN w Warszawie-Falenicy dwa razy w roku organizował trzydniowe zajęcia terapeutyczne dla rodziców osadzonych dziewcząt. W ich ramach rodzice

przechodzili m.in. warsztaty z komunikacji interpersonalnej oraz rozwiązywania sytuacji konfliktowych. W innych placówkach rodzice zapraszani byli na wywiadówki, dni otwarte, akademie oraz uroczyste zakończenia roku szkolnego.

Ciekawą praktykę w tym zakresie wykształciło SdN w Warszawie. W dniu przyjęcia wychowanka do placówki jej personel kontaktował się z rodzicami telefonicznie, a także wysyłał do nich pismo celem poinformowania m.in. o najważniejszych sprawach dotyczących pobytu nieletniego w placówce, możliwości kontaktu z nieletnim czy przesyłania korespondencji.

Wychowankowie często byli także wspomagani w trakcie przepustek i urlopowania z zakładów poprawczych. Zakłady pomagały im przy zakupie biletów komunikacyjnego, a niekiedy także wypłacały kieszonkowe na czas urlopowania.

Nieletni opuszczający ZP w Poznaniu po raz pierwszy muszą zostać odebrani przez rodziców.

W żadnej z wizytowanych placówek przedstawiciele HFPC nie spotkali się z praktyką cenzurowania korespondencji nieletnich. Zdarzało się jednak tak, iż personel placówki kontrolował listy (w razie potrzeby) oraz paczki przychodzące do nieletnich. W takich wypadkach sprawdzano przede wszystkim, czy nie stanowią one próby przemytu na teren zakładu substancji zakazanych.

Kontakty z obrońcą

Większość monitorowanych placówek nie posiadała wydzielonego pomieszczenia do kontaktu z obrońcą. Spotkania tego typu odbywają się przede wszystkim w świetlicach, stołówkach, pokojach wychowawców, a nawet pokoju dyrektora.

Zdaniem dyrektor SdN w Warszawie zdecydowana większość z wychowanków reprezentowana była przez obrońców z urzędu. W ocenie dyrektora ZPiSdN w Konstancynie Łódzkim bardzo rzadko obrońcy odwiedzali wychowanków jego placówki, świadczona przez nich pomoc miała najczęściej iluzoryczny charakter.

Podobnego zdania byli pytani na tę okoliczność wychowankowie. Ich zdaniem udział obrońcy w ich postępowaniu sprowadzał się do wnioskowania o zastosowanie wobec nieletniego młodzieżowego ośrodka wychowawczego zamiast zakładu poprawczego. Obrońcy często także zniechęcali ich do apelowania od wyroku sądu I instancji, tłumacząc, iż jedynie przedłuży to sprawę i odwlecze umieszczenie w zakładzie poprawczym. Część nieletnich wskazuje jednak, iż udział obrońcy w rozprawie zapewniał im poczucie bezpieczeństwa.

Dostęp do posług religijnych

We wszystkich wizytowanych placówkach nieletni mieli dostęp do posług księdza Kościoła Katolickiego. W zdecydowanej części przypadków na terenie zakładu znajdowała się kaplica, w której odprawiane były msze. Bywało także, że w niektórych placówkach funkcjonowały koła religijne, regularnie odbywały się uroczystości religijne w rodzaju jasełek, czy drogi krzyżowej.

Zespół monitorujący nie odnotował przypadków zmuszania nieletnich do uczestniczenia w nabożeństwach, nie spotkał się także z przypadkami karania za niebranie udziału w praktykach religijnych. Zdarzały się jednak placówki, w których bardzo mocno propagowano wartości i zwyczaje religijne, co mogło przekładać się na ocenę wychowanka ze sprawowania. W takich zakładach najczęściej odsetek nieletnich uczestniczących w mszach świętych sięgał 100 procent.

W monitorowanych placówkach jedynie kilkakrotnie w ostatnich latach zdarzali się wychowankowie o wyznaniu innym niż rzymskokatolickie. Dyrekcja placówek deklarowała, że gdyby do ich ośrodka trafił wychowanek wyznający inną religię, dołożyłaby wszelkich starań, aby zapewnić mu dostęp do posług religijnych. Twierdziły także, iż w razie potrzeby uwzględniłyby prośbę rodzica co do nieuczestniczenia dziecka w lekcjach religii.

Wszyscy nieletni mieli dostęp do lekcji religii. Niekiedy odbywały się one w ramach zajęć szkolnych, innym razem w ramach zajęć wychowawczych prowadzonych po szkole lub warsztatach.

Bezpieczeństwo

Monitorowane placówki na ogół otoczone były wysokim murem zwieńczonym zasiekami z drutu kolczastego (tzw. concertiną). Wyjątek stanowił ZP w Głogowie, który w znacznej części otoczony był trzymetrowym żywoplotem. Wszystkie placówki w oknach miały umieszczone kraty. Okna ZP w Grodzisku Wielkopolskim dodatkowo wyposażone były w siatki. W ocenie dyrekcji miało to zapobiec kontaktom wychowanków z uczennicami pobliskiej szkoły.

We wszystkich jednostkach zatrudnieni byli ochraniarze. Ich liczba zależna była od wielkości oraz charakteru placówki. W niektórych wyraźnie odcinali się od pozostałych pracowników, nosząc ubiór z logo i nazwą placówki. W innych rozróżnienie pracowników ochrony od innych członków personelu nie było możliwe.

Dyrektor ZP Poznań przyznał, iż obecnie brakuje mu środków na należyte obsadzenie etatów związanych z zabezpieczeniem placówki. W jego ocenie funkcjonująca obsada w porze nocnej może okazać się niewystarczająca w przypadku zajścia zdarzenia nadzwyczajnego.

Do standardowego wyposażenia ochroniarzy należały pagery, systemy przywoławcze oraz krótkofalówki. Niektóre z urządzeń wyposażone były w systemy informujące o braku ruchu pracownika. W żadnej z wizytowanych placówek nie odnotowano, aby ochroniarze byli wyposażeni w środki przymusu bezpośredniego.

Wśród innych stosowanych środków bezpieczeństwa przedstawiciele HFPC zaobserwowali zamykanie pomieszczeni sypialnych oraz klas lekcyjnych w czasie przebywania w nich wychowanków. Obydwa zachowania miały miejsce w ZP w Grodzisku Wielkopolskim i zdaniem dyrekcji były podyktowane charakterem placówki.

W monitorowanych placówkach rzadko dochodziło do uciezek. Przykładowo w ZPiSdN w Falenicy ostatnia ucieczka miała miejsce w 2012 r. Z kolei w ocenie dyrekcji ZPiSdN w Konstancynie Łódzkim do ucieczki z tamtejszej placówki dochodziło średnio co 12–18 miesięcy.

Częstszym problemem było niepowracanie wychowanków z okresu urlopu lub przepustki w wymaganym terminie. Przykładowo w 2012 r. w ramach ZPiSdN w Warszawie-Falenicy zdarzyły się trzy takie przypadki. Niemal w każdej z wizytowanych placówek w chwili monitoringu co najmniej jeden z wychowanków nie powrócił z przepustki lub urlopu. Taki stan rzeczy ocenić należy jednakże jako typowe ryzyko wiążące się z pracą resocjalizacyjną.

W części kontrolowanych placówek nieletni przy powrocie do placówki z urlopu lub przepustki byli kontrolowani na obecność narkotyków i alkoholu. Dyrektor ZP w Grodzisku Wielkopolskim przyznał, że w takim wypadku jego podopieczni są także poddawani kontroli odzieży oraz bagażu. Z kolei w ZP w Białymstoku wychowankowie są wybiórczo sprawdzani na obecność narkotyków w porze nocnej. W takich wypadkach wychowawca budzi wybranych wychowanków pomiędzy 2 a 4 w nocy i świeci im latarkom w oczy sprawdzając reakcję ich źrenic na światło.

W niektórych jednostkach stosowano procedurę kontroli odzieży oraz zawartości szaf wychowanków.

W większości z monitorowanych jednostek osoby wchodzące na teren zakładu lub schroniska nie były poddawane kontroli odzieży pod kątem wnoszenia na teren jednostki substancji lub przedmiotów zakazanych. Dyrektorzy tłumaczą to brakiem ustawowej kompetencji do kontroli wchodzących³⁸. Samo sprawdzanie wchodzących sprowadza się jedynie do obowiązku okazania dokumentu tożsamości, niekiedy do okazania zawartości bagażu. Jedynie dyrek-

³⁸ Kwestia ta została uwzględniona w założeniach projektu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 18 października 2013 r. Projekt ten można znaleźć w tym miejscu: <http://legislacja.rcl.gov.pl/docs//1/184064/184070/184071/dokument89206.pdf> (strona dostępna w dniu 5 września 2014 r.).

tor ZPiSdN w Konstancynie Łódzkim przyznał, iż w jego placówce osoby są obowiązane do poddania się kontroli wykrywaczem metalu. W części placówek odwiedzających są także zobowiązani do zdeponowania przy wejściu telefonów komórkowych.

Część dyrektorów, z którymi rozmawiali przedstawiciele HFPC, wskazywała, że w placówkach izolacyjnych zawsze istnieje ryzyko wystąpienia podziału na silniejszych i słabszych wychowanków. Byli przy tym dalecy od określenia tego jako przejaw tzw. drugiego życia. Spośród monitorowanych zakładów jedynie w jednym wychowankowie przyznali się, iż w placówce dochodzi do jego przejawów: silniejsi wychowankowie wymuszają na słabszych oddawanie ubrań oraz słodyczy.

Monitoring

We wszystkich wizytowanych jednostkach funkcjonowały systemy monitoringu wizyjnego. Zakres ich działania różnił się jednak w zależności od placówki. W większości placówek systemem CCTV objęte były ciągi komunikacyjne, stołówki, świetlice, pokoje nauki, izby przejściowe, izby chorych oraz boiska. W ZP w Szubinie monitoringiem wizyjnym były zaś objęte pomieszczenia grupy I, w której nieletni byli umieszczani ze względu na złe zachowanie.

Co do zasady zakresem oddziaływania monitoringu nie były objęte łaźnie oraz toalety. Jednakże w ZP w Świdnicy działająca w izbie przejściowej kamera monitoringu obejmowała swym zasięgiem fragment toalety. Z podobną sytuacją zespół monitorujący zetknął się w ZP w Białymstoku. W placówce tej kamera monitoringu umiejscowiona na korytarzu przed izbą przejściową obejmowała swym zasięgiem znaczny fragment przeszklonych drzwi toalety. W ocenie zespołu monitorującego uniemożliwiało to nieletniemu zachowanie prywatności.

W dwóch spośród wizytowanych zakładów (ZP Poznań oraz ZP Grodzisk) kwestia monitoringu w pomieszczeniach sypialnych została rozwiązana poprzez umieszczenie w nich czujek sygnalizujących ruch w godzinach nocnych. Zdaniem dyrekcji tych placówek powyższe rozwiązanie, gwarantując bezpieczeństwo nieletnich, nie stanowi jednocześnie formy narażenia ich prywatności.

Okres przechowywania nagrań z monitoringu w wizytowanych jednostkach wahał się od 14 do 30 dni. W niemal żadnej z wizytowanych jednostek nie odpowiadał on wymogom określonym w § 105⁵ ust. 1 zd. 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie zakładów poprawczych oraz schronisk dla nieletnich, zgodnie z którymi czas przechowywania nagrań powinien być równy okresowi, w którym nieletni przebywa w placówce resocjalizacyjnej.

We wszystkich wizytowanych jednostkach obraz z systemów monitoringu wizyjnego dostępny był w pomieszczeniu strażników. W ZP w Poznaniu dostęp do bieżącego podglądu miał również dyrektor placówki. Z kolei w głogowskim zakładzie poprawczym pielęgniarka przebywająca w ambulatorium miała dostęp do nagrań z izb chorych oraz izby izolacyjnej.

Jakość systemów monitoringu różniła się w zależności od placówki. W większości można było ją określić jako dobrą.

Środki przymusu bezpośredniego

W części wizytowanych placówek dyrekcja w rozmowie nie była w stanie przypomnieć sobie, kiedy ostatni raz stosowany był środek przymusu bezpośredniego.

W ZP w Poznaniu ostatni przypadek użycia środków przymusu bezpośredniego miał miejsce w lutym 2012 r. Zastosowano wtedy pas obezwładniający. W ewidencji stosowania środków przymusu nie była jednak wymieniona przyczyna takiego postępowania. Wcześniejsze przypadki datowane są na 2009 r. Wtedy to wobec wychowanków użyto siły fizycznej czterokrotnie.

W SdN w Warszawie-Okęciu środki przymusu bezpośredniego stosowane były ostatni raz w lutym oraz sierpniu 2013 r. W obydwu wypadkach polegały na umieszczeniu nieletnich w izbie izolacyjnej i miały związek ze stosowaniem przez nieletnich przemocy.

W dwóch spośród wizytowanych placówek ściany izby izolacyjnej były wyłożone miękkim materiałem, a na podłodze znajdował się materac. Ta niewątpliwie dobra praktyka pozostaje jednak w sprzeczności z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 czerwca 2013 r. w sprawie celi zabezpieczającej i izby izolacyjnej. Zgodnie z § 6 tego aktu prawnego izba izolacyjna powinna być wyposażona w trwale przymocowane do podłogi: stół, krzesło oraz łóżko.

Środki dyscyplinarne

Dyrektorzy wizytowanych jednostek wskazywali, iż sięgają po środki dyscyplinujące jedynie w ostateczności. Zaprezentowane statystyki pokazują, iż w odwiedzonych zakładach i schroniskach udziela się więcej nagród niż środków dyscyplinarnych.

Wśród najczęściej stosowanych środków dyscyplinarnych dyrektorzy wymieniali naganę, upomnienie oraz zakaz przepustek.

Z rozmów z wychowankami wynika, iż w SdN w Warszawie-Okęciu wobec nich środki dyscyplinarne dotyczyły m.in. obowiązku noszenia odzieży zapewnionej przez schronisko, sprzętania poza dyżurem, a także ograniczenie widzeń

do osób jedynie z kręgu najbliższej rodziny. Z kolei w ZPiSdN w Koronowie wychowanki, które nie zachowywały się poprawnie, miały obowiązek chodzenia w czerwonych kraciastych koszulach. Podobną praktykę zaobserwowano w ZP w Białymstoku: w jednostce tej wychowankowie sprawiający trudności wychowawcze, którzy przebywali w grupie I, byli zobligowani do noszenia jasnoczerwonych dresów.

W tym miejscu należy zaznaczyć, iż w art. 95c ustawy o postępowaniach w sprawach nieletnich znajduje się zamknięty katalog środków dyscyplinarnych. Żaden z wymienionych powyżej środków nie jest wymieniony w tym katalogu.

Wśród stosowanych nagród najczęściej pojawiała się pochwała, w tym taka, o której informowani byli rodzice lub sąd rodzinny. Wychowankowie byli nagradzani także możliwością przygotowania w trakcie warsztatów przedmiotów na własny użytek, zgodą na uczestniczenie w zajęciach poza zakładem, przedłużeniem przepustki oraz możliwością wykonania telefonu na koszt zakładu. W ZP w Koronowie funkcjonowała natomiast praktyka podwyższania kieszonkowego w zamian za dobre zachowanie.

Stosowanie izby przejściowej

W każdej z wizytowanych placówek znajdowała się minimum jedna izba przejściowa nieodbiegająca wyposażeniem od standardowych pomieszczeń mieszkalnych. W ZPiSdN w Warszawie-Falenicy na ścianach izby znajdowały się tablice, po których nieletnie mogły swobodnie pisać. Zdaniem dyrekcji jednostki takie rozwiązanie było dobrym środkiem zaradczym przed niszczeniem ścian izby.

W niektórych jednostkach na wyposażeniu izby znajdował się także telewizor. Taka sytuacja miała miejsce choćby w przypadku w ZPiSdN w Głogowie. W placówce tej nieletni skarżyli się jednak, iż do izb z telewizorem trafiają jedynie ci z nich, którzy są nowo przyjęci do placówki. Pozostali wychowankowie umieszczeni w izbie z przyczyn związanych z bezpieczeństwem są przetrzymywani w tzw. kabarynie – pomieszczeniu, które zespołowi wizytującemu zostało przedstawione jako izba izolacyjna. Jego wyposażenie znacząco odbiegało od wyposażenia pozostałych izb przejściowych. Zamiast łóżka na podłodze leżał materac, nie było także telewizora.

W niektórych z izb przejściowych, jak np. w ZPiSdN w Falenicy oraz ZPiSdN w Głogowie na wyposażeniu znajdowała się łazienka. W innych jednostkach nieletni był na ogół zmuszony sygnalizować ochrone chęć korzystania z urządzeń sanitarnych. W Schronisku dla Nieletnich w Warszawie-Okęciu procedura tego typu odbywała się za pomocą pukania lub sygnalizowania przez system monitoringu wizyjnego.

Częstotliwość umieszczania wychowanków w izbie przejściowej różniła się w zależności od placówki. Spośród wizytowanych jednostek izby przejściowe najchętniej były wykorzystywane przez personel ZPiSdN w Konstancynie Łódzkim. W 2013 r., od stycznia do 23 sierpnia 2013 r. umieszczono w nich łącznie 83 wychowanków. W jednostce tej na częstotliwość umieszczania w izbie skarżyli się także sami wychowankowie. Znalazło to potwierdzenie również w trakcie oglądu izb przejściowych przez przedstawicieli HFPC.

Z drugiej strony postawić należy SdN w Warszawie-Okęciu, w którym zespół monitorujący nie odnotował przypadków umieszczania nieletnich w izbie przejściowej w celu utrzymania bezpieczeństwa i porządku w schronisku, a także zapobiegania agresji lub dezorganizacji życia w zakładzie.

Analiza rejestrów stosowania izby przejściowej w poszczególnych placówkach uwydatniła natomiast, iż nie we wszystkich są one prowadzone z taką samą dokładnością. W ZPiSdN w Konstancynie Łódzkim oraz ZPiSdN w Świdnicy powody umieszczenia nieletniego w izbie przejściowej opisane były bardzo ogólnie, najczęściej odwołując się do przesłanek ujętych w § 44 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich. Taki stan rzeczy uniemożliwiał przeprowadzenie kontroli legalności stosowania izby przejściowej.

W ZP w Szubinie w ewidencji stosowania izby przejściowej brakowało odręcznego podpisu dyrektora. Pod stosownymi dokumentami widniał jedynie drukowany podpis. Uniemożliwiała to sprawdzenie, czy decyzja o umieszczeniu nieletniego w izbie została podjęta w prawidłowy sposób.

Okres, na jaki umieszczano nieletnich w izbie przejściowej, różnił się w zależności od placówki. W niektórych, niezależnie od przyczyny umieszczenia, okres przebywania nieletniego w izbie przejściowej był bardzo długi, zbliżony do 14 dni. W innych, jak np. w SdN w Warszawie-Okęciu wynosił zwykle 5–6 dni. W żadnej z placówek nie odnotowano przypadku umieszczenia nieletniego w izbie przejściowej na okres dłuższy niż 14 dni.

W tym miejscu na uwagę zasługuje grupa adaptacyjna, która funkcjonowała w ramach Schroniska dla Nieletnich w Warszawie-Okęciu do 1 września 2013 r. i stanowiła formę częściowej alternatywy dla instytucji izby przejściowej lub jej długiego wykorzystania. Grupa ta została zlikwidowana decyzją Ministerstwa Sprawiedliwości z uwagi na ograniczenia finansowe. W skład grupy wchodziło sześć miejsc. Przebywali w niej, nie dłużej niż miesiąc, wychowankowie nowo przybyli do jednostki. Sama grupa stanowiła zaś formę wprowadzenia wychowanka w realia schroniska dla nieletnich.

Często spotykaną praktyką była konieczność przebrania się nieletnich umieszczonych w izbie przejściowej w ubrania zakładowe. W zdecydowa-

nej większości przypadków nie miały one charakteru stygmatyzującego. Wyjątek stanowiły dresy wydzielane wychowankom ZPiSdN w Konstancynie Łódzkim a także ZP w Białymstoku. Ich czerwony (w przypadku ZP Konstancynów) i żółty (ZP Białystok), jaskrawy kolor budził uzasadnione skojarzenia ze spotykanymi w jednostkach penitencjarnych oddziałami dla osadzonych stwarzających szczególne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego.

W tym miejscu należy przypomnieć, iż z takim rozwiązaniem zetknęli się także przedstawiciele Krajowego Mechanizmu Prewencji. Na ich prośbę opinię o tego rodzaju strojach wyraził prof. M. Konopczyński, ekspert z dziedziny pedagogiki resocjalizacyjnej. W jego ocenie *czynnik ten ma charakter stygmatyzujący, a tym samym antyresocjalizacyjny*³⁹.

Nadto przedstawiciele HPFC dostrzegli, iż w regulaminie pobytu w izbie przejściowej ZP w Grodzisku Wielkopolskim znajdował się zapis, że nieletni są zobowiązani każdorazowo przy otwarciu drzwi izby składać meldunek personelowi placówki⁴⁰. Wydaje się, iż taki zapis regulaminu nie koresponduje z wychowawczym charakterem jednostki. Na podobnym stanowisku stoi również Krajowy Mechanizm Prewencji, który uważa, iż wypacza on sposób komunikowania się, a także stanowi podkreślenie dominacji pracownika nad wychowankiem⁴¹.

Skargi i wnioski

Prawo do składania skarg jest jednym z najistotniejszych uprawnień osób pozbawionych wolności. Reguły Hawańskie stanowią, że *nieletni powinni być przy przyjęciu zapoznani z adresami instytucji upoważnionymi do rozpoznawania skarg*⁴².

Z danych Ministerstwa Sprawiedliwości wynika, iż w 2013 r. do tego podmiotu wpłynęło 12 skarg na działanie zakładów poprawczych oraz schronisk dla nieletnich. Pochodziły one od nieletnich, ich rodziców, opiekunów, a także personelu wspomnianych jednostek. W tym samym roku rozpoznano piętnaście skarg, z których jedynie pięć uznano za zasadne. Dziewięć rozpatrzono negatywnie, a jedną załatwiono w inny sposób.

Niemal żaden z dyrektorów wizytowanych instytucji nie przypomina sobie, aby w ostatnich latach wpłynęła do niego jakaś skarga. Za wyjątek od tej zasady należało uznać dwie placówki. Pierwszą z nich był ZPiSdN w Świdnicy, w którym w 2009 r. jeden z wychowanków złożył anonimową skargę na to, iż był obiektem przemocy ze strony wychowawcy. Podane przez niego informa-

³⁹ Raport..., str. 90.

⁴⁰ Zgodnie z informacją uzyskaną od dyrektora wspomnianej placówki zapis ten został już usunięty.

⁴¹ *Ibidem*, str. 87.

⁴² Reguła 24.

cje nie znalazły potwierdzenia, a postępowanie przygotowawcze toczące się w przedmiocie tego czynu zostało umorzono przez prokuraturę.

Z sytuacją złożenia skargi zespół monitorujący zetknął się także w ZP w Białymstoku. Wychowanek tej placówki zgłosił zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa przez wychowawcę placówki oraz jej dyrektora. Po przeprowadzeniu czynności wyjaśniających organy ścigania uznały, iż przedmiotowe zawiadomienie było niezasadne. Pomówiony wychowawca oraz dyrektor placówki zainicjowali zaś postępowanie cywilne przeciwko wychowankowi, który zawiadomił prokuraturę. Zakończyło się ono wydaniem wyroku przez Sąd Rejonowy w Białymstoku, w którym stwierdzono naruszenie dóbr osobistych pomówionych wychowawców oraz nakazano wychowankom sformułowanie przeprosin i przekazanie je organom nadzorczym względem tamtejszego zakładu, a także wpłatę 1000 zł na rzecz wybranej placówki wychowawczej.

Część nieletnich, z którymi rozmawiali przedstawiciele Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, wskazała, iż nie znają oni instytucji, do których mogliby sformułować skargę, ani sposobów ich wnoszenia. Taka sytuacja miała zwłaszcza miejsce w ZPiSdN w Konstancynie Łódzkim.

Nie we wszystkich z wizytowanych jednostek widniały adresy i telefony do instytucji, do których można byłoby się zwrócić z pisemną skargą. W ZPiSdN w Konstancynie Łódzkim na tablicach informacyjnych widniał tylko adres Rzecznika Praw Dziecka, zaś w ZP w Poznaniu informacje takie były dostępne jedynie w pobliżu gabinetów psychologów. Na znajdującej się tam tablicy znaleźć można było adresy do Rzecznika Praw Dziecka, Rzecznika Praw Obywatelskich, Sądu Okręgowego w Poznaniu, Sądu Rejonowego w Poznaniu oraz DWOiP w Ministerstwie Sprawiedliwości. Informacje na temat prawa do skargi były jednak zawarte w filmie, z którym są zapoznawani wszyscy nowo przybyli wychowankowie.

Jedynie w SdN w Warszawie-Okęciu nieletni dysponowali możliwością złożenia skargi anonimowej. Służąca do tego skrzynka znajdowała się w niemonitorowanej sali gier. Jak wskazywał dyrektor, jak do tej pory nie zdarzyło się jednak, aby któryś z wychowanków skorzystał z tej drogi wniesienia skargi. W pozostałych ośrodkach brakowało potrzebnych do tego instalacji.

Informacje o prawach i obowiązkach

Reguły Hawańskie wymagają, by przy przyjęciu do jednostki wszyscy wychowankowie otrzymali kopię zasad i pisemny opis swoich praw i obowiązków przygotowany w zrozumiałym dla nich języku. Dla tych nieletnich, którzy są

analfabetami, informacje powinny być przekazywane w sposób umożliwiający pełne zrozumienie.

Niemal wszyscy wychowankowie, z którymi rozmawiali przedstawiciele HFPC, wskazywali, iż byli zapoznani przy przyjęciu ich do jednostki z regulaminem placówki. Co więcej, w zdecydowanej większości w odwiedzanych placówkach znajdowały się informacje dotyczące praw i obowiązków wychowanków. Z obserwacji przedstawicieli HFPC wynika jednak, iż w niektórych placówkach takie informacje nie były dostępne we wszystkich grupach (ZP Grodzisk oraz ZP Białystok) lub były wyłożone jedynie w pokojach wychowawców, co w naturalny sposób mogło odstraszać nieletnich od zapoznawania się z nimi (ZPiSdN w Koronowie). Zdarzyło się również, iż wywieszane regulaminy były nieaktualne (ZP Głogów, ZP Szubin).

Na ogół informacja dotycząca praw i obowiązków przekazywana wychowankom nie była prezentowana w sposób przystępny i zrozumiały. Najczęściej ograniczała się do wywieszenia regulaminu schroniska albo zakładu. Często zdarzało się, iż język, w jakim zostały sformułowane jego zapisy, utrudniał nieletnim zapoznanie się z nim. Przykładem w tym względzie może być wywieszenie wyciągu z ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich w ZPiSdN w Konstantynowie Łódzkim lub umieszczenie wśród obowiązków wychowanka konieczności przestrzegania zasad współżycia społecznego (ZP Grodzisk).

Za dobrą praktykę należy uznać wysiłek ZP w Poznaniu, który przy pomocy wychowanków stworzył film prezentujący nowym podopiecznym zasady i zwyczaje panujące w tamtejszej jednostce, opisujący prawa oraz obowiązki wychowanków, a także dający wskazówki, jak złożyć skargę do właściwych instytucji. Z informacji odnotowanych przez przedstawicieli HFPC wynika, iż w tym samym kierunku ma zamiar podążać ZPiSdN w Głogowie.

Budżet placówki

W ocenie dyrektorów wizytowanych placówek środki budżetowe, którymi dysponują, wystarczają na bieżące funkcjonowanie zakładów i schronisk. W ich ocenie brakuje jednak niekiedy funduszy na zadania inwestycyjne.

Inne dostrzeżone problemy

Niemal wszyscy dyrektorowie wizytowanych placówek wskazali na problem braku systemu opieki następczej nad nieletnimi opuszczającymi mury zakładów poprawczych. Wskazali przy tym, iż w ich ocenie obecne rozwiązania prawne nie gwarantują takim wychowankom należytej pomocy. Ich zdaniem

pomoc świadczona z ramienia Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie ma charakter powierzchowny i niewystarczający. Co więcej, instytucje te, nie mając pełnej informacji o nieletnim, nie są w stanie w należyty sposób rozpoznać jego potrzeb i udzielić mu konkretnej pomocy.

W ocenie dyrektorów poważnym problemem jest brak koordynacji i wymiany informacji pomiędzy kilkoma ministerstwami zajmującymi się problematyką nieletnich pensjonariuszy młodzieżowych ośrodków wychowawczych oraz zakładów poprawczych. Dyrektorzy zwrócili także uwagę, iż istnieje znacząca dysproporcja pomiędzy środkami finansowymi, które przeznaczane są na opiekę nad nieletnimi w jednostkach resocjalizacyjnych, a tymi, które wydatkowane są na tzw. opiekę następczą.

Większość dyrektorów zadeklarowała przy tym, że chciałyby – jako zakład poprawczy – wykonywać wobec wychowanków dodatkowe, związane z procesem usamodzielniania, funkcje. W ich ocenie, podległe im jednostki dobrze uzupełniałyby obecne rozwiązania dotyczące opieki postpenitencjarnej. Przede wszystkim jako instytucje pracujące z nieletnimi przez kilka lat znakomicie znałyby ich realne potrzeby. Nieletni po wyjściu z zakładu poprawczego nie byłiby pozostawiani sami sobie, lecz nadal mieliby oparcie w znanym im środowisku.

W ocenie HFPC niewątpliwie brak systemu pieczy następczej prowadzi w istocie do marnotrawienia środków przeznaczanych na działania resocjalizacyjnej prowadzone w stosunku do nieletnich przez zakłady poprawcze oraz schroniska.

Ponadto dyrektorzy zwrócili uwagę na kilka innych problemów. W ich ocenie obecnie następuje znaczący upływ młodzieży trafiającej do zakładów poprawczych. Ma na to wpływ nie tylko niż demograficzny, lecz także polityka sądów, które starają się orzekać umieszczenie w zakładzie poprawczym w ostateczności. Rezultatem takiej praktyki są przypadki nieletnich, którzy mimo popełnienia bardzo poważnych czynów karalnych, trafiają do młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Rodzi to konsekwencje w postaci zwiększonej liczby ucieczek z takich ośrodków, dezorganizacji ich życia, a także skonkretyzowanych niebezpieczeństw, na które narażeni są inni nieletni przebywający w tych ośrodkach.

Osoby prowadzące zakłady i schroniska przeznaczone dla dziewcząt wskazały na brak profilowania tych jednostek. Zwrócili uwagę, iż obecnie w placówkach tych uczą się obok siebie nieletnie o zupełnie innych potrzebach i nawykach – te, których poziom rozwoju umysłowego jest w normie, jak i te, które wymagają szczególnej troski oraz opieki. W ocenie dyrektorów taki stan rzeczy znacząco utrudnia pracę z wychowankami.

Kolejny z zaobserwowanych problemów ma związek z likwidacją gospodarstw pomocniczych, które do niedawna funkcjonowały w placówkach dla nieletnich. W związku z ich likwidacją jednostki resocjalizacyjne utraciły możliwość funkcjonowania na rynku usług. Tym samym nieletni zostali pozbawieni możliwości zarobkowania, a same jednostki wpływów z tego tytułu.

Taki stan rzeczy ocenić należy negatywnie. Wydaje się, że możliwość pracy zarobkowej miałaby na nieletnich znaczący wpływ wychowawczy. Zachęcałaby ich do nauki oraz silniejszego przykładania się do zajęć. Wpływy z tego tytułu zwiększyłyby zaś budżet jednostki.

Obecne uregulowania zmuszają dyrektorów placówek do swoistego obchodzenia prawa. Przykładem może być sytuacja, z którą przedstawiciele HFPC spotkali się w jednej z jednostek. We wspomnianej placówce nieletni w ramach zajęć warsztatowych wykonali przedmiot z materiałów dostarczonych przez osobę trzecią. Zapłaciła ona zakładowi za to działanie. Zakład przelał wpływy z tego tytułu Ministerstwu Sprawiedliwości, które następnie zwróciło je zakładowi.

Dobłą praktyką w tym zakresie są rozwiązania przyjęte w ZP w Poznaniu, w którym funkcjonuje spółdzielnia socjalna „Herakles” świadcząca usługi remontowo-budowlane i porządkowe. Zatrudnieni w niej wychowankowie oprócz okazji do zarobku mają także możliwość nabycia niezbędnego doświadczenia.

Podsumowanie

Przeprowadzony monitoring uwidoczniał, że sposób działania placówki w znacznej mierze zależy od osoby dyrektora. W jej bieżącym funkcjonowaniu odbijają się wszystkie wady i zalety kierującego zakładem poprawczym lub schroniskiem. To z jego osobą w dużym stopniu powiązany jest w stopień przestrzegania praw nieletnich.

Rekomendacje

Stworzenie systemu wspierającego proces usamodzielniania się wychowanków zakładów poprawczych. Obecne uregulowania prawne wiążące losy byłych wychowanków zakładów poprawczych z Powiatowymi Centrami Pomocy Rodzinie są daleko niewystarczające. Głębokiego rozważenia wymaga to, czy część z zadań, jakie pełnią obecnie PCPR w stosunku do byłych wychowanków zakładów poprawczych, nie powinna być prowadzona przez same zakłady.	Problem usamodzielniania wychowanków z placówek dla nieletnich
Opracowanie systemu wymiany informacji o nieletnim pomiędzy placówkami wychowawczymi i poprawczymi, w których wychowanek przebywał. Obecne rozwiązania nie ułatwiają przepływu takich informacji. Niekiedy wymiana danych mogłaby się odbyć z korzyścią dla realizacji potrzeb nieletniego, a także jego bezpieczeństwa.	Brak systemu skutecznej informacji o nieletnich
Wprowadzenie na szerszą skalę specjalistycznych terapii (terapia uzależnień, seksuologiczna). Część wychowanków zakładów poprawczych skazana za przestępstwa popełnione na tle seksualnym lub w związku z uzależnieniem od alkoholu lub środków odurzających nie ma dostępu do stosownych terapii.	Szerszy dostęp do terapii
Wprowadzenie metod pozwalających na skuteczne i zrozumiałe informowanie nieletnich o przysługujących im prawach i obowiązkach.	Informacja o prawach i obowiązkach
Umożliwienie nieletnim składania skarg w sposób anonimowy.	Prawo do skargi anonimowej
Kształtowanie wśród nieletnich prawidłowych nawyków higienicznych poprzez zapewnienie im możliwości codziennej kąpieli, a także kąpieli po wysiłku sportowym lub pracy.	Zwiększenie dostępności do środków higieny osobistej
Zapewnienie nieletnim należytej prywatności podczas korzystania z toalet oraz w trakcie kąpieli.	Prawo do prywatności podczas korzystania z kąpieli oraz toalet
Zwiększenia ilości czasu, którzy wychowankowie spędzają na świeżym powietrzu.	Pobyt na świeżym powietrzu
Zaniechanie praktyki substytuowania środka przymusu bezpośredniego w postaci umieszczenia w izbie izolacyjnej za pomocą izby przejściowej. Ograniczenie do niezbędnego minimum przypadków korzystania z izby przejściowej. Skrócenie do minimum okresu pobytu nieletniego w izbie przejściowej.	Ograniczenie stosowania izby przejściowej
Wprowadzenie rozróżnienia na zakłady poprawcze resocjalizacyjne oraz resocjalizacyjno-rewalidacyjne.	Sprofilowanie zakładów poprawczych dla dziewcząt
Zaniechanie praktyki kontroli rozmów telefonicznych wychowanków.	Kontrola rozmów telefonicznych wychowanków

<p>Wprowadzenie narzędzi prawnych pozwalających na badanie nieletnich pod kątem zażywania przez nich środków odurzających i alkoholu, z uwzględnieniem konstytucyjnych zasad proporcjonalności.</p> <p>Zaniechanie praktyki kontroli wychowanków na obecność alkoholu i środków odurzających do czasu wprowadzenia odpowiednich narzędzi prawnych.</p>	<p>Badanie pod kątem spożycia alkoholu i środków odurzających</p>
<p>Poddanie nieletnich badaniu lekarskiemu niezwłocznie po przyjęciu do zakładu poprawczego lub schroniska dla nieletnich.</p>	<p>Badanie lekarskie przy przyjęciu</p>
<p>Zagwarantowanie nieletnim, bez względu na zachowanie, pełnego dostępu do kontaktów z rodziną (o ile kontakt ten nie będzie stwarzał zagrożenia dla porządku prawnego, bezpieczeństwa placówki, wpływał niebezpiecznie na przebieg toczącego się postępowania lub proces resocjalizacji nieletniego).</p>	<p>Kontakty z rodziną</p>
<p>Zagwarantowanie nieletnim odbywania widzeń z rodziną oraz osobami trzecimi w warunkach gwarantujących prywatność – bez obecności personelu placówki.</p>	<p>Prywatność widzeń</p>
<p>Zagwarantowanie nieletnim, bez względu na zachowanie, pełnego dostępu do kontaktów z osobami trzecimi.</p> <p>Nieróżnicowanie w zasadach odbywania widzeń statusu osób z rodziny oraz osób trzecich. Ograniczanie lub zakazanie kontaktów nieletniego z wybranymi osobami trzecimi wyłącznie w przypadku, gdy kontakt ten stwarzałby zagrożenie dla porządku prawnego, bezpieczeństwa zakładu, ośrodka lub schroniska bądź mógł wpłynąć niekorzystnie na przebieg toczącego się postępowania lub proces resocjalizacji nieletniego.</p>	<p>Kontakty z osobami trzecimi</p>

Dobre praktyki

Wyłożenie powierzchni izb izolacyjnych (podłóg oraz ścian) miękkim materiałem, a także odizolowanie wychowanków od okien oraz grzejników poprzez skonstruowanie ścianek z nietłukącego się pleksi.	ZP Grodzisk ZPiSdN Warszawa-Falenica
Zorganizowanie warsztatów dla rodziców, w ramach których dwóch terapeutów przez 3 dni w roku spotyka się z rodzicami osadzonych dziewcząt. W trakcie zajęć przechodzą oni m.in. treningi z komunikacji interpersonalnej, a także rozwiązywania sytuacji konfliktowych.	ZPiSdN Warszawa-Falenica
Stworzenie multimedialnej prezentacji o prawach i obowiązkach w jednostce, w której sami wychowankowie informują o zasadach obowiązujących w placówce. Informacja ta przekazana jest w sposób przystępny i zrozumiały.	ZP Poznań
Rozwijanie wolontariatu jako elementu procesu resocjalizacji. Działania resocjalizacyjne wielokrotnie łączyły się także z wolontariatem. W ich ramach wychowankowie zakładów poprawczych brali udział w finałach Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, pomagali dzieciom chorym na nowotwory, walczyli z zagrożeniem powodziowym, remontowali klatki schodowe sąsiadującym z zakładem wspólnotom mieszkaniowym, strzygli pensjonariuszy domu pomocy społecznej czy wykonywali prace na rzecz gminy. Popularną formą działań resocjalizacyjnych było podejmowanie współpracy z ośrodkami zajmującymi się osobami niepełnosprawnymi. Nadto jednostki organizowały także festyny z okazji Dnia Dziecka oraz zajęcia dla młodzieży gimnazjalnej.	Wszystkie zakłady
Prowadzenie programów edukacji rodzicielskiej dla nieletnich.	ZPiSdN Warszawa-Falenica ZP Poznań
Stworzenie grupy samorządowej, w której nieletni sami decydują o swoim rytmie dnia.	ZP Poznań
Stworzenie grupy adaptacyjnej, w której przebywają nieletni niedawno przyjęci do zakładu.	SdN Warszawa Okęcie
Brak monitoringu wizyjnego w sypialniach wychowanków. Zagwarantowanie bezpieczeństwa poprzez system czujników ruchu.	ZP Grodzisk ZP Poznań
Uruchomienie spółdzielni socjalnej świadczącej usługi remontowo-budowlane oraz porządkowe, która stanowi dla wychowanków źródło zarobku oraz pozwala im nabyć niezbędne doświadczenie.	ZP Poznań
Przygotowanie pomieszczenia dla osób odwiedzających wyposażonego w zaplecze socjalne.	ZP Grodzisk Wilkp. SdN Warszawa ZPiSdN Świdnica
Stworzenie systemu patronatu, w którym każdy z wychowanków wybierał indywidualnego opiekuna.	ZPiSdN Koronowo ZPiSdN Świdnica
Przeprowadzenie superwizji personelu.	ZP Białystok
Stworzenie wychowankom bogatej infrastruktury sportowej.	ZPiSdN Głogów

Stworzenie oddzielnych pomieszczeń mieszkalnych, w których wychowankowie zakładu poprawczego mieli możliwość osvajania się z życiem na wolności.	ZP Szubin ZP Białystok
Utworzenie hostelu pozwalającego wychowankom zakładu poprawczego na stopniowe osvajanie się z życiem na wolności i naukę odpowiedzialności.	ZPiSdN Świdnica
Powołanie przez kadrę placówki organizacji pozarządowych wspierających działania zakładu poprawczego.	ZP Grodzisk Wlkp. ZP Poznań
Umożliwienie wychowankom poddania się <u>dobrowolnemu</u> i <u>anoni-mowemu</u> testowi na obecność wirusa HIV.	ZPiSdN Głogów
Stworzenie kompleksowego system naboru personelu.	ZP Białystok

III. Młodzieżowe ośrodki wychowawcze

Miejsce młodzieżowych ośrodków wychowawczych w systemie odpowiedzialności nieletnich

Jednym ze środków wychowawczych, które sąd rodzinny może zastosować wobec nieletniego, który wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuści się czynu karalnego, jest umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Środek taki może być stosowany tylko wobec osób, które nie ukończyły 18 lat. W przypadku postępowania w sprawie demoralizacji nie ma dolnej granicy wieku, od której możliwe byłoby umieszczenie nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.

Młodzieżowe ośrodki wychowawcze są prowadzone dla dzieci i młodzieży niedostosowanych społecznie, wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki, metod pracy, wychowania i resocjalizacji jako resocjalizacyjno-wychowawcze, a dla dzieci i młodzieży z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim jako resocjalizacyjno-rewalidacyjne. Do zadań młodzieżowego ośrodka wychowawczego należy eliminowanie przyczyn i przejawów niedostosowania społecznego oraz przygotowanie wychowanków do życia zgodnego z obowiązującymi normami społecznymi i prawnymi.

Młodzieżowe ośrodki wychowawcze są tworzone i prowadzone przez samorządy lokalne wszystkich szczebli – gminę, powiat lub województwo. Organem, który je nadzoruje, jest Minister Edukacji Narodowej. Placówki te funkcjonują w oparciu o przepisy następujących aktów normatywnych:

- a) ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2014 r., poz. 382 j.t.);
- b) ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 j.t. ze zmianami)
- c) rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 grudnia 2011 r. w sprawie szczegółowych zasad kierowania, przyjmowania, przenoszenia, zwalniania i pobytu nieletnich w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (Dz. U. z 2011 r. Nr 296, poz. 1755);
- d) rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 maja 2011 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach (Dz. U. z 2011 r. Nr 109, poz. 631).

Młodzieżowe ośrodki wychowawcze w statystyce

Według danych Ministerstwa Edukacji Narodowej na dzień 30 września 2013 r. w Polsce działały 93 młodzieżowe ośrodki wychowawcze.

Funkcjonują dwa podstawowe typy młodzieżowych ośrodków wychowawczych:

- a) resocjalizacyjno-wychowawcze – prowadzone dla dzieci i młodzieży niedostosowanych społecznie, wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki, metod pracy, wychowania i resocjalizacji;
- b) resocjalizacyjno-rewalidacyjne – dla dzieci i młodzieży z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim.

Przyjętą zasadą jest, że w obrębie tych dwóch typów placówek funkcjonują osobne ośrodki dla chłopców i dziewcząt. W Polsce działa jednak 7 młodzieżowych ośrodków wychowawczych o charakterze koedukacyjnym. Występują też ośrodki łączące w sobie obie funkcje – resocjalizacyjno-wychowawczą i resocjalizacyjno-rewalidacyjną.

Więcej jest placówek przeznaczonych wyłącznie dla chłopców – 61. Wyłącznie dla dziewcząt przeznaczono 25 młodzieżowych ośrodków wychowawczych.

Podział liczbowy na różne typy młodzieżowych ośrodków wychowawczych w Polsce przedstawia się w następujący sposób:

- placówki resocjalizacyjno-wychowawcze dla dziewcząt – 20;
- placówki resocjalizacyjno-wychowawcze dla chłopców – 49;
- placówki resocjalizacyjno-wychowawcze koedukacyjne – 7;
- placówki resocjalizacyjno-rewalidacyjne dla dziewcząt – 1;
- placówki resocjalizacyjno-rewalidacyjne dla chłopców – 5;
- placówki resocjalizacyjno-wychowawcze i resocjalizacyjno-rewalidacyjne dla dziewcząt – 4;
- placówki resocjalizacyjno-wychowawcze i resocjalizacyjno-rewalidacyjne dla chłopców – 7.

Jeśli chodzi o lokalizację młodzieżowych ośrodków wychowawczych na terenie Polski, to trzeba wskazać, że znajdują się one na obszarze wszystkich 16 województw, jednak liczebność tych placówek pomiędzy poszczególnymi województwami znacząco się od siebie różni. I tak w województwie lubuskim funkcjonuje tylko 1 ośrodek, podczas gdy w województwie mazowieckim aż 19. Szczegółowa mapa przedstawiająca rozmieszczenie młodzieżowych ośrodków wychowawczych na terenie Polski (wraz z typami placówek) znajduje się na stronach Ośrodka Rozwoju Edukacji podległego Ministerstwu Edukacji Narodowej⁴³.

⁴³ http://www.ore.edu.pl/images/files/resocjalizacja/Rozmieszczenie%20MOW_30-09-2013_1.pdf.

Rok szkolny	Młodzieżowe ośrodki wychowawcze		Młodzieżowe ośrodki wychowawcze dla dziewcząt	Młodzieżowe ośrodki wychowawcze dla chłopców
	Liczba ośrodków	Liczba miejsc	Liczba miejsc	Liczba miejsc
2012/2013 r.	85	5135	3587	1521
2013/2014 r.	93	5598	3890	1684

Ośrodek Rozwoju Edukacji wskazał, że na dzień 5 kwietnia 2014 r. w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych przebywało 5452 nieletnich – 3798 chłopców oraz 1654 dziewcząt. Wynika z tego, że zaludnienie wynosiło ponad 97%.

Lista młodzieżowych ośrodków wychowawczych z podziałem na województwa i typy placówek

Stan na dzień 30 września 2013 r.

Dolnośląskie (13):

- MOW w Brzegu Dolnym (resocjalizacyjno-wychowawczy koedukacyjny);
- MOW w Iwinach (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Jaworze (resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców);
- MOW w Lwówku Śląskim (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Mrowinach (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Oławie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Smolniku (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Sobótce (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Szklarskiej Porębie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Walimie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Wałbrzychu (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW we Wrocławiu (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt oraz resocjalizacyjno-wychowawczy koedukacyjny).

Kujawsko-pomorskie (5):

- MOW w Bielicach (resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców);
- MOW w Kruszycy (resocjalizacyjno-wychowawczy i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla dziewcząt);
- MOW w Samostrzelu (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Strzelnie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW we Włocławku (resocjalizacyjno-wychowawczy i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców).

Lubelskie (3):

- MOW w Podgłęboku (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Puławach (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Rejowcu (resocjalizacyjno-wychowawczy koedukacyjny).

Lubuskie (1):

- MOW w Babimoście (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców).

Łódzkie (2):

- MOW w Łodzi (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców oraz resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt).

Małopolskie (4):

- MOW w Krakowie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców oraz resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Mszanie Dolnej (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Wielkich Drogach (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców).

Mazowieckie (19):

- MOW w Borowie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Czuchowie-Pieńkach (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Gołotczyźnie (resocjalizacyjno-wychowawczy i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców);
- MOW w Gostchórze (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Goździkowie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Jaworku (resocjalizacyjno-wychowawczy i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców);
- MOW w Kolonii Ossa (resocjalizacyjno-wychowawczy koedukacyjny);
- MOW w Kolonii Szczerbackiej (resocjalizacyjno-wychowawczy koedukacyjny);
- MOW w Otwocku/Józefowie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Pogroszynie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Rusinowie Koneckim (resocjalizacyjno-wychowawczy koedukacyjny);
- MOW w Warszawie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt oraz trzy ośrodki resocjalizacyjno-wychowawcze dla chłopców);
- MOW w Wierzbicy (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Woli Rowskiej (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Wojnowie (resocjalizacyjno-wychowawczy koedukacyjny);
- MOW w Załuskowie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt).

Opolskie (5):

- MOW w Julianpolu (resocjalizacyjno-wychowawczy i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców);
- MOW w Leśnicy (resocjalizacyjno-wychowawczy i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla dziewcząt);
- MOW w Namysłowie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Nysie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Zawiści (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt).

Podkarpackie (2):

- MOW w Lubaczowie (resocjalizacyjno-wychowawczy i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców);
- MOW w Łańcucie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców).

Podlaskie (3):

- MOW w Augustowie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Goniądzu (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Różanymstoku (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców).

Pomorskie (3):

- MOW w Debrznie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Kwidzynie (resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla dziewcząt);
- MOW w Malborku (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców).

Śląskie (8):

- MOW w Herbach (resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców);
- MOW w Jaworze (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Kaletach (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Krupskim Młynie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Krzepicach (resocjalizacyjno-wychowawczy i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców);
- MOW w Kuźni Raciborskiej (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Radzionkowie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Rudach (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców).

Świętokrzyskie (6):

- MOW w Kielcach (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Podzamczu (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Rembowie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Skarżysku-Kamiennej (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Węgrzynowie (resocjalizacyjno-wychowawczy i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla dziewcząt);
- MOW w Zawichoście (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców).

Warmińsko-mazurskie (2):

- MOW w Lidzbarku Warmińskim (resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców);
- MOW w Kamionku Wielkim (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców).

Wielkopolskie (8):

- MOW w Antoniewie (resocjalizacyjno-wychowawczy koedukacyjny);
- MOW w Cerekwicy (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Dębinie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Jastrowie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Kaliszu (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt);
- MOW w Koźminie Wielkopolskim (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Łobżenicy (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Marszewie (resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców).

Zachodniopomorskie (9):

- MOW w Czaplunku (resocjalizacyjno-wychowawczy i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla dziewcząt);
- MOW w Podborsku (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Polanowie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Renice (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Rewalu (resocjalizacyjno-wychowawczy i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców);
- MOW w Rzepczynie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Trzcińcu (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Trzebieży (resocjalizacyjno-wychowawczy dla chłopców);
- MOW w Szczecinie (resocjalizacyjno-wychowawczy dla dziewcząt).

Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze – rozmieszczenie (stan na dzień 30.09.2013 r.)

Ogółem: 93 placówki

Legenda:

- MOW resocjalizacyjny koedukacja
- ▲ MOW resocjalizacyjny dla chłopców
- MOW resocjalizacyjny dla dziewcząt
- ▲ MOW resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców
- MOW resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla dziewcząt
- ▲ MOW resocjalizacyjny i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla chłopców
- MOW resocjalizacyjny i resocjalizacyjno-rewalidacyjny dla dziewcząt

(2) Liczba placówek w województwie

Analiza szczegółowa

Placówki wizytowane w ramach projektu

W ramach badań monitoringowych zespoły wizytacyjne Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka odwiedziły 7 młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Placówki znajdowały się na terenie pięciu województw: mazowieckiego, lubelskiego, małopolskiego, pomorskiego oraz kujawsko-pomorskiego. 5 ośrodków przeznaczonych było dla chłopców, a 2 dla dziewcząt.

Badania monitoringowe przeprowadzono w następujących placówkach:

MOW	Typ	Płeć wychowanków	Województwo	Data monitoringu
MOW w Puławach	resocjalizacyjno-wychowawczy	chłopcy	lubelskie	12 maja 2014 r.
MOW w Wierzbicy	resocjalizacyjno-wychowawczy	dziewczęta	mazowieckie	27 maja 2014 r.
MOW w Krakowie	resocjalizacyjno-wychowawczy	chłopcy	małopolskie	9 lipca 2014 r.
MOW w Wielkich Drogach	resocjalizacyjno-wychowawczy	chłopcy	małopolskie	10 lipca 2014 r.
MOW w Warszawie Księża Orionistów	resocjalizacyjno-wychowawczy	chłopcy	mazowieckie	31 lipca 2014 r.
MOW w Kwidzynie	resocjalizacyjno-rewalidacyjny	dziewczęta	pomorskie	21 sierpnia 2014 r.
MOW we Włocławku	resocjalizacyjno-wychowawczy i resocjalizacyjno-rewalidacyjny	chłopcy	kujawsko-pomorskie	16 września 2014 r.

Ośrodki różniły się od siebie liczbą wychowanków, których mogą jednorazowo przyjąć. Największymi z wizytowanych ośrodków były Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy Księża Orionistów w Warszawie oraz Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy we Włocławku, dysponujące miejscami dla 80 wychowanków. MOW w Wielkich Drogach oraz w Puławach mogły przyjąć po 72 wychowanków, podczas gdy MOW w Wierzbicy i Krakowie odpowiednio po 40 i 30. Większość z wizytowanych placówek była słabo zaludniona w chwili wizyty, co spowodowane było tym, że większość wizyt miała miejsce w czasie przerwy wakacyjnej. W tej porze roku w placówkach pozostają tylko nieliczni wychowankowie, na których powrót do domu rodzinnego zgody nie wyraził sąd. Było to zwykle około 10–20% normalnego stanu osobowego wychowanków.

Wychowankowie

W większości wizytowanych placówek przebywali nieletni w związku zarówno z demoralizacją, jak i popełnieniem czynów karalnych. Dyrektorzy placówek oceniali, że proporcja między tymi grupami wynosi ok. 50%.

Demoralizacja najczęściej przejawiała się w braku realizowania obowiązku szkolnego oraz picia alkoholu. Natomiast w kwestii czynów karalnych dyrektorzy młodzieżowych ośrodków wychowawczych wskazywali, że nieletni umieszczeni są w tych placówkach w związku z bójkami, rozbojami, popełnieniem kradzieży, kradzieży z włamaniem, z powodu posiadania narkotyków. Dyrektorzy oceniali, że z roku na rok rośnie liczba przestępstw z użyciem agresji fizycznej oraz narkotykowych.

W ocenie dyrektorów placówek średni czas przebywania nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych wynosi około 2–3 lat. Zespoły wizytujące ustaliły, że najdłużej wychowanek przebywał w placówce 5 lat. Najkrótszy czas pobytu wynosił kilkanaście godzin. Było to spowodowane ucieczką nieletniego z placówki zaraz po doprowadzeniu w związku z otwartym charakterem młodzieżowych ośrodków wychowawczych.

Najmłodszy z wychowanków miał 12 lat, a najstarszy aż 21. Wychowankowie w tym wieku stanowią jednak wyjątkowe przypadki. Wydaje się, że średnia wieku wychowanków w wizytowanych placówkach wynosiła około 16 lat.

Przeważająca większość wychowanków pochodzi ze środowisk patologicznych, z rodzin dysfunkcyjnych, rozbitych. Zdarzają się jednak przypadki nieletnich pochodzących z tzw. dobrych domów, ale z różnych względów niewydolnych wychowawczo. Rośnie też grupa tzw. eurosierot – nieletnich, których rodzice wyemigrowali w poszukiwaniu pracy do innych państw Unii Europejskiej.

Nieletni pochodzą najczęściej z regionu, w którym siedzibę ma placówka. Zdarzały się jednak przykłady placówek, gdzie przebywali nieletni praktycznie z terenu całej Polski⁴⁴. Co ciekawe, dyrektorzy placówek różnili się między sobą w ocenie, czy nieletni powinien przebywać w ośrodku bliskim swemu miejscu zamieszkania. Jedni wskazywali, że taka sytuacja jest korzystna ze względów organizacyjnych i wychowawczych, jako że zapewnia bliskość kontaktów z rodziną⁴⁵. Inni z kolei wskazywali, że lepiej jest umieścić nieletniego w ośrodku znacznie oddalonym od jego miejsca zamieszkania, aby zerwać związki z dotychczasowym demoralizującym go środowiskiem⁴⁶.

⁴⁴ MOW Puławy.

⁴⁵ MOW Kraków.

⁴⁶ MOW Wielkie Drogi, MOW w Warszawie.

W wizytowanych placówkach zazwyczaj nie przebywali nieletni pochodzenia cudzoziemskiego. Incydentalnie przebywali tam Polacy pochodzenia romskiego.

Warto podkreślić, że dyrektorzy placówek wskazywali na przykłady niezasadnego ich zdaniem umieszczenia nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych. W niektórych placówkach w przeciągu roku zdarza się kilka przypadków nieletnich, którzy w ocenie dyrektorów powinni byli trafić do zakładów poprawczych ze względu na stopień demoralizacji, jak i poważny charakter popełnionych czynów karalnych.

Personel

Kadra młodzieżowych ośrodków wychowawczych składa się z pracowników pedagogicznych i administracji. Pracownicy pedagogiczni to zarówno nauczyciele zatrudnieni w szkołach funkcjonujących na terenie placówki, jak i wychowawcy w internacie. Ogólna liczba pracowników odwiedzonych placówek była zawsze mniejsza niż liczba wychowanków, których może przyjąć placówka.

Dyrektorzy podnosili, że wychowawcy mają wyższe wykształcenie pedagogiczne lub resocjalizacyjne, a nauczyciele w szkołach kierunkowe związane z nauczaniem przedmiotami. Kadry wizytowanych MOW miały najczęściej charakter stały i nie występowała duża fluktuacja zatrudnionych. Nie występuje też problem ze skompletowaniem kadry. Wskazywano jedynie na pewne problemy z zatrudnieniem nauczycieli zawodu.

Do zadań wychowawców należy m.in. współpraca z rodzicami (opiekunami prawnymi) wychowanka w celu poznania jego środowiska lokalnego oraz przyczyn umieszczenia go w placówce, motywowanie rodziców lub opiekunów prawnych do udziału w opracowaniu indywidualnego planu resocjalizacyjno-terapeutycznego, współpraca z sądem rodzinnym w celu wymiany informacji na temat postępów w procesie resocjalizacji poprzez udział w rozprawach, pisanie opinii, zlecenie wywiadów kuratorskich, współpraca z organizacjami oraz instytucjami, które mogą być pomocne w organizacji procesu resocjalizacyjno-terapeutycznego, organizacja leczenia wychowanków.

Z informacji przekazywanych przez dyrektorów młodzieżowych ośrodków wychowawczych wynikało, że pracownicy regularnie i chętnie podnoszą kwalifikacje, uczestnicząc w różnego rodzaju szkoleniach, kursach i studiach podyplomowych. Są objęci rocznymi i wieloletnimi planami doskonalenia zawodowego. Szkolenia sponsorowane są ze specjalnych funduszy oraz organizowane przez organ prowadzący ośrodek i jego agendy (np. kuratorium oświaty).

Warunki bytowe

Zdecydowana większość wizytowanych placówek zapewniała poprawne lub dobre warunki bytowe nieletnim. Stan budynków większości wizytowanych placówek był dobry, wiele z nich w ostatnich latach przeszło remonty. Szczególnie dobry stan budynków i wyposażenia pomieszczeń mieszkalnych odnotowano w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym w Kwidzynie.

Wyjątkiem był MOW w Krakowie, który wymaga pilnego remontu. Budynek mają zdewastowane elewacje, nie są przyłączone ani do kanalizacji, ani do sieci ciepłej. Elewacje internatów dla wychowanków, szkoły, stołówki i kotłowni są zaniedbane i w związku z tym wymagają gruntownego remontu.

Remontu wymaga również wnętrze internatów. Dyrekcja poinformowała, że jest on planowany na ten rok. Jeden z nich w czasie odbywania monitoringu był przygotowany do remontu. W ocenie dyrekcji obecny stan budynków spowodowany jest tym, że do stycznia 2013 r. większość budynków, w których obecnie znajduje się MOW, należała do pogotowia opiekuńczego. Pogotowie natomiast z uwagi na spory kompetencyjne między Miejskim Ośrodkiem Pomocy Społecznej a Wydziałem Edukacji Urzędu Miasta Krakowa nie miało środków na przeprowadzenie remontu. Remontów wymagały również wnętrza placówki, łącznie z sypialniami i łazienkami dla wychowanków.

Sypialnie wychowanków liczyły od 2 do 7 łóżek. Grupy mieszkalne udostępniane nieletnim miały przeważnie schludny i zadbane charakter. Większość z nich była urządzona prosto, ale wystarczająco dla potrzeb nieletnich. Na wyposażeniu sypialni znajdowały się szafki na rzeczy osobiste wychowanków. W niektórych z wizytowanych placówek nieletni mogli trzymać zwierzęta.

Higiena osobista

Liczbę i stan toalet oraz łaźni zespoły wizytujące oceniały jako przyzwoite. Natryski zapewniały poczucie intymności: znajdowały się albo w pojedynczym zamurowanym pomieszczeniu, albo w większym pomieszczeniu poprzedzielanym przepierzeniami i zasłonkami (lub szybami). W niektórych z wizytowanych placówek łaźnie były niedawno wyremontowane. Można zwrócić uwagę na brak mat antypoślizgowych w części z wizytowanych łaźni. Stan czystości łaźni można ocenić co do zasady jako dobry.

Zarówno dyrektorzy placówek, jak i wychowankowie wskazywali na możliwość codziennej kąpieli, a także dodatkowej kąpieli w przypadku zajęć wymagających wysiłku fizycznego.

Wyżywienie

We wszystkich odwiedzonych placówkach nieletni mieli do dyspozycji co najmniej trzy posiłki (śniadanie, obiad i kolację). W niektórych placówkach posiłki wydawane były nawet pięć razy dziennie⁴⁷. W większości jednostek nieletnim zapewniano dodatkowe drugie śniadanie lub podwieczorek. Często także istniała możliwość dokładki, np. w postaci pieczywa czy zupy.

Popularnym pomysłem było organizowanie zajęć kulinarnych, w ramach których nieletni sami gotowali z produktów zapewnionych przez jednostkę. Niektóre z ośrodków miały środki na zakup artykułów spożywczych, z których wychowankowie mogą korzystać niezależnie od zapewnianych w MOW posiłków, na przykład w ramach działającego w ośrodku koła gastronomicznego⁴⁸.

Jeśli chodzi o organizację wyżywienia, w większości placówek funkcjonowały kuchnie, w których na etatach zatrudnione były kucharki, ale zdarzały się też ośrodki, w których korzystano z usług firmy zewnętrznej⁴⁹.

Ośrodki różniły się od siebie w kwestii stawki żywieniowej przypadającej na jednego wychowanka. Stawka żywieniowa wynosiła przykładowo: w ośrodku w Kwidzynie – 11 zł, w Warszawie – pomiędzy 14 a 16 zł, w Puławach – 12,50 zł, w Wierzbicy – 16,8 zł. Dyrektorzy wskazywali, że stawka ta jest wystarczająca. Niektórzy podnosili, że problemy zaczynają się pojawiać, gdy w ośrodku przebywa mniejsza niż maksymalna liczba wychowanków.

Wychowankowie, z którymi rozmawiali członkowie zespołów monitorujących, ogólnie rzecz biorąc chwalili jakość i ilość wyżywienia. Zaznaczano nawet, że wyżywienie w ośrodku jest dużo lepsze niż to w domu rodzinnym.

Dyrektorzy wszystkich MOW zapewniali, że istnieje możliwość przygotowania posiłków w ramach specjalnej diety. W razie wskazań medycznych dla wychowanka może być przygotowywana dieta np. niskobiałkowa, alergiczna czy dieta przeznaczona dla kobiet w ciąży.

Edukacja

We wszystkich z wizytowanych młodzieżowych ośrodków wychowawczych funkcjonowało gimnazjum. W większości działały dwie szkoły, a w trzech placówkach nawet trzy lub więcej szkół.

Zgodnie z zapewnieniami dyrektorów dyplomy otrzymywane przez wychowanków nigdy nie miały adnotacji, iż wydane zostały przez szkołę funkcjonującą w ramach młodzieżowego ośrodka wychowawczego.

⁴⁷ MOW w Kwidzynie.

⁴⁸ MOW w Kwidzynie, MOW w Wielkich Drogach, MOW w Krakowie.

⁴⁹ MOW w Kwidzynie, MOW w Wierzbicy.

Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy	Prowadzone szkoły
MOW w Puławach	gimnazjum, szkoła zawodowa
MOW w Wierzbie	szkoła podstawowa, gimnazjum, szkoła zawodowa
MOW w Krakowie	szkoła podstawowa specjalna, gimnazjum specjalne
MOW w Wielkich Drogach	szkoła podstawowa specjalna, gimnazjum specjalne
MOW w Warszawie Księży Orionistów	gimnazjum
MOW w Kwidzynie	szkoła podstawowa specjalna, gimnazjum specjalne, szkoła zawodowa specjalna
MOW we Włocławku	szkoła podstawowa, gimnazjum, szkoła zawodowa, liceum

Każda wizytowana szkoła wyposażona była w różnorodne pomoce dydaktyczne, a większość w bardzo nowoczesny sprzęt audiowizualny. Szczególnie korzystnie w tym zakresie prezentował się ośrodek w Kwidzynie – wszystkie sale lekcyjne były wyposażone w sprzęt audio, rzutnik, telewizor, a jedna z sal w klimatyzator. Wychowanki tego ośrodka tylko dla dziewcząt mają również dostęp do dobrze wyposażonej sali komputerowej. Ponadto w trakcie wizytacji dyrekcja wskazała, że planuje zakup tabletów dla wychowanek.

Dyrektorzy wskazywali, że znacząca liczba wychowanków ma duże opóźnienia edukacyjne w stosunku do swojego wieku. Przypadki nieotrzymania promocji z klasy do klasy zdarzają się jednak incydentalnie i najczęściej spowodowane są umieszczeniem nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym w połowie roku szkolnego.

Dyrektorzy niektórych placówek zaznaczali dobre w porównaniu z innymi szkołami wyniki egzaminów gimnazjalnych osiągnięte przez absolwentów kierowanych przez nich ośrodków. W MOW w Kwidzynie w roku szkolnym 2013/2014 wynik egzaminu gimnazjalnego z języka polskiego był o 16% wyższy w porównaniu do wyników egzaminu w województwie. W MOW w Warszawie z części humanistycznej (język polski) wychowankowie uzyskali średnią punktów 60% (średnia punktów w kraju wynosiła 68%), z historii i wiedzy o społeczeństwie 55% (średnia w kraju: 59%), z części matematycznej – 34% (średnia w kraju: 47%), z chemii, fizyki, biologii oraz geografii – 39% (średnia w kraju: 52%), a z kolei z języka angielskiego 48% (średnia w kraju: 67%). W większości wizytowanych placówek egzaminy gimnazjalne wypadają jednak gorzej, co spowodowane jest dużymi opóźnieniami edukacyjnymi wychowanków trafiających do młodzieżowych ośrodków wychowawczych.

Wszystkie wizytowane młodzieżowe ośrodki wychowawcze zapewniały możliwość szkolenia zawodowego. Szkolenie zawodowe odbywało się na etapie szkoły zawodowej lub w ramach przygotowania zawodowego (dla wychowanków uczęszczających do szkoły podstawowej i gimnazjum). Wśród oferowanych kierunków wykształcenia w szkołach zawodowych znaleźć można było takie jak: kucharz, stolarz, ślusarz, ślusarz-spawacz, fryzjer, sprzedawca, piekarz. Najczęściej były to kierunki o profilu stolarskim i ślusarskim.

Część ośrodków oferowała swoim wychowankom możliwość uczestnictwa w różnego rodzaju kursach i szkoleniach przygotowujących do określonego zawodu lub po prostu zwiększających kwalifikacje. Można tu wymienić takie kursy jak: krawiectwo, gastronomia, budownictwo, podstawy prowadzenia biznesu, kelner, barman, prawo jazdy. Te dodatkowe szkolenia w niektórych placówkach finansowane były ze środków Unii Europejskiej.

Unikalne rozwiązanie edukacyjne funkcjonuje w MOW we Włocławku, gdzie w ramach ośrodka działa liceum ogólnokształcące (obecnie zawieszono z powodu braku chętnych).

Dyrektorzy wizytowanych młodzieżowych ośrodków wychowawczych wskazywali, że z zasady istnieje możliwość uczęszczania wychowanków do szkół poza terenem ośrodka. Przypadki takiej praktyki są jednak incydentalne. Dyrektor MOW w Kwidzynie przywołał przykład jednej z wychowanek, która odbywała praktyki zawodowe z zakresu fryzjerstwa poza ośrodkiem. Z kolei w historii MOW w Puławach trzech uczniów uczyło się poza placówką – w technikum i liceum w Puławach. W MOW w Krakowie kilka lat temu dyrekcja zdecydowała się przeprowadzić eksperyment polegający na wysłaniu wychowanków będących absolwentami gimnazjum do szkół zawodowych na terenie Krakowa łącznie z zapewnieniem im noclegów w internacie. Okazało się jednak, że próba nie zakończyła się sukcesem i większość z nich nie skończyła szkół. W MOW w Wierzbicy żadna z wychowanek nie uczęszcza do szkoły poza ośrodkiem, choć formalnie taka możliwość istnieje.

Wychowankowie w zdecydowanej większości pozytywnie oceniali ofertę edukacyjną placówek. Wielu z nich wskazywało, że praktyczne umiejętności zawodowe pozwolą im odnaleźć się na rynku pracy po opuszczeniu ośrodka.

Działania wychowawczo-resocjalizacyjne

Wszystkie odwiedzone młodzieżowe ośrodki wychowawcze prowadziły różnorodną gamę zajęć o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym i terapeutycznym.

Wśród prowadzonych terapii można wymienić: biofeedback, gry i ćwiczenia integracyjne rozładowujące napięcie emocjonalne, programy profilaktyczne, wideotrening komunikacji VIT, zajęcia relaksacyjne, trening umysłu, arteterapia, kynoterapia, terapia pedagogiczna, profilaktyka społeczna i resocjalizacji, zajęcia psychoedukacyjne, zajęcia rewalidacyjne i socjoterapeutyczne, trening zastępowania agresji, programy profilaktyczne *Alkohol?! Ja nie piję, Narkotyki?! Ja nie biorę*, warsztaty *Seksualność człowieka*, program pracy z nowo przybyłą wychowanką *Nie jesteś sama*, program *Przemoc – nie dla mnie*.

W przeważającej liczbie przypadków terapie odbywały się w wydzielonych do tego pomieszczeniach terapeutycznych (sale do terapii grupowej) lub w gabinecie psychologa czy pedagoga. Interesujące rozwiązanie przewidziano w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym w Warszawie, gdzie wychowanek kierowany jest do filii ośrodka w Aninie, w którym funkcjonuje centrum terapeutyczne „Trampolina 1”. W Ośrodku pracują psychologowie oraz terapeuci. Wychowankowie dobierani są w ośmioosobowe grupy i biorą udział w dwutygodniowej terapii. W tym czasie mają przerwę w nauce. Terapia ma na celu zidentyfikowanie najważniejszych problemów, z którymi się zmagają (np. uzależnienia od alkoholu lub narkotyków, problemy behawioralne), oraz ich rozwiązanie.

We wszystkich odwiedzonych placówkach zatrudnieni byli pedagog oraz psycholog, którzy prowadzili różnorodne zajęcia terapeutyczne – grupowe oraz indywidualne. W niektórych placówkach zatrudniono terapeutów lub specjalistów biegłych w konkretnych formach terapii.

We wszystkich wizytowanych młodzieżowych ośrodkach wychowawczych wychowankowie mieli opracowywane Indywidualne Plany Edukacyjno-Terapeutyczne. Zwykle opracowywane były one przez wychowawcę, pedagoga i psychologa w porozumieniu z danym wychowankiem. Plany zawierają podstawowe dane dotyczące wychowanka, opinie psychologa i innych specjalistów, diagnozę wychowawczą, deficyty rozwojowe, kierunki, metody i formy pracy resocjalizacyjnej.

Centralną instytucją w zakresie działań wychowawczo-resocjalizacyjnych wobec wychowanków w odwiedzonych placówkach są różnego rodzaju systemy oceny punktowej wychowanka dokonywanej najczęściej w rozliczeniu tygodniowym. Przykładowo w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym w Wielkich Drogach system oceny punktowej w każdym tygodniu nanoszony jest na tzw. arkusz *Jak cię widzą, tak cię piszą* i polega na przyznawaniu wychowankowi odpowiedniej ilości punktów w sferach: aktywność społeczna, kultura osobista, nauka własna. O ilości przyznanych punktów decyduje wychowawca, mając do dyspozycji skalę ocen od 6 do 0, oraz karne zabranie punktów –2. Wychowanek

ma wgląd do ocen i może wymagać od wychowawcy uzasadnienia wysokości oceny. Po zamknięciu tygodniowej punktacji i podliczeniu średniej tygodniowej organizuje się zebranie grupowe, w czasie którego omawia się z wychowankami oceny uzyskane w minionym tygodniu i wywiesza się je na tablicy. W Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym w Krakowie wychowankowie są objęci czterema poziomami (fazami) praw, wymagań i odpowiedzialności w zależności od postępów w procesie resocjalizacji. Postępy te określane są co tydzień na podstawie zdobytych punktów, z uwzględnieniem indywidualnych możliwości i stopnia zaangażowania w codzienne obowiązki. System faz jest uważany za jedną z metod oddziaływania wychowawczego na wychowanków pozwalającą na ocenę stopnia przestrzegania przez nich regulaminu MOW oraz stanowi formę schematu nagród i kar. Wyróżnia się następujące fazy: Obserwator (0), Nowicjusz (I), Domownik (II), Rezydent (III). Zmiana stopnia na wyższy może nastąpić najwcześniej po czterech tygodniach prawidłowego funkcjonowania wychowanka w danej fazie (licząc tydzień od poniedziałku). Zmiana stopnia na wyższy może nastąpić tylko o jeden stopień, po uzyskaniu wymaganego poziomu liczby punktów (w internacie i w szkole) i nie częściej niż raz na 4 tygodnie. Awansu na wyższy stopień uspołecznienia dokonuje dyrektor ośrodka. Kwalifikacja wychowanka do następnej fazy odbywa się na jego wniosek kierowany do dyrektora MOW. Wniosek musi zostać zaakceptowany przez wychowawcę-patrona, wychowawcę klasy, psychologa, pedagoga, opiekunów dwóch kółek zainteresowań, psychoterapeutę i zastępcę dyrektora. Dyrektor po otrzymaniu wniosku i po analizie Karty Uspołecznienia Wychowanka w danej fazie podejmuje decyzję o awansie.

W Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym w Warszawie obowiązuje system punktowy – w ciągu tygodnia wychowankom przyznaje się punkty za ich zachowanie, przestrzeganie zasad panujących w Ośrodku oraz dbanie o higienę osobistą. W zależności od zebranych w danym tygodniu punktów podejmowana jest decyzja o przyznaniu wychowankowi przepustki na wyjście do miasta.

We wszystkich wizytowanych placówkach formą działania wychowawczo-resocjalizacyjnego wobec wychowanków było wykonywanie prac porządkowych na terenie ośrodka. W zdecydowanej większości wizytowanych młodzieżowych ośrodków wychowawczych nie były zatrudnione osoby do sprzątnięcia.

Wychowankowie wszystkich odwiedzonych placówek uczestniczą w rozmaitych formach wolontariatu na rzecz różnych instytucji (np. schroniska dla zwierząt, banki żywności, ośrodki dla dzieci niepełnosprawnych, domy pomocy społecznej).

Praktyka wyjść poza teren ośrodka była odmienna w różnych placówkach. Najczęściej praktykowane były wyjścia grupowe związane z różnego rodzaju

wydarzeniami odbywającymi się poza terenem placówki (np. basen, teatr, zakupy, jazda na rowerze). Wszędzie były też praktykowane wyjścia indywidualne wychowanków. Taka możliwość częstokroć zależała od dwóch czynników: zgody sądu i dobrego zachowania wychowanka. Najczęściej wyjścia takie odbywały się podczas weekendów.

W ośrodkach podejmowane są różne działania mające na celu usamodzielnianie wychowanków i przygotowanie ich do życia w społeczeństwie po opuszczeniu placówki. Ośrodki współpracują w tym zakresie z powiatowymi centrami pomocy rodzinie. Zdarza się, że same zatrudniają pracowników socjalnych. Interesującą praktykę w zakresie usamodzielniania mają ośrodki w Kwidzynie i w Warszawie.

W Kwidzynie funkcjonuje jedna grupa usamodzielnienia, która została powołana do życia w styczniu 2006 r. Może w niej przebywać do sześciu wychowanek. Program ten kierowany jest do wychowanek posiadających wyróżniający i wzorowy stopień dostosowania społecznego. Grupa usamodzielnienia posiada odrębne wejście, a wychowanki otrzymują własną kopię kluczy. Wychowanki są związane z grupą wychowawczą przez cały dzień (do godziny 22.00). Kilukrotnie w ciągu dnia muszą w niej przebywać. Dyrekcja MOW wskazała, że w roku szkolnym 2013/2014 w grupie usamodzielnienia przebywało łącznie sześć dziewcząt, w dniu wizytacji w okresie wakacyjnym przebywała tam jedna wychowanka. Jak wynika z dokumentu zatytułowanego *Innowacja pedagogiczna o charakterze nowatorskiego rozwiązania programowego w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym w Kwidzynie pn. „Grupa usamodzielnienia przy Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym w Kwidzynie”*, przekazanego przez dyrekcję ośrodka:

Wieloletnie obserwacje, analizy badawcze i doświadczenia pracowników pedagogicznych pokazują, że największą trudność sprawia wychowankom samodzielne podejmowanie życiowych decyzji oraz funkcjonowanie zgodne z normami społecznymi bez stałego nadzoru wychowawczego. (...) W przypadku pozytywnej decyzji Stałego Zespołu Wychowawczego Ośrodka wychowanka zawiera z dyrektorem Ośrodka umowę, otrzymuje stałą przepustkę i przeprowadza się do grupy usamodzielnienia. Zachowuje ona status wychowanki placówki, a jej pobyt w grupie usamodzielnienia nie wiąże się z jakimikolwiek skutkami finansowymi zarówno dla ww. wychowanki, jak i Ośrodka. Nadal ma prawo uczestniczyć w zajęciach wychowawczych w swojej grupie. Korzysta z obiadu w stołówce Ośrodka. Śniadania i kolacje przygotowuje samodzielnie, korzystając z produktów wydawanych przez stołówkę. W czasie dnia wychowanka jest zobowiązana do potwierdzania swojej obecności w Ośrodku w tzw. rejestrze obecności w swojej grupie wychowawczej. W sprawach wychowawczych wychowanka może zwracać się do swojego wychowawcy.

W filii Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego w Warszawie mieszczącej się w Aninie docelowo mieszka 17 absolwentów MOW, którzy przygotowują się do samodzielnego życia, uczęszczając jednocześnie do szkół ponadgimnazjalnych na terenie Warszawy.

We wszystkich wizytowanych placówkach odbywają się regularnie akademie, uroczystości z okazji Dnia Matki czy też jasełka. Dyrekcja placówek stara się, aby każdorazowo brali w nich udział rodzice.

Czas wolny

Należy ocenić, że wychowankowie wszystkich wizytowanych placówek mieli zapewnioną imponującą ofertę zajęć w czasie wolnym. Zarówno dyrekcja, jak i wychowankowie podkreślali, że w ośrodkach trudno się nudzić, ponieważ podopieczni mają w nich czas zorganizowany od rana do godzin wieczornych. Problemem jest czas wakacyjny, gdy w środku przebywa jedynie kilku wychowanków.

W każdej odwiedzonej placówce znajdowały się pomieszczenia świetlicowe wyposażone co najmniej w stoły do odrabiania lekcji, krzesła lub fotele, telewizor. Zwykle znajdowały się w nich także np. DVD, konsole do gier czy książki.

Wśród zajęć, w których uczestniczą wychowankowie, można wymienić: wyjścia do kina, teatru, zoo, muzeum, ogrodu botanicznego, parku wodnego, spacer, wycieczki rowerowe, wyjazdy na narty, tenis stołowy, bilard, zajęcia w sali komputerowej, zajęcia w siłowni, zajęcia teatralne, koła zainteresowań (np. koło sportowe, koło krajoznawcze, koło wolontariatu, koło teatralne, koło komputerowe, koło czytelnicze, koło muzyczne, koło plastyczne, koło historyczne), drużyny harcerskie. Udział w tego typu wydarzeniach i zajęciach był często dokumentowany fotograficznie, a zdjęcia wywieszano w gablotach znajdujących się na terenie placówek.

Należy wskazać, że wychowankowie większości z odwiedzonych ośrodków uczestniczą regularnie w różnych formach stałych rozgrywek sportowych czy też pojedynczych mistrzostw, w tym także organizowanych wyłącznie dla wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych.

Infrastruktura sportowa różniła się od siebie w poszczególnych placówkach. W niektórych była rozwinięta i nowoczesna⁵⁰, a w niektórych wymagała pilnych inwestycji⁵¹.

⁵⁰ Np. MOW we Włocławku.

⁵¹ MOW w Warszawie, MOW w Krakowie.

Opieka medyczna

Problemem w większości wizytowanych młodzieżowych ośrodków wychowawczych był niedostatek opieki medycznej na terenie samej placówki. W większości ośrodków nie było zatrudnionych (choćby na część etatu) ani lekarzy pierwszego kontaktu, ani pielęgniarek⁵². Czasem wynikało to z braku środków finansowych na sfinansowanie pracy tych osób. Brak opieki medycznej w placówce powoduje m.in. problemy natury organizacyjnej – wychowanek musi udać się do lekarza zewnętrznego z wychowawcą, który w tym czasie jest wyłączony z opieki nad całą grupą.

Pielęgniarki były zatrudnione w ośrodkach w: Kwidzynie (jedna na 7/10 etatu), Warszawie (dwie), Puławach (jedna) oraz we Włocławku (jedna). Tam, gdzie występowała opieka pielęgniarska, funkcjonowały optymalnie wyposażone gabinety. Natomiast opieka medyczna w odwiedzonych placówkach zorganizowana była na zasadach ogólnych – ośrodek zgłaszał wychowanków do miejscowej przychodni. Brak dobrej opieki medycznej jest poważnym problemem, zwłaszcza że wychowankowie trafiają do placówek zdrowotnie zaniedbani i często trzeba z nimi wyjeżdżać do lekarza, co logistycznie nie jest łatwe.

Dyrektorzy wskazywali na konieczność uregulowania sytuacji opieki medycznej w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i zdecydowania, że w tych placówkach powinni być zatrudniani lekarze oraz pielęgniarki.

Osobnym poważnym problemem jest brak specjalistycznej opieki psychiatrycznej dla wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Na zagadnienie to praktycznie *in gremio* wskazywali dyrektorzy placówek, akcentując, że stale rośnie liczba wychowanków z zaburzeniami psychicznymi, którzy wymagają natychmiastowej wizyty u lekarza psychiatry. Problemem są nawet kilkumiesięczne terminy oczekiwania na wizytę u tego specjalisty. Faktycznie w niektórych ośrodkach ze względu na skalę problemu nawiązano współpracę (także *pro bono*) z psychiatrami. Przykładowo ośrodek Księży Orionistów w Warszawie jest raz w miesiącu wizytowany przez lekarza psychiatrę. Z psychiatrą nawiązał współpracę także MOW w Puławach. W pozostałych ośrodkach wychowankowie muszą nieraz po kilka miesięcy oczekiwać na wizytę u specjalisty w ramach ogólnej służby zdrowia.

Jeśli chodzi o przypadki poważniejszych chorób, to dyrektorzy wskazywali na przypadki zachorowań na żółtaczkę typu C, kiłę, rzeżączkę, świerzb, kontu-

⁵² Regulacje w zakresie opieki zdrowotnej w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych znajdują się w art. 27 ustawy z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz. U. z 2008 r. Nr 164, poz. 1027 j.t. ze zmianami), a także w rozporządzeniu Ministra Zdrowia z dnia 28 sierpnia 2009 r. w sprawie organizacji profilaktycznej opieki zdrowotnej nad dziećmi i młodzieżą (Dz. U. z 2009 r. Nr 139, poz. 1133).

zje związane z uprawianiem sportu (złamanie kończyny, zwicnięcie, powierzchowne urazy). Są to raczej rzadkie sytuacje.

W wypadkach nagłych zachorowań dyrekcja wizytowanych jednostek przede wszystkim polegała na opinii pielęgniarek (o ile były zatrudnione) oraz wychowawców. Jeżeli uznali oni, iż zachodzi konieczność hospitalizacji wychowanka, był on wieszony do szpitala lub wzywano pogotowie ratunkowe. Leki były wydawane nieletnim przede wszystkim przez wychowawców oraz przez pielęgniarki.

W wizytowanych placówkach stwierdzono tylko jeden przypadek (w przeszłości) wychowanka zakażonego wirusem HIV (w MOW w Kwidzynie).

Dyrektorzy wizytowanych placówek zwracali uwagę na stosunkowo dużą liczbę wychowanków uzależnionych od wyrobów tytoniowych, alkoholu oraz narkotyków. Brak jednolitego podejścia dyrektorów młodzieżowych ośrodków wychowawczych do kwestii palenia wyrobów tytoniowych przez wychowanków. W ośrodku w Kwidzynie nie wolno palić. Na terenie ośrodka Księży Oriolistów w Warszawie obowiązuje całkowity zakaz palenia papierosów, jednak z relacji dyrektora wynika, że niemal wszyscy wychowankowie palą. Dyrektor ośrodka jest świadomy, że wychowankowie najczęściej łamią zakaz palenia papierosów przy okazji wyrzucania śmieci. W ośrodku w Puławach również obowiązuje zakaz palenia, który wychowankowie łamią, paląc np. w łazience, kryjąc się z tym. W ośrodku w Wielkich Drogach, mimo zakazu palenia dla nieletnich, palenie w ubikacjach jest tolerowane przez wychowawców. Z rozmów przeprowadzonych z wychowankami wynika, że przeważnie starsi wychowankowie nie przestrzegają zakazu. Zdaniem dyrektora ok. 10–15 nieletnich w ciągu roku zrywa z nałogiem. Przedstawione przykłady wskazują, że polityka dotycząca możliwości palenia papierosów przez nieletnich jest różnorodna i zależy od dyrekcji placówki. Zdarza się, że mimo oficjalnego zakazu palenia, jest ono nieoficjalnie tolerowane przez dyrekcję oraz wychowawców i wobec palących nie są wyciągane żadne konsekwencje. Ta sytuacja wymaga ujednoczenia na gruncie przepisów prawa powszechnie obowiązującego. Palenie papierosów przez wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych powinno być zabronione z przyczyn zarówno wychowawczych, jak i zdrowotnych. Warto odnotować przy tym, że prawo zabrania sprzedaży wyrobów tytoniowych osobom poniżej 18. roku życia.

Kontakty ze środowiskiem zewnętrznym

Wszystkie wizytowane placówki zapewniały wychowankom możliwość kontaktowania się z osobami spoza placówki, w różnych formach.

Wychowanek mógł zostać odwiedzony w ośrodku najczęściej podczas

weekendu lub w dzień powszedni, ale poza godzinami zajęć lekcyjnych. Zasadniczo wychowanków odwiedzonych ośrodków mogła odwiedzać najbliższa rodzina (rodzice, dziadkowie, rodzeństwo, opiekunowie prawni). W większości placówek krąg osób mogących odwiedzić wychowanka nie miał charakteru zamkniętego, a decyzja w tym przedmiocie pozostawiona była do uznania dyrektora ośrodka lub wychowawcy⁵³. Przed wyrażeniem zgody na wizytę MOW skrupulatnie bada zaistniałą sytuację, pozyskuje zgodę rodziców bądź opiekunów prawnych, a także może pozyskać opinię sądu. Jeżeli ta procedura nie ujawni przeciwwskazań, wówczas wizyta może się odbyć w ośrodku. Zwykle odwiedzony wychowanek mógł opuścić z rodziną teren ośrodka na parę godzin. W niektórych placówkach funkcjonowały też specjalne pomieszczenia przeznaczone do widzeń z rodziną, tam gdzie ich nie było, wizyty odbywały się w stołówce albo pokoju wychowawcy.

Pozytywnie należy ocenić zorganizowanie w kilku z wizytowanych placówek specjalnych pomieszczeń, w których przenocować (nieodpłatnie) mogą osoby odwiedzające nieletnich. Taka praktyka zdecydowanie ułatwia rodzicom odwiedziny dziecka i przez to wpływa na zacieśnienie ich relacji.

Drugą praktykowaną formą kontaktu wychowanka ze światem zewnętrznym są rozmowy telefoniczne. Trudno powiedzieć o jednolitej praktyce ośrodków w tym przedmiocie.

W ośrodku w Krakowie wychodzące rozmowy telefoniczne z rodzicami są limitowane. Osiągnięcie konkretnej fazy uspołecznienia wpływa na przysługującą liczbę minut. Gdy to rodzic lub opiekun dzwoni, rozmowy nie są limitowane. Dyrekcja zaznaczyła, że obostrzenia nie dotyczą również spraw formalnych i zdrowotnych, o których rodzice powinni zostać poinformowani. Telefony są wykonywane w obecności wychowawcy. W ośrodku w Puławach w każdej grupie wychowawczej jest telefon i członkowie rodziny wychowanka mogą w dowolnej chwili zadzwonić. W ważnych sprawach możliwy jest też telefon na koszt placówki. Dyrektor ośrodka w Wielkich Drogach zaznaczył, że nieletni może kontaktować się telefonicznie z rodziną, kiedy wyrazi taką chęć. Jeżeli rachunki są zbyt wysokie, wychowanek puszcza przez telefon sygnał, a rodzic oddzwania. Wychowawca jest obecny przy rozmowie, najczęściej sam wykręca numer telefonu.

W ośrodku w Kwidzynie wychowanki mają stały dostęp do bezprzewodowego telefonu stacjonarnego, z którego można korzystać na terenie całego ośrodka. Zapewnia on możliwość odbierania połączeń od rodziny bez ograniczeń. Połączenia wychodzące są realizowane za pomocą telefonu komórkowego (z planem taryfowym umożliwiającym korzystanie z niego bez ograni-

⁵³ Wyjątkiem w tym zakresie był MOW w Warszawie, gdzie znajomi wychowanków nie mogą ich odwiedzać w trakcie ich pobytu w ośrodku.

czeń), z którego wychowanki mogą korzystać, jak podkreśliła dyrekcja ośrodka, w sposób rozsądny. Długość rozmowy ustalają wychowawcy. Jak wskazała dyrekcja, rozmowy nie odbywają się w obecności wychowawcy. Ponadto w razie potrzeby wychowanki mogą korzystać także z telefonu znajdującego się w gabinecie dyrektora.

W ośrodku w Warszawie wychowankowie mogą posiadać własne telefony komórkowe, które składane są do depozytu. Wychowankowie mogą z nich korzystać tylko w godzinach 18.00–20.00. Jeżeli wychowanek nie ma telefonu komórkowego, może skorzystać z aparatu dostępnego w gabinecie dyrektora. Jest on przenośny i można z niego skorzystać na terenie całego ośrodka, co gwarantuje prywatność rozmowy. Również rodzice mogą dzwonić do ośrodka i prosić o kontakt z dzieckiem w tych samych godzinach.

Zyskującą na popularności formą kontaktów wychowanków ze światem zewnętrznym jest korzystanie z różnego rodzaju komunikatorów internetowych oraz serwisów społecznościowych.

W wizytowanych placówkach wychowankowie mogli z nich korzystać podczas zajęć świetlicowych w sali komputerowej. Najczęściej opiekujący się grupą wychowawca kontrolował strony internetowe, na które wchodzi wychowanek i rozmowy, które prowadzi. Przykładowo w MOW w Warszawie wszystkie komunikatory internetowe są na bieżąco monitorowane przez wychowawców, tak aby ograniczyć możliwość skontaktowania się wychowanków z np. dilerami narkotyków.

W MOW w Kwidzynie wychowanki mogą korzystać z Internetu w dni wolne od nauki. W sobotę mogą z niego korzystać 2 grupy wychowawcze, w czasie gdy pozostałe dwie grupy uczestniczą we mszy świętej. Powoduje to, że każda grupa wychowawcza korzysta z Internetu w co drugą sobotę. W niedzielę korzystać z sieci mogą wszystkie cztery grupy (zgodnie z grafiką uzgodnioną przez wychowawców grup). Wszystkie wychowanki mogą również korzystać z Internetu podczas zajęć koła informatycznego oraz zajęć informatycznych, które odbywają się w sali komputerowej.

Zgodnie z Regulaminem Stopni Dostosowania Społecznego zabronione jest wstawianie w sieci opinii i komentarzy obraźliwych, wulgarnych, znieważających oraz zdjęć o charakterze erotycznym. Wychowawca może poprosić wychowankę o usunięcie tego rodzaju zapisów i zdjęć. W MOW w Wielkich Dro-gach kontakty wychowanków przez Internet są kontrolowane przez wychowawców.

Wychowankowie przebywający w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych mogą wysyłać i odbierać listy oraz paczki. W MOW w Krakowie nieletni odbierają listy i przesyłki w obecności wychowawcy. Otrzymane pieniądze i rze-

czy wartościowe są przechowywane w depozycie. W MOW w Puławach paczki od rodzin są kontrolowane, listy sprawdzane pod światło, czy nie ma w nich pieniędzy. W MOW w Wielkich Drogach poczta jest przekazywana wychowankom przez wychowawców, a paczki otwierane są w ich obecności. W ośrodku w Kwidzynie personel ośrodka każdorazowo prosi wychowanki o otwarcie korespondencji, którą otrzymują. Ma to na celu wyłącznie sprawdzenie, czy wewnątrz nie znajdują się inne przesyłki. Natomiast w ośrodku w Warszawie wychowankowie otrzymują korespondencję, która nie jest kontrolowana i jest przekazywana im na popołudniowych apelach.

Kontakty z obrońcą

Niektórzy wychowankowie umieszczeni w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych zwracali uwagę, że nie mieli dostępu do obrońcy w postępowaniu. Natomiast na etapie postępowania wykonawczego trzeba wskazać, że choć potrzeba kontaktów nieletnich umieszczonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych z obrońcą jest mniejsza niż w przypadku tych umieszczonych w schroniskach dla nieletnich, to jednak zauważalny był brak świadomości dyrektorów ośrodków w kwestii zapewnienia poufności kontaktów nieletniego z obrońcą. Dyrektor jednej z placówek stwierdził, że rozmowa taka odbywa się w gabinecie dyrektora w jego obecności⁵⁴. Taka praktyka nie pozwala na zachowanie zarówno prawa do obrony, jak i tajemnicy obrończej i powinna zostać wyeliminowana. Generalnie zaś z przeprowadzonych badań wynika, że obrońcy praktycznie nie odwiedzają nieletnich umieszczonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych.

Dostęp do posług religijnych

Dyrektorzy placówek podnosili, że wychowankowie w przeważającej części są wyznania rzymsko-katolickiego. Zdarzają się wychowankowie innych wyznań, np. ewangelicko-augsburskiego oraz prawosławnego, a także bezwyznaniowi, którzy jednak – jak wskazywali dyrektorzy ośrodków – nie wyrażali woli uczestnictwa w praktykach religijnych związanych z ich wyznaniem.

We wszystkich wizytowanych placówkach wychowankowie mieli dostęp do posługi księdza katolickiego. W dwóch wizytowanych placówkach znajdowała się kaplica⁵⁵.

Wychowankowie mieli możliwość uczestniczenia w nabożeństwach albo na terenie ośrodka (gdy funkcjonowała kaplica), albo w miejscowej parafii. W niektórych placówkach funkcjonowały koła religijne⁵⁶. W kilku regularnie

⁵⁴ MOW w Wielkich Drogach.

⁵⁵ MOW w Kwidzynie i MOW w Warszawie.

⁵⁶ MOW w Wierzbicy, MOW w Kwidzynie.

odbywały się zaś uroczystości religijne, jak np. jasełka, rekolekcje, bierzmowanie czy droga krzyżowa. Dyrektorzy mieli różne zdanie na temat tego, czy wychowankowie chętnie uczestniczą w nabożeństwach. Dyrektor MOW w Kwidzynie podkreślił, że wychowanki z ochotą biorą udział w mszach świętych. W ocenie dyrektora MOW w Wielkich Drogach z kolei wychowankowie raczej nie wyrażają chęci uczestnictwa w praktykach religijnych. Dyrektor MOW w Puławach wskazywał, że zainteresowanie nabożeństwami nie jest zbyt wielkie.

W większości placówek uczestnictwo w praktykach religijnych było dobrowolne i w żaden sposób nie było promowane. Wyjątek stanowiły dwie placówki. W MOW w Warszawie nie ma obowiązku uczestniczenia w nabożeństwach, jednak wychowanek nie może spędzać czasu poza grupą. W związku z tym jeśli grupa uczestniczy w danym nabożeństwie, wychowanek musi z nią przebywać i musi być obecny na takim nabożeństwie (może być biernym uczestnikiem nabożeństwa). Wychowanki MOW w Kwidzynie zaś zwracały uwagę, że uczestnictwo w mszach jest obowiązkowe.

Bezpieczeństwo

Drzwi zdecydowanej większości wizytowanych ośrodków były zamknięte, co utrudniało ucieczkę. W większości ogrodzony i zamknięty był też teren placówki. W żadnym z odwiedzonych ośrodków w sypialniach mieszkalnych nie było zamontowanych krat w oknach ani środków bezpieczeństwa typowych dla instytucji izolacyjnych takich jak np. wysokie ogrodzenia z drutem kolczastym.

Jeśli mowa o środkach bezpieczeństwa zastosowanych na terenie placówki, to oprócz monitoringu wizyjnego stosowanego w ograniczonym zakresie można wymienić system antynapadowy⁵⁷ czy szkolenia pracowników w zakresie samoobrony⁵⁸.

Problemem większości młodzieżowych ośrodków wychowawczych są ucieczki wychowanków oraz niewracanie po udzielonych przepustkach. Zjawisko wiąże się naturalnie z otwartym charakterem tych placówek. Dyrekcja MOW w Krakowie wskazała, że ucieczki z MOW zdarzają się, a ich natężenie zależy od miesiąca w roku. Najgorszy pod tym względem jest wrzesień, kiedy to w placówce umieszczani są nowi wychowankowie, i grudzień, gdy niektórzy z wychowanków nie otrzymują przepustki na powrót do domu na święta.

⁵⁷ W MOW w Wierzbicy w pokoju wychowawców i u dozorcy zainstalowany jest system antynapadowy.

⁵⁸ MOW w Puławach.

Część nieletnich nie wraca po przepustce. Dyrektor MOW w Wielkich Dro-gach stwierdził, że w ciągu roku odnotowuje się średnio 15 ucieczek z ośrodka. Najczęściej uciekają nieletni, w stosunku do których sąd nie wydał zgody na przepustkę. Z relacji dyrektora ośrodka w Kwidzynie wynika, że w roku szkolnym 2012/2013 miało miejsce 10 ucieczek, z czego 8 zdarzyło się w trakcie wakacji. Jeśli chodzi o charakter ucieczek, to zdarzają się one zarówno w trakcie spaceru, przepustki, jak i z terenu ośrodka.

Z relacji dyrektora ośrodka Księży Orionistów w Warszawie wynika, że ucieczki z MOW się zdarzają, choć występują z różną częstotliwością. W niektórych miesiącach ucieczek może nie być wcale, innych nawet 2 lub 3. Zgodnie z szacunkami dyrektora placówki, w skali roku zdarza się ok. 10–15 ucieczek. Jeśli chodzi o ich charakter, dużo częściej są to ucieczki z terenu ośrodka nie po uzyskaniu przepustki.

W MOW w Puławach z kolei ucieczki z ośrodka zdarzają się zupełnie incydentalnie, częściej dyrekcja ma do czynienia z tzw. niepowrotami do MOW np. ze świąt lub powrotami z opóźnieniem.

Po odnalezieniu przez policję uciekiniera z MOW jest on doprowadzany do policyjnej izby dziecka znajdującej się na terenie odnalezienia. Obowiązek odbioru wychowanka z izby spoczywa na personelu młodzieżowego ośrodka wychowawczego.

W większości wizytowanych placówek praktykowane są kontrole nieletnich powracających z przepustek na obecność alkoholu lub narkotyków w organizmie. W sytuacji, gdy pracownicy podejrzewają, że powracający podopieczny jest pod wpływem alkoholu lub narkotyków, przeprowadzają test na obecność tych substancji. Są to: badanie moczu, test na obecność alkoholu przy użyciu alkomatu lub specjalne testy na obecność narkotyków.

Różnie kształtuje się praktyka w kwestii istnienia w wizytowanych młodzieżowych ośrodkach wychowawczych zjawisk agresji oraz tzw. subkultury lub też podkultury. Dyrekcja MOW w Krakowie zaznaczyła, że nieletni stosują przemoc sporadycznie. Do tej pory odnotowano dwa przypadki pobicia w MOW. Odnosząc się do zjawiska podkultury, dyrekcja wskazała, że wychowankowie dzielą się na tzw. silniejszych i słabszych. Przeciwdziałać podziałom mają przede wszystkim wspólne zajęcia sportowe. Ponadto dyrekcja zakazuje nieletnim golenia głowy na łyso i chodzenia w kapturach.

Dyrektor MOW w Kwidzynie wskazał, że nie występują pobicia między wychowankami. Nie oznacza to jednak, że nie zdarzają się między nimi konflikty oraz pewne przejawy agresji. Dyrektor zapewnił, że podkultura raczej nie występuje w ośrodku. Wynika to w dużej mierze z specyficznej grypy wychowanków, w skład której wchodzi osoba z upośledzeniem umysłowym.

Dyrektor Ośrodka Księża Orionistów w Warszawie zapewnił, że wychowawcy próbują ograniczyć wszelkie próby wprowadzenia w ośrodku podkultury. Jak zauważył, próby takie podejmują najczęściej wychowankowie trafiający do MOW z ośrodków państwowych, np. domów dziecka. W sytuacji takiej powołuje się zespół kryzysowej oceny wychowanka, w skład którego wchodzi wychowawca grupy, psycholog oraz dyrektor ośrodka.

W niektórych wizytowanych placówkach odnotowano próby samobójcze wychowanków. Były to MOW w Puławach⁵⁹, MOW w Wierzbicy⁶⁰ i MOW w Warszawie⁶¹.

Monitoring wizyjny

Jednym ze środków mających zapewnić bezpieczeństwo na terenie młodzieżowych ośrodków wychowawczych jest monitoring wizyjny. Kwestia warunków i zakresu jego stosowania nie jest ujęta w aktach prawa powszechnie obowiązującego, co narusza standardy konstytucyjne (art.54 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP).

Praktyka stosowania monitoringu wizyjnego w wizytowanych placówkach była bardzo różna. W młodzieżowym ośrodku wychowawczym w Warszawie w ogólnie nie stosuje się monitoringu wizyjnego. W ośrodku w Wielkich Dro-gach objęte są nim wyłącznie korytarze internatu i podwórko. W ośrodku w Puławach monitoruje się korytarze oraz klasy szkolne, w ośrodku w Krakowie zaś – wyłącznie korytarz szkolny, parking i brama wjazdowa do ośrodka. Z kolei w młodzieżowym ośrodku wychowawczym w Wierzbicy pod kontrolą wizyjną są: korytarze i sale dydaktyczne oraz teren bezpośrednio przed i za ośrodkiem. Na terenie ośrodka w Kwidzynie monitoring obejmuje sekretariat, szkołę (w tym pokój nauczycielski), a także inne pomieszczenia takie jak pokój księgowości czy gabinet psychologa. Grupy wychowawcze nie są objęte monitoringiem. Dodatkowo monitoring umieszczony jest na zewnątrz budynków. Nagrany materiał archiwizowany jest przez dwa tygodnie.

Stosowanie monitoringu wizyjnego w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i jego zakres wymagają sformułowania w aktach normatywnych.

⁵⁹ W MOW w Puławach przed 10 laty była próba powieszenia (zakończona śmiercią wychowanka) i śmierć wychowanka podczas odurzenia się gazem z zapalniczki.

⁶⁰ Jedna próba samobójcza w grudniu 2013 r.

⁶¹ W MOW w Warszawie zdarzały się próby samobójcze, m.in. poprzez zadzierzgnięcie. W ostatnich latach prób nie odnotowano, jednak z informacji udzielonych przez dyrektora wynika, że w przeszłości w jednym roku były 3 takie próby w ośrodku.

Środki przymusu bezpośredniego

Przeprowadzone badania monitoringowe wykazały, że w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych bardzo rzadko stosuje się wobec wychowanków środki przymusu bezpośredniego.

W ośrodku w Kwidzynie w roku szkolnym 2013/2014 środki przymusu bezpośredniego zostały zastosowane cztery razy. Każdorazowo o fakcie zastosowania środków, jak wskazała dyrekcja ośrodka, poinformowano sąd.

Środki przymusu bezpośredniego nie są obecnie stosowane w ośrodku w Wielkich Drogach. W przeszłości w budynku internatu wyodrębniono izolatkę dla wychowanków sprawiających problemy wychowawcze. Po opublikowaniu rekomendacji Krajowego Mechanizmu Prewencji w związku z monitoringiem, który miał miejsce w 2011 r., zaprzestano umieszczania nieletnich w izolacie.

W pozostałych ośrodkach dyrekcja wskazywała, że środki przymusu bezpośredniego nie były stosowane. Podnoszono, że w trudnych sytuacjach wychowawcy reagują, wykorzystując metody pedagogiczne uwzględniające stan emocjonalny i osobowościowy wychowanka⁶².

Środki dyscyplinarne

Problematyka środków dyscyplinarnych (kar) stosowanych wobec nieletnich umieszczonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych nie jest uregulowana w żadnym akcie prawnym. Prowadzi to do sytuacji, w której w różnych ośrodkach stosowane są różne środki dyscyplinarne, o różnym wymiarze i różnych materialnych podstawach stosowania.

W MOW w Krakowie zależnie od skali negatywnych rezultatów procesu resocjalizacji, określanych co tydzień na podstawie zdobytych punktów, wyróżniono następujące kary: nagana ustna, dodatkowe dyżury porządkowe, praca na rzecz MOW, czasowy zakaz korzystania ze sprzętu i wyposażenia MOW, ograniczenie lub pozbawienie możliwości udziału w imprezach na terenie MOW lub poza nim, zakaz odwiedzin z wyjątkiem odwiedzin rodziców lub opiekuna prawnego, cofnięcie lub zawieszenie otrzymanych nagród lub przywilejów, pozbawienie funkcji społecznej, zmniejszenie kwoty kieszonkowego, zdegradowanie do niższej fazy, przeniesienie do innej grupy, udzielenie nagany pisemnej przez dyrektora MOW z pisemnym powiadomieniem rodziców lub opiekuna prawnego, udzielenie nagany pisemnej przez dyrektora MOW z pisemnym powiadomieniem sądu, wnioski do sądu o zmianę środka wychowawczego na poprawczy. Wychowankowi przysługuje prawo wniesienia pisemnego odwołania od kary do dyrektora MOW w terminie do 3 dni od jej udzielenia. Odwołanie to powinno być rozpatrzone w ciągu 7 dni od dnia złożenia.

⁶² Np. MOW w Puławach.

W ośrodku w Puławach stosowane kary to: upomnienie, upomnienie z wpisaniem do akt i powiadomieniem sądu, zmniejszenie kieszonkowego, przeniesienie do innej placówki. Ta ostatnia kara nie jest najlepiej oceniana, wychowankowie przenoszeni za karę z innych placówek negatywnie wpływają na system wychowawczy w MOW, szczególnie gdy zdarza się to często. W 2013 r. do MOW w Puławach przeniesiono aż 44 wychowanków z innych ośrodków.

W ośrodku w Wielkich Drogach na podstawie regulaminu kar wychowankowie mogą zostać ukarani: rozmową dyscyplinującą, ograniczeniem możliwości opuszczenia ośrodka (otrzymania przepustki), obniżeniem oceny z zachowania w punktacji *Jak Cię widzą, tak Cię piszą*, adnotacją w Księdze Nagród i Kar, udzieleniem nagany lub upomnieniem, poinformowaniem rodziców lub sądu o negatywnym zachowaniu wychowanka, w szczególnych wypadkach przeniesieniem do innej grupy, a także zainicjowaniem wszczęcia postępowania karnego w sądzie.

W młodzieżowym ośrodku wychowawczym w Kwidzynie do systemu kar regulaminowych zalicza się: obniżenie stopnia dostosowania społecznego, nagana lub upomnienie w czasie spotkania społeczności ośrodka, obniżenie kwoty kieszonkowego, powiadomienie sądu i rodziców o nagannym zachowaniu, zakaz opuszczania terenu ośrodka, z wyjątkiem udziału w zajęciach planowanych – poza zajęciami typu rekreacyjnego, wstrzymanie przepustek indywidualnych, zakaz uczestniczenia w rozrywkach, zakaz korzystania z telefonów komórkowych. Kary porządkowe i dyscyplinujące do dyspozycji wychowawców i nauczycieli to: upomnienie lub nagana na forum grupy wychowawczej, zlecenie dodatkowego dyżuru porządkowego, jednorazowe wstrzymanie przepustki indywidualnej, okresowy zakaz oglądania telewizji, doraźne wstrzymanie uczestniczenia w różnych formach rozrywki, doraźne wstrzymanie odwiedzin osób spoza rodziny. Zgodnie z Regulaminem Stopni Dostosowania Społecznego wychowanka zawsze ma prawo odwołać się od decyzji pracowników pedagogicznych i Stałego Zespołu Wychowawczego do dyrektora ośrodka.

Z kolei w MOW w Warszawie za nieprzestrzeganie statutu i regulaminu ośrodka, lekceważenie nauki i innych obowiązków oraz niewłaściwe zachowanie na terenie ośrodka i poza nim wychowanek może ponieść konsekwencje w postaci: upomnienia ustnego, upomnienia wraz z adnotacją w stosownej dokumentacji, nagany dyrektora szkoły, nagany dyrektora ośrodka, nagany na apelu, nagany na apelu z wpisem do akt. Za szczególnie rażące naruszenie zasad życia społecznego na terenie ośrodka wychowanek może ponieść konsekwencje w postaci: powiadomienia sądu rodzinnego, wystąpienia do sądu wykonującego orzeczenie o zmianę środka wychowawczego. Za przekroczenie, naruszenie lub złamanie punktów statutu lub regulaminu ośrodka wychowankowi

można: ograniczyć prawa do udziału w imprezach i zajęciach dodatkowych o charakterze rekreacyjnym lub go ich pozbawić, zawiesić lub ograniczyć prawo do wyjścia poza teren ośrodka, przydzielić dodatkowe obowiązki, pozbawić przywilejów na czas określony przez wychowawcę i/lub dyrektora, skrócić urlop lub odmówić go na czas ponoszenia konsekwencji, wyznaczyć konsekwencje, zobowiązując wychowanka do określonego zachowania celem wdrożenia do przestrzegania porządku ustalonego statutem i regulaminem ośrodka.

Przeprowadzone badania monitoringowe ujawniły praktykę stosowania w kilku młodzieżowych ośrodkach wychowawczych kar nieprzewidzianych w regulaminie, w dodatku o charakterze stygmatyzującym. Chodzi przede wszystkim o stosowanie w dwóch z wizytowanych młodzieżowych ośrodków wychowawczych środka w postaci konieczności przebywania wychowanka przez cały dzień (także podczas zajęć szkolnych) w piżamie⁶³ albo w jaskrawo pomarańczowym dresie⁶⁴.

Z przeprowadzonych z wychowankami niektórych ośrodków rozmów wynika, że stosowane są niekiedy formy odpowiedzialności zbiorowej polegającej na tym, że za przewinienie jednego wychowanka odpowiadała np. cała grupa wychowawcza⁶⁵. Taki stan rzeczy ustalono na podstawie rozmów z kilkoma osobami.

Skargi i wnioski

W wizytowanych placówkach różnie radzono sobie z realizacją prawa nieletniego do skargi. Najczęściej księga skarg i wniosków wyłożona była po prostu w sekretariacie dyrektora, choć np. w ośrodku w Kwidzynie dodatkowo znajduje się skrzynka, w której można umieszczać anonimowe skargi. Jak podkreślił jednak dyrektor, często takie indywidualne skargi są umieszczane pod drzwiami pedagoga. Dyrektorzy wizytowanych placówek utrzymywali, że nieletni są przy przyjęciu informowani o możliwości składania skarg. Okoliczność tę poważnie potwierdzali wychowankowie w rozmowach.

Ponadto należy podnieść, że nieletni umieszczeni w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych powinni mieć prawo do złożenia anonimowej skargi do dyrektora placówki. W tylko trzech wizytowanych placówkach⁶⁶ była taka możliwość – wychowankowie mogli włożyć skargę do specjalnej skrzynki. W dwóch przypadkach skrzynki te znajdowały się jednak w polu widzenia monitoringu wizyjnego, co czyniło prawo do skargi anonimowej iluzorycznym.

⁶³ MOW we Włocławku.

⁶⁴ MOW w Warszawie.

⁶⁵ MOW w Puławach, MOW w Kwidzynie, MOW we Włocławku.

⁶⁶ MOW w Krakowie, MOW w Wielkich Drogach, MOW w Kwidzynie.

Nie we wszystkich odwiedzonych placówkach wywieszono w powszechnie dostępnym miejscu informacje z adresami i numerami telefonów do instytucji, którym mogą poskarżyć się wychowankowie. Tam, gdzie były, informacje najczęściej ograniczono do danych kontaktowych sądu rodzinnego i Rzecznika Praw Dziecka.

Informacja o prawach i obowiązkach

Dyrektorzy wszystkich wizytowanych placówek wskazywali, że nieletni informację o swoich prawach i obowiązkach otrzymują w rozmowie podczas przyjęcia do ośrodka. Fakt ten przeważnie potwierdzali nieletni, z którymi rozmawiali członkowie zespołów wizytujących.

W większości wizytowanych placówek informacja o prawach i obowiązkach związanych z pobytem w młodzieżowym ośrodku wychowawczym znajdowała się w widocznym miejscu. Korzystnie w tym zakresie prezentowały się ośrodki w: Puławach, Wielkich Drogach, Wierzbicy, Kwidzynie i Warszawie. Niestety zwykle informacja ta nie była prezentowana w sposób przystępny, zrozumiały oraz adekwatny do stopnia rozwoju wychowanka. Najczęściej ograniczała się do wywieszenia regulaminu młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Ze szczególnym uznaniem należy ocenić praktykę informowania o prawach i obowiązkach wychowanek MOW w Kwidzynie. Informacja w tym przedmiocie jest zawarta w *Regulaminie o stopniach przystosowania społecznego* oraz w *Przewodniku Wychowanki*, który nieletnie otrzymują po przybyciu do MOW. W ośrodku wywieszona została w gablocie informacja o prawach dziecka. Dostępna jest również informacja o możliwości wystąpienia do Rzecznika Praw Dziecka.

Natomiast w MOW w Krakowie jedynym widocznym miejscem, w którym podczas monitoringu była wywieszona informacja o prawach wychowanka, była szkolna gablota.

Budżet placówek

Sytuacja budżetowa poszczególnych młodzieżowych ośrodków wychowawczych zależy w dużej mierze od decyzji organu prowadzącego (danej jednostki samorządu terytorialnego: gminy, powiatu czy województwa). W opinii dyrektorów wizytowanych młodzieżowych ośrodków wychowawczych przyznany im budżet jest wystarczający dla zwykłego funkcjonowania placówki. Dyrektorzy wskazywali jednak na pewne obszary działalności ich placówek, które pozostają niedofinansowane.

Dyrektor MOW w Kwidzynie zaznaczał, że dodatkowe finansowanie byłoby korzystne z punktu widzenia prawidłowego funkcjonowania MOW, w tym np.

finansowania terapeutów lub dodatkowych zajęć w czasie wolnym dla wychowanków (np. wycieczek).

Zdaniem dyrektora MOW w Warszawie konieczne jest pozyskanie kolejnych funduszy na m.in. remont łaźni czy boiska do gry w piłkę nożną.

Dyrektor MOW w Wierzbicy z kolei podnosił, że środków wystarcza na bieżące utrzymanie, ale brakuje na prace adaptacyjne albo dodatkowy sprzęt. Pośrednio z sytuacją budżetową związana jest sygnalizowana już wyżej kwestia niedostatku opieki medycznej oraz psychiatrycznej dla wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych.

Rekomendacje

<p>Z badań monitoringowych przeprowadzonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych wynika, że powszechną praktyką jest kontrola powracających po przepustkach wychowanków pod kątem obecności w organizmie alkoholu lub środków odurzających. Należy wskazać na brak podstaw prawnych do takiej kontroli. Działanie to jest ingerencją w prywatność, jak i integralność fizyczną wychowanka, dlatego jego dopuszczalność – by spełniać standardy konstytucyjne – powinna wynikać z wyraźnego przepisu prawa. Dlatego należy postulować znowelizowanie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (np. w art. 66) poprzez przyznanie wychowawcom w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych prawa do przeprowadzania testów (nieinwazyjnych) na obecność alkoholu lub środków odurzających w organizmie wychowanka przy zachowaniu zasady proporcjonalności.</p>	<p>Kontrola na obecność w organizmie alkoholu lub środków odurzających</p>
<p>System środków dyscyplinarnych stosowanych wobec nieletnich umieszczonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych nie jest uregulowany prawnie. Taki stan nie spełnia standardów konstytucyjnych (np. art. 31 ust. 3 Konstytucji). Prowadzi też do stosowania różnych środków dyscyplinarnych w różnych młodzieżowych ośrodkach wychowawczych. Nie jest znany nie tylko katalog tych środków, ale i zasady ich wymiaru, odwołania od nałożonego środka itd. Skutkiem powyższego jest występowanie w niektórych młodzieżowych ośrodkach wychowawczych środków dyscyplinarnych o charakterze stygmatyzującym nieletnich, np. polegających na obowiązku noszenia jaskrawej odzieży przypominającej odzież tzw. więźniów niebezpiecznych. Należy zatem postulować uregulowanie w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich: katalogu środków dyscyplinarnych, zasad wymiaru środków dyscyplinarnych, przesłanek stosowania środków dyscyplinarnych, procedury odwoławczej od zastosowanych środków dyscyplinarnych. Wzorem tych zmian może być rozdział 4a ustawy dotyczący nagród i środków dyscyplinarnych stosowanych wobec nieletnich umieszczonych w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich.</p>	<p>Środki dyscyplinarne</p>
<p>Brak zasad stosowania środków dyscyplinarnych prowadził też do sytuacji stosowania w niektórych wizytowanych placówkach odpowiedzialności zbiorowej polegającej na tym, że za przewinienie jednego wychowanka odpowiadała np. cała grupa wychowawcza. Taki stan rzeczy ustalono na podstawie rozmów z kilkoma wychowankami. Należy postulować wyraźne wyłączenie w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich możliwości ponoszenia odpowiedzialności zbiorowej za indywidualne przewinienia poszczególnych wychowanków.</p>	<p>Odpowiedzialność zbiorowa</p>

<p>Problemem w większości wizytowanych młodzieżowych ośrodków wychowawczych był niedostatek opieki medycznej na terenie samej placówki. W większości ośrodków nie było zatrudnionych (choćby na część etatu) ani lekarzy pierwszego kontaktu, ani pielęgniarek. Czasem wynikało to z braku środków finansowych na zatrudnienie tych osób. Brak opieki medycznej w placówce powoduje także problemy natury organizacyjnej – wychowanek musi udać się do lekarza zewnętrznego z wychowawcą, który w tym czasie jest wyłączony z opieki nad całą grupą. Taki stan rzeczy należy przyjąć z dezaprobatą i postulować zmiany prawne w tym zakresie. Należałoby określić w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 maja 2011 r., że w każdym młodzieżowym ośrodku wychowawczym powinni być zatrudnieni (choćby na pół etatu) lekarz pediatra i pielęgniarka.</p>	Opieka medyczna
<p>Brak dostępu do specjalistycznej opieki psychiatrycznej dla nieletnich umieszczonych w tych placówkach – na ten problem wskazywali dyrektorzy praktycznie wszystkich wizytowanych placówek. Problem jest w ich ocenie szczególnie doniosły ze względu na to, że stale zwiększa się liczba wychowanków z zaburzeniami psychicznymi i chorobami psychicznymi, którzy wymagają natychmiastowej wizyty u lekarza psychiatry. Problemem są nawet kilkumiesięczne terminy oczekiwania na wizytę u tego specjalisty. W niektórych ośrodkach ze względu na skalę problemu nawiązano współpracę (także <i>pro bono</i>) z psychiatrami. Utrwalenie tego pożądanego stanu rzeczy wymaga jednak zmian prawnych i uregulowania w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 maja 2011 r., że w młodzieżowym ośrodku wychowawczym powinien być zatrudniony lekarz psychiatra przykładowo na 1/5 etatu.</p>	Specjalistyczna opieka psychiatryczna
<p>Problemem wszystkich wizytowanych młodzieżowych ośrodków wychowawczych były częste ucieczki wychowanków oraz ich niepowroty z przepustek. Zjawisko wiąże się z otwartym charakterem tych placówek. Najlepszym sposobem jego eliminacji jest właściwa praca wychowawcza i resocjalizacyjna, która będzie zachęcać nieletnich do pozostania w placówce.</p>	Ucieczki i niepowroty
<p>Problemem organizacyjnym jest praktyka policji, która zatrzymując nieletniego po ucieczce z ośrodka, nie chce doprowadzić go placówki. Skutkuje to koniecznością wyjazdu wychowawcy oraz kierowcy z MOW do policyjnej izby dziecka, w której umieszczono nieletniego po zatrzymaniu. Często dochodzi do tego w miejscowości oddalonej o kilkaset kilometrów od siedziby MOW. Dodatkowo problem stanowi to, że nieletni po przekazaniu przez policję wychowawcy może natychmiast ponownie uciec, ze względu na brak możliwości użycia przez wychowawcę skutecznych środków przymusu bezpośredniego. Mając na uwadze powyższe, należy postulować, aby to policja została zobowiązana do doprowadzenia zatrzymanych podczas ucieczki nieletnich do młodzieżowych ośrodków wychowawczych, jako że byłoby to najskuteczniejsze.</p>	Doprowadzenia po ucieczkach
<p>Nieletni umieszczeni w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych powinni mieć prawo do złożenia anonimowej skargi do dyrektora placówki. W jedynie trzech wizytowanych placówkach była taka możliwość – wychowankowie mogli włożyć skargę do specjalnej skrzynki. Skrzynki te znajdowały się jednak w polu funkcjonowania monitoringu wizyjnego, co czyniło prawo do skargi anonimowej iluzorycznym.</p>	Skarga anonimowa

<p>Nie we wszystkich wizytowanych placówkach znajdowała się w widocznym miejscu adekwatna do stopnia rozwoju wychowanka informacja o prawach i obowiązkach związanych z pobytem w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.</p>	<p>Informacja o prawach i obowiązkach</p>
<p>Jakkolwiek potrzeba kontaktów nieletnich umieszczonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych z obrońcą jest mniejsza niż w przypadku tych umieszczonych w schroniskach dla nieletnich, to jednak zauważalny był brak świadomości dyrektorów ośrodków w kwestii zapewnienia poufności kontaktów nieletniego z obrońcą. Dyrektor jednej z placówek stwierdził, że rozmowa taka odbywa się w gabinecie dyrektora w jego obecności. Taka praktyka nie pozwala na zachowanie zarówno prawa do obrony, jak i tajemnicy obrończej i powinna zostać wyeliminowana.</p>	<p>Rozmowy z obrońcą</p>
<p>Dyrektorzy wizytowanych placówek wskazywali na zdarzające się czasem ich zdaniem nieadekwatne stosowanie przez sędziów środków w postępowaniu. W ocenie niektórych dyrektorów zdarza się, że sędziowie nie mają szczegółowej wiedzy na temat charakteru poszczególnych środków, np. czym różni się umieszczenie w zakładzie poprawczym od umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Powoduje to problemy przejawiające się np. w tym, że do młodzieżowego ośrodka wychowawczego trafia silnie zdemoralizowany wychowanek, który popełnił czyn karalny pobicia ze skutkiem śmiertelnym. W młodzieżowym ośrodku wychowawczym stwarza on zagrożenie dla pozostałych wychowanków i dla kadry wychowawczej. Prowadzi to do sytuacji, w której w jednym ośrodku przebywają wychowankowie umieszczeni z powodu nierealizowania obowiązku szkolnego i ci mający już na koncie pobyt w zakładzie poprawczym. Zdarzają się też sytuacje odwrotne – stosowania umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym wobec nieletnich z zupełnie błahych powodów. W tym zakresie należy postulować szeroko zakrojone szkolenia sędziów orzekających w sprawach nieletnich, w szczególności że sprawy te od początku 2014 r. przeszły do kognicji sądów cywilnych.</p>	<p>Problem adekwatności orzekanych w postępowaniu środków</p>
<p>Polityka dotycząca możliwości palenia papierosów przez nieletnich jest różnorodna i zależy od dyrekcji placówki. Zdarza się, że mimo oficjalnego zakazu palenia, jest ono nieoficjalnie tolerowane przez dyrekcję i wychowawców i wobec palących nie są wyciągane żadne konsekwencje. Ta sytuacja wymaga ujednolicenia na gruncie przepisów prawa powszechnie obowiązującego. Należy także wskazać w tym zakresie na przewidziany w ustawodawstwie zakaz sprzedaży wyrobów tytoniowych osobom poniżej 18. roku życia.</p>	<p>Palenie wyrobów tytoniowych</p>
<p>Należy rekomendować, aby uczestnictwo wychowanków w praktykach religijnych było całkowicie dobrowolne.</p>	<p>Uczestnictwo w praktykach religijnych</p>

Dobre praktyki

<p>Działania wychowawczo-resocjalizacyjne Różnorodność oferty zajęć sportowych, kulturalnych, terapeutycznych.</p>	<p>MOW w Krakowie MOW w Wielkich Drogach MOW w Puławach MOW w Warszawie MOW w Kwidzynie MOW we Włocławku</p>
<p>Kontakt wychowanków z wychowawcami Wychowawca–patron, którego zadaniem jest bieżąca opieka nad wychowankiem, dbanie o kontakt ze światem zewnętrznym, adaptacja do życia na wolności.</p>	<p>MOW w Krakowie</p>
<p>Kontakt z rodzinami wychowanków Pozytywnie należy ocenić zorganizowanie w kilku z wizytowanych placówek specjalnych pomieszczeń, w których przenocować (nieodpłatnie) mogą osoby odwiedzające nieletnich. Taka praktyka zdecydowanie ułatwia rodzicom odwiedzinę dziecka i przez to wpływa na zacieśnienie ich relacji.</p>	<p>MOW w Krakowie MOW w Wielkich Drogach MOW w Kwidzynie</p>
<p>Edukacja zawodowa W kilku wizytowanych placówkach uwagę zwracała bogata oferta różnorodnych form szkolenia zawodowego dla wychowanków. Należy postulować rozpowszechnienie tej praktyki. Dyrektorzy poszczególnych placówek powinni zwiększać ofertę edukacyjną, zwłaszcza sprofilowaną na szkolenie zawodowe. Okres przebywania nieletniego w MOW zwieńczony zakończeniem kilku kursów zawodowych oraz otrzymaniem certyfikatów to potwierdzających na pewno korzystnie wpłynie na odnalezienie się wychowanka na rynku pracy po opuszczeniu ośrodka, przyczyni się do jego usamodzielnienia oraz tego, by nie powrócił na przestępczą ścieżkę życia.</p>	<p>MOW w Wielkich Drogach MOW w Warszawie MOW we Włocławku</p>
<p>Wolontariat Godną rozpropagowania praktyką jest uczestnictwo wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych w różnych formach wolontariatu (np. schroniska dla zwierząt, banki żywności, ośrodki dla dzieci niepełnosprawnych). Z pewnością zwiększa to empatię wychowanków oraz uczy pracy na rzecz innych.</p>	<p>MOW w Krakowie MOW w Wielkich Drogach MOW w Puławach MOW w Kwidzynie MOW we Włocławku</p>
<p>Zajęcia kulinarne Popularną i godną rozpropagowania praktyką było organizowanie w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych zajęć kulinarnych (w formie warsztatów lub kółek zainteresowań), podczas których nieletni pod okiem wychowawców przygotowywali dodatkowe posiłki.</p>	<p>MOW w Krakowie MOW w Wielkich Drogach MOW w Kwidzynie</p>

<p>Trybun Młodzieżowy Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Kwidzynie prowadzi program pod nazwą <i>Trybun Młodzieżowy</i> pod patronatem Rzecznika Praw Dziecka. Trybun Młodzieżowy jest wybierany przez wychowanków spośród byłych pracowników ośrodka. Celem programu jest zwiększenie świadomości prawnej wychowanków oraz dyskusja na temat praw i obowiązków nieletnich.</p>	<p>MOW w Kwidzynie</p>
<p>Przygotowywanie do roli rodzica Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Kwidzynie prowadzi program pod nazwą <i>Dobra mama</i> koncentrujący się na przygotowaniu wychowanek do bycia matką, także za pomocą lalek-fantomów.</p>	<p>MOW w Kwidzynie</p>
<p>Adaptacja nowo przybyłych wychowanków W dwóch z odwiedzonych placówek funkcjonowały programy adaptacji nowo przybyłych wychowanek nie tylko z udziałem wychowawcy, ale także wybranych innych wychowanek, już przebywających w ośrodku.</p>	<p>MOW w Kwidzynie MOW w Wierzbicy</p>
<p>Liceum ogólnokształcące Unikalną możliwość edukacji zapewnia wychowankom Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy we Włocławku, w ramach którego funkcjonuje liceum ogólnokształcące. Jest ono obecnie zawieszona z powodu braku chętnych, niemniej stwarza możliwość realizowania obowiązku szkolnego dla tych wychowanków, którzy z różnych względów nie są predysponowani do nauki w zasadniczej szkole zawodowej.</p>	<p>MOW we Włocławku</p>

HR HELSINKA FUNDACJA
PRAW CZŁOWIEKA

Publikacja powstała w ramach projektu „Dzieci Pozbawione Wolności: Wspólny Dorobek a Potrzeba Reformy” finansowanego przez Komisję Europejską ze środków programu „Prawa Podstawowe i Obywatelstwo”.